

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І. А. Балюк

Вирішення господарських спорів

Навчальний
посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Рецензенти:

Сергєєв І. С., канд. юрид. наук, доцент
(Київський інститут внутрішніх справ)

Борденюк В. І., канд. юрид. наук
(Національна академія управління при Президентові України)

Щербина В. С., д-р юрид. наук, проф.
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Редакційна колегія юридичного факультету

Голова редакційної колегії

Відповідальний секретар

Члени редакційної колегії

В. Ф. Опришко, д-р юрид. наук, проф.

О. Ю. Нечипоренко, канд. екон. наук доц.

Ф. П. Шульженко, канд. філос. наук, доц.

Г. О. Федоренко, канд. юрид. наук, доц.

О. Г. Яновська, канд. юрид. наук, доц.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Лист № 14/18.2-777 від 14.04.04*

Балюк І. А.
Б 20 **Вирішення господарських спорів:** Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2004. —
188 с.
ISBN 966-574-670-7

У навчальному посібнику висвітлюються питання правового регулювання діяльності господарських судів з вирішення господарських спорів, виконання судових рішень господарських судів, вирішення господарських спорів третейськими судами (вітчизняними та міжнародними), питання відповідальності учасників господарських спорів. Посібник підготовлено на базі чинного законодавства України і практики викладання дисципліни «Вирішення господарських спорів» для студентів юридичного факультету магістерського рівня. Може стати у пригоді для викладачів, а також юристів-практиків.

ББК 67.410

*Розповсюджувати та тиражувати без
офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

ISBN 966-574-670-7

© І. А. Балюк, 2004
© КНЕУ, 2004

Навчальне видання

БАЛЮК Ірина Анатоліївна

**ВИРІШЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ**

Навчальний посібник

Редактор *І. Стремівська*
Художник *Т. Зябліцева*
Технічний редактор *Т. Піхота*
Коректор *Л. Тимченко*
Верстка *Н. Коломієць*

Підписано до друку 08.11.04. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,92
Обл.-вид. арк. 12,22. Наклад 1000 пр. Зам. № 03-2710.

Київський національний економічний університет
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Тел./факс: (044) 458-00-66; 456-64-58
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Навчальна дисципліна «Вирішення господарських спорів» — одна з основних у підготовці студентів магістерського рівня юридичного факультету. Вона базується на програмі курсу й враховує динамічність сучасного законодавства, яке постійно змінюється, вдосконалюється, розвивається, регулюючи нові відносини економічного життя України в умовах відмови від державної монополії на засоби виробництва, правового закріплення рівності всіх форм власності, появи нових суб'єктів господарювання, що спричинює необхідність перегляду принципів і методів вирішення спорів у сфері господарської діяльності.

Законодавство, на підставі якого будується розкриття тем дисципліни, складається передусім із правових інститутів процесуального права, але в структурі дисципліни значну питому вагу мають правові інститути матеріального права. Дисципліна «Вирішення господарських спорів» сприяє поглибленню знань студентів щодо процесу вирішення господарських спорів, місця органів, які розглядають і вирішують господарські спори, в системі правового регулювання господарських відносин, правового регулювання стану учасників господарського спору, особливостей вирішення найтипівіших у господарських відносинах господарських спорів.

Курс лекцій побудований за певною структурою й складається з двох розділів. Перший розділ, присвячений саме процесу вирішення господарських спорів, починається з визначення законодавства, яке регулює процес вирішення господарських спорів і має застосо-

уватися при їх вирішенні. Теми першого розділу розкривають

правове становище господарських судів, правовий та процесуальний статус суддів господарських судів, учасників господарського процесу й учасників вирішення господарського спору, загальних та особливих правових інститутів вирішення господарських спорів, питання діяльності третейського суду та міжнародного арбітражу.

Другий розділ присвячено проблемам вирішення окремих (найпоширеніших) господарських спорів. Види таких господарських спорів періодично змінюються відповідно до наявних потреб — у разі зміни акцентів в економічному житті, виникнення нових господарських та інших відносин. У ньому окреслюються питання щодо вирішення окремих категорій господарських спорів на базі чинного законодавства та практики його застосування. Посібник видається в період зміни базового законодавства, норми якого регулюють господарські відносини. Норми чинного законодавства — Господарського та Цивільного кодексів України — лише набувають практичного застосування, зокрема у судовій практиці, тому в другому розділі цього видання розглянуто одну тему — загальні питання відповідальності учасників господарських відносин. До структури навчального посібника входять також словник ключових понять і список рекомендованої літератури.

Засвоєння наведеного у посібнику матеріалу сприятиме формуванню правового мислення майбутніх фахівців-юристів, вміння брати участь у судовому процесі в якості осіб, які вирішують господарські спори, та осіб, які надають правову допомогу учасникам господарського спору, здатності адаптуватися до сучасних відносин і створення відповідних умов своєї діяльності.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 1. Законодавство, застосовуване при вирішенні господарських спорів

Законодавство — це зовнішня форма права, тісно пов'язана з його змістом, тобто це форма вираження права. Законодавство, що регулює відносини за господарськими спорами, є системою нормативно-правових актів, які містять правові норми, що регулюють відносини у сфері вирішення господарських спорів. Структура цієї системи зумовлена структурою органів державної влади, які мають законодавчі та нормативні повноваження щодо регулювання здійснення правосуддя у сфері господарської діяльності. Удосконаленню відносин щодо вирішення господарських спорів слугують нормативно-правові акти державних органів — закони й постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і рішення Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, а також міжнародні договори України.

Правосуддя у сфері господарських відносин здійснюється господарськими судами. Відповідно до ст. 4 Господарського процесуального кодексу господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, Закону України «Про судоустрій України», Господарського процесуального кодексу України, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо вони не відповідають законодавству України. Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав. У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї. За-

бороняється відмова у розгляді справи з мотивів неповноти, незрозумілості, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини.

Нормативно-правове регулювання діяльності господарського суду при вирішенні господарських спорів здійснюється передусім нормативно-правовими актами процесуального законодавства. Господарські суперечки виникають, як правило, у зв'язку із порушенням прав та інтересів суб'єктів господарювання, що пов'язано з порушенням або неналежним застосуванням норм матеріального права, тому при вирішенні спору по суті господарський суд керується нормами нормативно-правових актів матеріального права.

Законодавчими актами, які містять норми процесуального і матеріального права, що регулюють відносини у сфері вирішення господарських спорів, є Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про судову систему України», Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України та ін.

Нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України застосовуються при вирішенні господарських спорів, коли цими нормативно-правовими актами регулюється діяльність з вирішення господарських спорів або відносини, з приводу яких виник спір. Такими, наприклад, є Указ Президента України від 11 липня 2001 р. № 511/2001 «Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України», Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 411 «Про визначення розміру витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу». Серед нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України слід виокремити декрети Кабінету Міністрів України. Вони приймалися Кабінетом Міністрів України в період надання йому Верховною Радою України повноважень з урегулювання окремих суспільних відносин. Декрети Кабінету Міністрів України, які чинні й досі, мають юридичну силу закону. Таким, зокрема, є Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито», прийнятий у січні 1993 р., зміни та доповнення до якого на сьогодні вносяться законами, що їх приймає Верховна Рада України.

Нормативно-правові акти центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування застосовуються, коли норми цих актів регулюють відносини, з приводу яких виник спір.

Роз'яснення Вищого господарського суду України не є нормативно-правовим актом, а отже, не є складовою системи законодавства,

яке застосовується при вирішенні господарських спорів. Згідно із Законом України «Про судоустрій України» Вищий господарський суд України, надаючи методичну допомогу судам нижчого рівня, з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики дає господарським судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення господарських спорів. Ці роз'яснення щодо застосування норм процесуального законодавства при розгляді господарських спорів спрямовані на конкретизацію та деталізацію законодавчих актів. Вони хоча й мають рекомендаційний характер, але повинні застосовуватися як при підготовці позовних матеріалів, так і при їх судовому розгляді. Знання цих роз'яснень дає змогу уникнути певних помилок, забезпечити дотримання норм чинного законодавства та процесуальної форми господарського судочинства.

Локальні (корпоративні) акти також не є складовою системи законодавства, яке застосовується при вирішенні господарських спорів. Проте, коли вирішуються спори щодо відносин, які регулюють локальні (корпоративні) акти, вони мають застосовуватися.

Учасникам господарського спору надана можливість вибору звернення за захистом порушених прав до держави в особі господарського суду чи до третейського суду. Діяльність третейського суду на сьогодні на законодавчому рівні врегульована Законом України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. Окремим Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» регулюється діяльність третейських судів, які вирішують спори у сфері господарських відносин міжнародного й зовнішньоекономічного характеру.

Тема 2. Учасники господарських спорів та вирішення господарських спорів

•Правовий статус особи як учасника господарського спору. •Учасники вирішення господарського спору

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Усім суб'єктам господарських правовідносин гарантується захист їхніх прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону. Угоди про відмову у зверненні за захистом до суду є недійсними.

Учасники господарського спору — це суб'єкти господарювання, між якими виник спір про право. За ст. 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є:

— господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України; державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

— громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

— філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Відносини між суб'єктами господарювання — учасниками господарського спору регулюють норми матеріального права.

Учасниками господарського спору є особи, між якими виник спір про право. Учасниками вирішення господарського спору, крім осіб, між якими виник спір про право, є особи, які сприяють вирішенню спору, та особи, які вирішують цей спір.

Господарські спори вирішують господарські та третейські суди. Діяльність господарського суду зі здійснення правосуддя — господарський процес, урегульований нормами господарського процесуального права.

Правовий стан кожного учасника процесу визначається тими функціями, які вони виконують у процесі розгляду і вирішення спору, і метою, яку вони ставлять. Серед усіх учасників господарського процесу виокремлюються особи, без яких неможливий процес по конкретному спору. Обов'язковими учасниками господарських процесуальних відносин є:

— суддя (судді) господарського суду — основний, головний та обов'язковий учасник господарського процесу, який здійснює судову владу (на нього законом покладено завдання розгляду і вирішення спорів);

— сторони (позивач і відповідач), між якими існує спір про право.

Участь у процесі інших осіб не є обов'язковою, склад їх залежить від обставин кожної справи. Залежно від конкретної справи учасниками господарського процесу також можуть бути особи, які певним чином мають відношення до спору про право. Такими є: треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, прокурор, державні та інші органи, які виступають на захист чужих (здебільшого публічно-правових) інтересів відповідно до покладених на них законом функцій. Учасники господарського процесу, котрих закон визначає як інших осіб, які беруть участь у справі, не є учасниками господарського спору, але вони сприяють здійсненню правосуддя, нормальному ходу вирішення. Це посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи, судові експерти, перекладачі, представники (з певними застереженнями) та ін. Кожний з учасників господарського процесу наділений законом певними правами та обов'язками згідно з метою їх участі у процесі. Загальною підставою участі в господарському процесі для всіх зазначених осіб є наявність процесуальної правосуб'єктності.

Господарська процесуальна правосуб'єктність виникає з моменту державної реєстрації організації як юридичної особи, громадян — як суб'єктів підприємницької діяльності без створення юридичної особи, а державних органів — з моменту їх створення й наділення відповідною компетенцією. Неюридичні особи і громадяни, які не мають статусу суб'єкта підприємницької діяльності, набувають господарської процесуальної правосуб'єктності лише у випадках, безпосередньо передбачених законом. Господарська процесуальна правосуб'єктність — це здатність безпосередньо чинити процесуальні дії, здійснювати свої процесуальні права та обов'язки самостійно або через своїх представників.

Господарський суд виступає як головний та обов'язковий суб'єкт господарського процесуального правовідношення, права та обов'язки якого не суперечать правам і обов'язкам інших учасників процесу. На нього покладено обов'язок максимальної реалізації прав і обов'язків інших учасників господарського судочинства. Суддя господарського суду в господарському процесі користується всіма необхідними правами з виявлення дійсних

обставин справи, встановлення прав і обов'язків сторін, які впливають зі спірного правовідношення.

Процесуальне становище судді господарського суду закріплене чинним законодавством і характеризується його керівною роллю в процесі та широким колом повноважень, спрямованих на захист охоронюваних законом прав та інтересів суб'єктів господарської діяльності. Чинне законодавство не лише надає суддям господарського суду повноваження, необхідні для здійснення правосуддя, а й забезпечує гарантії цієї діяльності.

Судді незалежні, незмінні, у своїй діяльності користуються лише законами та іншими нормативно-правовими актами, не відповідають перед іншими гілками державної влади. Вимоги судді господарського суду обов'язкові для всіх підприємств, організацій і посадових осіб. Суддя здійснює важливі повноваження на всіх стадіях процесу. Суддя місцевого господарського суду розглядає справу і вирішує спір одноособово. Залежно від категорії і складності справи її може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів. Перегляд в апеляційному та в касаційному порядку здійснюється колегією суддів відповідних судів.

Права судді, якими він наділений для здійснення своїх повноважень, не закріплені в одній конкретній статті, а сформульовані у низці певних статей, передусім Закону України «Про судоустрій України» і Господарського процесуального кодексу України. Суддя вирішує питання про прийняття позовної заяви (ст. 61 ГПК) і має право відмовити у її прийнятті (ст. 62 ГПК) або повернути її (ст. 63 ГПК). Для правильного і своєчасного вирішення спору суддя на підготовчій стадії має право виконувати широке коло повноважень, невичерпний перелік яких містить ст. 65 ГПК, протягом судового провадження за наявності певних умов залучити до участі у справі іншого, належного відповідача (ст. 24 ГПК), витребувати документи і матеріали, необхідні для вирішення спору (ст. 38 ГПК), призначити судову експертизу (ст. 41 ГПК), вжити заходів до забезпечення позову (ст. 66 ГПК), прийняти рішення з господарського спору (ст. 82 ГПК), здійснювати інші дії, передбачені Господарським процесуальним кодексом України.

Важливого значення в забезпеченні об'єктивності та неупередженості судді при розгляді справи набуває ст. 20 ГПК, яка встановлює підстави і регламентує процедуру відводу або самовідводу судді. Суддя не може брати участі в розгляді справи, якщо він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, або встанов-

лено інші обставини, що викликають сумнів у його неупередженості. Суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи у разі скасування рішення, ухвали, прийнятої за його участю.

Відвід судді можуть заявити сторони (а також треті особи) і прокурор, який бере участь у судовому процесі. Відвід має бути мотивованим, заявлений у письмовій формі до початку вирішення спору. Після цього заявити відвід можна, якщо про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті. Задоволення заяви про відвід судді або її відхилення здійснюється головою господарського суду або його заступником. Питання відводу заступника голови вирішує голова господарського суду. Якщо голова господарського суду прийняв справу до свого провадження, питання про його відвід вирішує президія Вищого господарського суду України. Про відвід судді, голови господарського суду, його заступника виноситься ухвала в триденний строк від дня надходження заяви про відвід. Законодавство передбачає вичерпний перелік підстав для відводу або самовідводу судді господарського суду. Він не підлягає розширеному тлумаченню.

У разі необхідності заміни судді в процесі розгляду справи або додаткового введення судді до складу суду розгляд справи слід починати спочатку (отже, відлік строку, встановленого господарським процесуальним законодавством, розпочинається заново), про що головою господарського суду або його заступником має виноситися ухвала.

Сторонами в господарському процесі є особи, між якими виник спір з матеріального правовідношення. Особи, які можуть бути позивачами і відповідачами в господарському процесі, зазначені у ст. 1 ГПК. Це підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (підприємства та організації), а у випадках, передбачених законодавством України, також державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Стаття 2 ГПК з-поміж осіб, які звертаються до господарського суду з позовними заявами, виокремлює: підприємства та організації із заявами про захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів; державні та інші органи у випадках, передбачених законодавством; прокурорів та їхніх заступників в інтересах дер-

жави, а також Рахункову палату в інтересах держави в межах повноважень, що передбачені Конституцією та законами України.

Позивачами є підприємства, установи, організації та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, які подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. *Відповідачами* є підприємства, установи, організації та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, яким пред'явлено позовну вимогу (ст. 21 ГПК).

Уже зазначалося, що підприємства та організації, які є сторонами в господарському процесі, повинні мати статус юридичної особи. Згідно зі ст. 80 Цивільного кодексу України *юридичною особою* є організація, яка створена і зареєстрована в установленому законом порядку та наділяється цивільною правосдатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Статус юридичної особи не залежить від форми власності або організаційно-правової форми. Організація набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації, а позбавляється його з моменту вилучення з державного реєстру. Отже, статус юридичної особи дає організації змогу виступати в господарському процесі в якості і позивача, і відповідача. Відповідачами і позивачами в господарському процесі можуть бути громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, який, як і статус юридичної особи, виникає з моменту державної реєстрації і припиняється з моменту відміни державної реєстрації і вилучення з державного реєстру.

Звідси випливає висновок: зазначені особи можуть бути позивачами і відповідачами в господарському процесі лише за умови їх юридичної легалізації. Сторонами господарського процесу, згідно з чинним законодавством, можуть бути й іноземні юридичні особи.

Випадки, коли сторонами (позивачами і відповідачами) виступають державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, мають бути прямо зазначені в законодавчих актах.

Позивач і відповідач виступають як суб'єкти спірного матеріального правовідношення, однак, доки не прийнято рішення з приводу їхніх прав та обов'язків, господарський суд виходить із передбачення наявності спірного права в однієї сторони та існування обов'язків (передбачення такого) у другій сторони. Позивач — це особа, яка є передбачуваним володарем спірного права

або охоронюваного законом інтересу і яка звертається до господарського суду за захистом, бо вважає, що її право порушено або необґрунтовано оспорується відповідачем. Позовна заява подається самою особою-позивачем або в її інтересах на захист особи з матеріально-правового відношення, тому коли особа, яка подала позов в інтересах іншої, відмовляється від позову, то позивач має право вимагати розгляду справи по суті. Коли від позову відмовляється особа-позивач, в інтересах якої його подано, то це тягне за собою залишення позову без розгляду, за винятками, встановленими законодавством. Відповідач — це особа, яка є, за твердженням позивача, порушником його прав або яка необґрунтовано, на думку позивача, оспорує його права і внаслідок цього притягується до відповіді за позовом, і проти неї порушено справу.

Сторони користуються рівними процесуальними правами. Рівність правових можливостей сторін полягає в тому, що вони мають однакові можливості щодо використання процесуальних засобів свого захисту.

Стаття 22 ГПК установлює права та обов'язки сторін, відповідно до якої вони мають право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії;
- брати участь у судових засіданнях;
- надавати докази;
- брати участь у дослідженні доказів;
- заявляти клопотання;
- давати усні та письмові пояснення господарському суду;
- наводити свої доводи та міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу;
- заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників господарського процесу;
- оскаржувати судові рішення господарського суду;
- користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм Господарським процесуальним кодексом України.

Прав без обов'язків не існує, тому законодавство передбачає, що сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Сторони крім загальних прав (для обох сторін) мають і виключні права (для кожної сторони окремо). Так, позивач управі до прийняття рішення по справі змінити підставу або предмет

позову, збільшити (за умови дотримання досудового врегулювання спору, у випадках, передбачених ГПК у цій частині) або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову. Відповідачеві належить право визнати позов повністю або частково.

У зв'язку з висуненням позивачем додаткових, змінених чи нових вимог до відповідача останній вправі вимагати відкладення розгляду справи для подання відповідних доказів. Зміна в рішенні господарського суду предмета, підстав позову за заявою позивача, зробленою безпосередньо на засіданні суду, допустима лише в разі, коли при цьому не порушено процесуальних прав відповідача і йому було надано можливість подання доказів щодо нового предмета, підстав позову та наведення його доводів на судовому засіданні. Волевиявлення позивача має викладатись у письмовій формі.

Але процесуальні дії позивача і відповідача здійснюються під контролем господарського суду. Господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права та охоронювані законом інтереси. У таких випадках суд розглядає спір по суті, згідно з вимогами чинного законодавства.

Законодавством передбачена можливість участі у справі кількох позивачів чи відповідачів — так звана процесуальна співучасть. У цьому випадку кожний із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони виступає самостійно (ст. 23 ГПК).

Стаття 24 ГПК передбачає можливість залучення до участі у справі іншого відповідача або заміну неналежного відповідача. Господарський суд за наявності достатніх підстав має право до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою для участі у справі іншого відповідача. Таке залучення з ініціативи господарського суду може здійснюватися незалежно від додержання порядку досудового врегулювання, клопотання сторін з цього питання може бути задоволено лише за умови вжиття досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством. Маючи на увазі, що іншого відповідача можна залучити як співвідповідача поряд з первісним відповідачем, таке залучення є одним із прикладів процесуальної співучасті.

Коли інший відповідач притягується замість первісного, йдеться про заміну неналежного відповідача. Господарський суд, установивши до прийняття рішення, що позов подано не щодо тієї особи, яка повинна відповісти за позовом, може за згодою позива-

ча, не припиняючи провадження у справі, допустити заміну первісного відповідача належним відповідачем. Про залучення іншого відповідача чи заміну неналежного відповідача виноситься ухвала, і розгляд справи, а також відлік строку, встановленого процесуальним законодавством, розпочинаються заново. Усі попередні дії, які здійснював неналежний відповідач, не мають правового значення. Заміна відповідача можлива лише при розгляді справи судом першої інстанції.

Господарське процесуальне законодавство України не містить поняття «неналежний позивач» і не передбачає права господарського суду вирішувати питання щодо обґрунтованості позовних вимог інакше, як у засіданні господарського суду.

Від заміни неналежного відповідача слід відрізнити процесуальне правонаступництво (ст. 25 ГПК). Заміна в господарському процесі особи, яка є стороною або третьою особою, іншою особою (правонаступником) називається правонаступництвом. Процесуальне правонаступництво передбачає правонаступництво в матеріальному праві, яке можливе при зміні осіб зобов'язання, при переході прав кредитора до іншої особи на підставі закону.

В Україні процесуальне правонаступництво в господарському процесі обмежене лише одним випадком, що закріплено у ст. 25 ГПК, а саме у разі вибуття однієї зі сторін у спірному або встановленому рішенням господарського суду правовідношенні внаслідок реорганізації підприємства чи організації. Згідно з роз'ясненнями Вищого господарського суду України в господарському процесі має застосовуватися процесуальне правонаступництво, яке впливатиме з матеріально-правових відносин (переведення боргу, відступлення вимоги).

На відміну від заміни неналежного відповідача правонаступництво можливе на будь-якій стадії господарського процесу. Про правонаступництво суддя вказує в рішенні або ухвалі. Усі дії, вчинені в процесі до вступу правонаступника, є обов'язковими для нього. Процесуальне правонаступництво завжди є загальним: універсальний правонаступник продовжує участь у процесі правопопередника за всім обсягом його процесуальних прав і обов'язків незалежно від того, є правонаступництво в матеріальному праві універсальним чи сингулярним. Види правонаступництва в матеріальному праві мають значення лише як його підстава, тоді як заміна неналежного відповідача не передбачає будь-якого матеріально-правового зв'язку між особами, які змінюють одна одну.

Багатосуб'єктність матеріальних відносин зумовлює необхідність участі третіх осіб у господарському процесі. Господарське процесуальне законодавство передбачає два види третіх осіб: які заявляють самостійні вимоги на предмет спору і які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

У процесі розгляду господарським судом спору між позивачем і відповідачем третя особа може вважати, що саме їй належить право на предмет спору. З метою захисту свого права така особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про вступ у справу як третя особа із самостійною вимогою.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити у справу до прийняття рішення господарським судом, подавши позов до однієї або двох сторін, за умови вжиття заходів досудового врегулювання спору у передбачених законодавством випадках (ст. 26 ГПК). Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами і несуть усі обов'язки позивача. З позовної заяви третьої особи із самостійними вимогами стягується державне мито. Про прийняття позовної заяви та вступ такої третьої особи у справу господарський суд виносить ухвалу. Якщо третю особу із самостійними вимогами допущено до участі у справі без достатніх підстав, перевірка підлягає рішення, винесене на її користь, а не ухвала про вступ третьої особи у справу.

Третіх осіб із самостійними вимогами слід відрізняти від співпозивачів, які можуть вступити в процес одночасно з порушенням справи. Вимоги співпозивача завжди спрямовані до відповідача за первісним позовом, самостійні ж вимоги третьої особи можуть бути звернені як до позивача або відповідача, так і одночасно до обох. До того ж вимоги співпозивачів завжди пов'язані між собою, тоді як самостійні вимоги третьої особи і позивача (співпозивача) обов'язково взаємовиключні.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до прийняття рішення господарським судом, якщо рішення з господарського спору може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду (ст. 27 ГПК). Така третя особа виступає в процесі на боці тієї сторони, з якою у неї існують певні правові відносини. У заявах про залучення третіх осіб і заявах третіх осіб про вступ у справу на стороні позивача або відповідача зазнача-

ється, на яких підставах третіх осіб належить залучити або допустити до участі у справі.

Вступ таких третіх осіб у справу або залучення їх до участі у справі відбувається незалежно від вжиття ними заходів досудового врегулювання спору зі сторонами. Питання про допущення або залучення третіх осіб до участі у справі вирішується господарським судом, який виносить з цього приводу ухвалу.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки сторін, крім права на зміну підстави і предмета позову, права на збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також права на відмову від позову або визнання позову.

Ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, у справу та про допущення або залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, не можуть бути оскаржені — це не передбачено Господарським процесуальним кодексом України.

З-поміж учасників господарського процесу законодавство окремо визначає прокурора. Прокурор бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити зі своєї ініціативи у справу, порушену за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду для представництва інтересів громадянина або держави. З метою вступу у справу прокурор може подати апеляційне, касаційне подання, подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами або повідомити суд і взяти участь у розгляді справи, порушеної за позовом інших осіб (ст. 29 ГПК). У ст. 2 ГПК зазначено, що господарський суд порушує справи за позовними заявами прокурорів та їхніх заступників, які звертаються до господарського суду в інтересах держави. Повноваження прокурора в господарському процесі визначені Законом України «Про прокуратуру» і Господарським процесуальним кодексом України.

Справи, які прокурор має право порушувати в господарських судах, у законі не визначено. Тому в кожному конкретному випадку прокурор повинен сам визначити, чи є порушення державних інтересів у цьому спорі. Прокурор, який звертається до господарського суду в інтересах держави, в позовній заяві самостійно визначає, у чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також указує орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. У разі прийняття господарським судом позовної

заяви, поданої прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави в спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача.

Про свою участь у вже порушеній справі прокурор повідомляє господарський суд письмово, а в судовому засіданні — також і усно.

Згідно із ст. 5 ГПК прокурор (його заступник) має право звертатися до господарського суду без вжиття заходів досудового (претензійного) врегулювання. Позовна заява прокурора має відповідати вимогам ст. 54, 57, 58 ГПК. Декретом Кабінету Міністрів «Про державне мито» прокурора звільнено від сплати державного мита при поданні позовної заяви до господарського суду.

Питання про взаємовідносини в господарському процесі прокурора, який подав позов, і особи, в інтересах якої цей позов подано, є важливим. Прокурор, який подав позовну заяву, має обов'язки і користується правами позивача, крім права на укладення мирової угоди. Відмова прокурора від поданого ним позову не позбавляє позивача права вимагати вирішення спору по суті. Відмова позивача від позову, поданого прокурором в інтересах держави, не позбавляє прокурора права підтримувати позов і вимагати вирішення спору по суті.

Серед учасників господарського процесу важливу роль відіграють особи, які сприяють здійсненню господарським судом правосуддя в господарських відносинах, тобто інші учасники процесу.

У господарському процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи (ст. 30 ГПК). Господарський суд управі викликати осіб як у процесі підготовки справи до розгляду (ст. 65 ГПК), так і під час її розгляду (ст. 77 ГПК). Вони зобов'язані з'явитися до господарського суду на його виклик, сповістити відому їм інформацію та обставини у справі, подати на вимогу господарського суду пояснення в письмовій формі. Крім обов'язків законодавство надає їм також певні права. Ці особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, брати участь в огляді та дослідженні доказів.

Однак слід наголосити, що хоча пояснення посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів відповідно до ст. 32 ГПК є одним із засобів доказування, проте ці особи не є свідками. В українському

господарському процесуальному законодавстві інститут свідків відсутній.

Для роз'яснення питань, що виникають при розгляді справи і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу (ст. 41 ГПК); судовий експерт може брати участь у господарському процесі (ст. 31 ГПК). Права, обов'язки та відповідальність судового експерта визначаються Господарським процесуальним кодексом і Законом України «Про судову експертизу». Проведення судової експертизи має бути доручено компетентним організаціям чи безпосередньо спеціалістам, які володіють необхідними для цього знаннями.

Законом України «Про судову експертизу» встановлено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності. Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян веде Міністерство юстиції України.

Судовий експерт зобов'язаний за ухвалою господарського суду з'явитися на його виклик і надати мотивований висновок щодо поставлених йому питань. Висновок робиться у письмовій формі й має відповідати вимогам ст. 42 ГПК. Особа набуває права та виконує обов'язки експерта після оголошення (вручення) їй ухвали про призначення експертизи та попередження про відповідальність. Тільки за цих умов висновок експерта набуває доказової сили.

Судовий експерт, оскільки це необхідно для надання висновку, має право ознайомлюватися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів.

Важливою гарантією забезпечення об'єктивної діяльності судового експерта є його право відмовитися від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку, що передбачено ч. 5 ст. 31 ГПК. Така відмова не може тягнути за собою наслідків, передбачених кримінальним законодавством України. У разі прийняття відмови судового експерта суддя фіксує її в ухвалі про призначення іншого судового експерта.

Другою гарантією такого забезпечення є відвід судового експерта. Сторони і прокурор, який бере участь у господарському процесі, мають право заявити відвід судовому експерту, якщо він особисто, прямо чи побічно, заінтересований у результаті розгляду справи або є родичем осіб, які беруть участь у господарському процесі, а також з мотивів його некомпетентності. На цих самих

підставах судовий експерт відповідно до Закону України «Про судову експертизу» вправі заявити самовідвід.

Відвід має бути мотивованим, заявлятися у письмовій формі до початку вирішення спору. Заявляти відвід після цього можна лише у випадку, коли про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті. Питання про відвід вирішується суддею, який виносить з цього приводу ухвалу.

Перекладача в господарському процесі слід також віднести до інших учасників, які сприяють здійсненню правосуддя в господарських відносинах. Однак його статус господарським процесуальним законодавством не врегульовано.

До учасників господарського процесу віднесено також представників сторін і третіх осіб (ст. 28 ГПК). Інститут представництва у господарському суді має важливе значення для господарського процесу в справах захисту суб'єктивних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб, оскільки сприяє повному здійсненню їхніх процесуальних прав і обов'язків.

Представництво в господарському процесі — це діяльність представника при розгляді справи в судовому засіданні, що здійснюється від імені особи, яку представляють з метою досягти для неї найбільш сприятливого рішення, а також для надання допомоги у здійсненні своїх прав. Діяльність представника в господарському процесі складається з юридичних дій, які йому доручає виконати особа, яку він представляє. Таким чином, представництво в господарському суді — це правовідношення, відповідно до якого одна особа (судовий представник) виконує процесуальні дії в межах наданих їй повноважень від імені і в інтересах особи, яку вона представляє (сторони, третьої особи), внаслідок чого безпосередньо для останньої виникають права та обов'язки.

Через представників справи в господарському суді можуть вести й організації та громадяни.

Справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника. Керівники підприємств та організацій, інші особи, повноваження яких визначені законодавством або установчими документами, подають господарському суду документи, що посвідчують їхнє посадове становище.

Представниками юридичних осіб можуть бути також інші особи, повноваження яких підтверджуються довіреністю від імені підприємства, організації. Довіреність видається за підписом

керівника або іншої уповноваженої особи та посвідчується печаткою підприємства, організації. Повноваження сторони або третьої особи від імені юридичної особи може здійснювати її відособлений підрозділ, якщо таке право йому надано установчими або іншими документами.

Громадяни можуть вести свої справи в господарському суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджуються нотаріально посвідченою довіреністю.

Обсяг повноважень представника залежить від повноважень особи, яку представляють, і від того, які повноваження ця особа надала представникові. Тому процесуальні права та обов'язки представника визначають виходячи з обсягу прав і обов'язків тієї особи, яку він представляє, і в межах повноважень, які закріплені в довіреності. До того ж у представника відсутні самостійні процесуальні права та обов'язки. З огляду на це представника не можна вважати самостійним учасником господарського процесу.

Тема 3. Господарський суд — спеціалізований суд системи судів загальної юрисдикції

• Правовий статус господарського суду (система, склад, структура, повноваження і компетенція господарських судів). • Верховний Суд України — найвищий судовий орган

Господарські суди утворюються і ліквідуються Президентом України відповідно до Закону України «Про судоустрій України» за поданням Міністра юстиції України, погодженим з Головою Вищого господарського суду України. Місцезнаходження і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності (адміністративно-територіального устрою) та спеціалізації. Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. *Місцевими господарськими судами* є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. У місцевому суді, в якому кількість суддів перевищує 15, може бути призначено кількох заступників голови суду.

Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Апеляційні господарські суди утворюються в апеляційних округах відповідно до Указу Президента України «Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України» від 11.07.2001 р. № 511. На цей час є Дніпропетровський, Донецький, Житомирський, Запорізький, Київський, Київський міжобласний, Луганський, Львівський, Одеський, Севастопольський та Харківський апеляційні господарські суди.

До складу апеляційного господарського суду входять судді, як правило, обрані на посаду судді безстроково, голова суду та його заступники. У складі спеціалізованого апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за встановленою спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції. В апеляційних судах для вирішення організаційних питань діє президія апеляційного суду відповідно до вимог Закону України «Про судоустрій України».

Апеляційні господарські суди:

- розглядають справи в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону;
- ведуть та аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику;
- надають методичну допомогу в застосуванні законодавства місцевим судам;
- здійснюють інші повноваження, передбачені законом.

До президії апеляційного господарського суду входять голова суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається рішенням загальних зборів суддів цього суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Президія апеляційного господарського суду:

- розглядає питання організації діяльності суду, судових палат та апарату суду;
- за поданням голови апеляційного господарського суду затверджує персональний склад судових палат, визначає кількість заступників голів судових палат;
- заслуховує інформацію голів судових палат щодо діяльності судових палат;
- розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;

- розглядає питання організаційного забезпечення діяльності суду та виробляє пропозиції щодо його поліпшення;
- розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату суду та підвищення їхньої кваліфікації;
- заслуховує інформацію голів місцевих судів щодо організації діяльності цих судів;
- надає методичну допомогу місцевим судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства;
- забезпечує виконання рішень зборів суддів відповідного суду;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Засідання президії апеляційного суду проводяться щонайменше один раз на місяць. Засідання президії є повноважним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу. Постанови президії приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів її членів, які брали участь у засіданні, і підписуються головою суду чи його заступником, який головував на засіданні.

Вищим судовим органом господарських судів є *Вищий господарський суд України*. Він складається з суддів, обраних на посаду безстроково, голови суду та його заступників. У Вищому господарському суді можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції. Склад судових палат Вищого господарського суду формується за поданням голови суду в порядку, передбаченому Законом України «Про судоустрій України».

У Вищому господарському суді для вирішення організаційних питань діє президія суду. До президії Вищого господарського суду входять Голова Вищого господарського суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається Пленумом Вищого господарського суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду таємним голосуванням.

Президія Вищого господарського суду:

- розглядає питання організації діяльності суду, судових палат та апарату суду;
- за поданням голови вищого спеціалізованого суду затверджує склад кожної з судових палат;
- заслуховує інформацію голів судових палат про діяльність судових палат;
- розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;

— розглядає питання організаційного забезпечення діяльності суду і виробляє пропозиції щодо його поліпшення;

— розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату Вищого господарського суду та підвищення їхньої кваліфікації;

— заслуховує інформацію голів апеляційних і місцевих господарських судів щодо організації роботи цих судів;

— опрацьовує пропозиції щодо кількості суддів у відповідних господарських місцевих та апеляційних судах;

— надає методичну допомогу апеляційним і місцевим судам для забезпечення правильного застосування ними законодавства;

— здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Засідання президії Вищого господарського суду проводяться не рідше ніж один раз на два місяці. Засідання президії є повноважним за присутності не менш як двох третин її складу. Постанови президії приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів членів президії, присутніх на засіданні, і підписуються головою суду чи його заступником, який головував на засіданні.

Для вирішення загальних питань діяльності господарських судів у Вищому господарському суді діє Пленум Вищого господарського суду у складі всіх суддів Вищого господарського суду та голів апеляційних господарських судів.

Пленум Вищого господарського суду:

— дає роз'яснення з питань застосування господарськими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції;

— затверджує склад Науково-консультативної ради при Вищому господарському суді та положення про неї;

— затверджує склад редакційної колегії друкованого органу Вищого господарського суду;

— визначає кількісний склад суддів — членів президії Вищого господарського суду;

— заслуховує інформацію Голови Вищого господарського суду про діяльність господарських судів, а також повідомлення заступників Голови Вищого господарського суду та голів апеляційних і місцевих господарських судів про практику вирішення судових справ;

— вносить у встановленому порядку пропозиції щодо необхідності змін чинного законодавства;

— приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з поданням щодо офіційного тлумачення Конституції України;

— розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Пленум Вищого господарського суду скликається щонайменше два рази на рік. Про дату його скликання члени Пленуму повідомляються за 10 днів до засідання. У цей самий строк надсилаються матеріали щодо питань, які вносяться на розгляд Пленуму. Засідання Пленуму Вищого господарського суду є повноважним, якщо в ньому беруть участь не менше ніж дві третини складу Пленуму.

У розгляді Пленумом питань щодо роз'яснень про застосування законодавства беруть участь Генеральний прокурор України та Міністр юстиції України. Постанови Пленуму Вищого господарського суду приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів Пленуму і підписуються головуючим на його засіданні.

Вищий господарський суд має офіційний друкований орган, в якому публікуються матеріали судової практики, рішення з організаційних питань діяльності Вищого господарського суду та господарських судів, інші матеріали.

При Вищому господарському суді можуть утворюватися науково-консультативні структури. Науково-консультативна рада створюється при Вищому господарському суді для опрацювання питань, пов'язаних з роз'ясненням законодавства, а також для надання висновків щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів і з питань, пов'язаних з необхідністю наукового забезпечення діяльності Вищого господарського суду. Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради визначається положенням, що затверджується Пленумом Вищого господарського суду.

Вищий господарський суд:

— розглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом;

— веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

— надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики;

— дає господарським судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;

— здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Розгляд справ у Вищому господарському суді здійснюється колегіально. Вищий господарський суд знаходиться в місті Києві.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Він здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Верховний Суд України знаходиться в місті Києві.

Верховний Суд України:

— розглядає у касаційному порядку рішення загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом;

— переглядає в порядку повторної касації всі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку;

— у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з виключними обставинами;

— дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики;

— у разі необхідності визнає нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду, зокрема Вищого господарського суду України, зазначені в Законі України «Про судоустрій України»;

— дає висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину;

— на звернення Верховної Ради України надає письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

— звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення в судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів;

— веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, знайомиться в судах з практикою застосування законодавства;

— у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають з міжнародних договорів України;

— представляє суди загальної юрисдикції у зносинах з судами інших держав;

— здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Верховний Суд України очолює Голова Верховного Суду України. До складу Верховного Суду України входять судді Верховного Суду України, обрані на посаду безстроково, кількість яких встановлюється указом Президента України за поданням Голови Верховного Суду України, погодженим з Радою суддів України. До складу судової палати, що здійснює розгляд справ з питань юрисдикції господарських судів, призначаються судді, які мають стаж суддівської діяльності у Вищому господарському суді не менш як три роки або апеляційному господарському суді не менш як п'ять років.

У складі Верховного Суду України діють:

- Судова палата у цивільних справах;
- Судова палата у кримінальних справах;
- Судова палата у господарських справах;
- Судова палата в адміністративних справах.

У складі Верховного Суду України діє Військова судова колегія.

Судові палати Верховного Суду України:

— здійснюють судочинство у справах, віднесених до їх відання, в порядку, встановленому процесуальним законом;

— аналізують судову статистику та вивчають судову практику;

— готують проекти постанов Пленуму Верховного Суду України;

— здійснюють інші повноваження, передбачені законом.

Судова палата Верховного Суду України утворюється за рішенням Пленуму Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України. Судову палату Верховного Суду України очолює голова Судової палати.

Для вирішення внутрішніх організаційних питань діяльності Верховного Суду України діє Президія Верховного Суду України у складі та порядку, визначених Законом України «Про судоустрій України». Президія Верховного Суду України діє у складі Голови Верховного Суду України, його заступників, голів судових палат, секретаря Пленуму Верховного Суду України та суддів Верховного Суду України, кількісний склад яких визначається Пленумом Верховного Суду України. Судді Верховного Суду України обираються до складу Президії Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України чи на пропозицію суддів Верховного Суду України Пленумом Верховного Суду України таємним голосуванням строком на п'ять років. Обраним вважається суддя, за якого подано більшість голосів суддів, присутніх на засіданні Пленуму. У такому самому порядку судді звільняються достроково від обов'язків члена Президії.

Президія Верховного Суду України:

- розглядає питання організації діяльності Верховного Суду України, судових палат та апарату Верховного Суду України;
- затверджує персональний склад судових палат;
- заслуховує інформацію голів судових палат і Військової судової колегії про їхню діяльність;
- розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;
- розглядає питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності Верховного Суду України і виробляє пропозиції щодо їх поліпшення;
- схвалює пропозиції до проекту Державного бюджету України щодо фінансування діяльності Верховного Суду України;
- розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату Верховного Суду України та підвищення їхньої кваліфікації;
- затверджує положення про преміювання суддів і працівників апарату Верховного Суду України, про надання матеріальної допомоги;
- установлює надбавки до посадових окладів суддів, які обіймають адміністративні посади;
- заслуховує інформацію голів апеляційних загальних судів, та вищих спеціалізованих судів, зокрема Вищого господарського суду, щодо організації роботи цих судів;
- виробляє пропозиції щодо кількості суддів у відповідних судах на основі нормативів навантаження суддів у судах усіх рівнів;
- вирішує питання щодо заснування друкованих видань Верховного Суду України та заслуховує звіти про роботу редакційних колегій цих органів;
- затверджує за поданням Голови Верховного Суду України положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України та її персональний склад;
- виносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України питання відповідно до його Регламенту;
- здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Засідання Президії Верховного Суду України проводяться не менш як один раз на два місяці. Засідання Президії є повноважним за умови присутності на ньому не менше ніж двох третин її складу. Постанови Президії приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів членів Президії, присутніх на засіданні, і підписуються Головою Верховного Суду України або

його заступником, який головував на засіданні. У засіданнях Президії, на яких розглядаються питання діяльності господарських судів, бере участь Голова Вищого господарського суду. Для підготовки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України, вивчення окремих питань, пов'язаних з удосконаленням здійснення правосуддя, Президія Верховного Суду України може створювати робочі групи з числа суддів і фахівців у відповідних галузях права.

У Верховному Суді України діє Пленум Верховного Суду України для вирішення питань, визначених Конституцією України та Законом України «Про судоустрій України». Склад і порядок діяльності Пленуму Верховного Суду України визначаються відповідно до Закону України «Про судоустрій України». Пленум Верховного Суду України є колегіальним органом, повноваження якого визначаються Конституцією України та Законом України «Про судоустрій України». До складу Пленуму Верховного Суду України входять усі судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їхні перші заступники та голова Апеляційного суду України.

Пленум Верховного Суду України:

- відповідно до Конституції України обирає на посаду та звільняє з посади таємним голосуванням Голову Верховного Суду України, а також здійснює призначення та звільнення суддів з інших адміністративних посад у Верховному Суді України в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України»;

- утворює судові палати Верховного Суду України, визначає їх кількісний склад, призначає голів судових палат та їхніх заступників;

- визначає кількісний склад суддів Президії Верховного Суду України та обирає їх у порядку, передбаченому Законом України «Про судоустрій України»;

- призначає на посаду з числа суддів Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України та звільняє з посади секретаря Пленуму Верховного Суду України;

- заслуховує інформацію Голови Верховного Суду України, голів судових палат Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, апеляційних судів щодо організації роботи судових палат та діяльності відповідних судів;

- дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає нечинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів;

— приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів;

— відповідно до Конституції України схвалює висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину, а також ухвалює подання до Верховної Ради України про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

— затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду України;

— здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Засідання Пленуму Верховного Суду України є повноважним за умови присутності на ньому не менш як двох третин складу Пленуму. У роботі Пленуму Верховного Суду України беруть участь Голова Вищої ради юстиції, Генеральний прокурор України та Міністр юстиції України.

Пленум Верховного Суду України скликається за необхідності, але не менш як один раз на три місяці. Про час скликання Пленуму та питання, що виносяться на його розгляд, учасники засідання Пленуму повідомляються не пізніше як за 10 днів до засідання. Проекти постанов Пленуму Верховного Суду України щодо надання роз'яснення з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ мають бути надіслані Генеральному прокурору України та Міністру юстиції України не пізніше як за 10 днів до засідання.

Засідання Пленуму веде Голова Верховного Суду України, а в разі його відсутності — Перший заступник або інший заступник Голови Верховного Суду України відповідно до Регламенту. Порядок роботи Пленуму Верховного Суду України встановлюється Законом України «Про судоустрій України» та прийнятим відповідно до нього Регламентом Пленуму Верховного Суду України. Пленум Верховного Суду України приймає з розглянутих питань постанови. Постанови Пленуму Верховного Суду України підписуються головуючим на засіданні Пленуму та секретарем Пленуму й публікуються в офіційному друкованому органі Верховного Суду України. Секретар Пленуму Верховного Суду України організовує роботу секретаріату Пленуму, підготовку засідань Пленуму, забезпечує ведення протоколу та контролює виконання постанов, прийнятих Пленумом Верховного Суду України.

Організаційно-методичне та інформаційне забезпечення діяльності Верховного Суду України здійснює апарат Верховного Суду

України. Загальну чисельність і структуру апарату затверджує Президія Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України, а положення про апарат — Голова Верховного Суду України за погодженням з Президією Верховного Суду України. Для забезпечення Верховного Суду України нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою, матеріалами судової практики діє бібліотека Верховного Суду України, положення про яку затверджується Головою Верховного Суду України. Матеріали, пов'язані з діяльністю Верховного Суду України, зберігаються в архіві Верховного Суду України.

При Верховному Суді України утворюється Науково-консультативна рада, статус якої визначається відповідно до Закону України «Про судоустрій України». Науково-консультативна рада утворюється з висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України щодо роз'яснення законодавства, надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради Верховного Суду України визначається положенням, що затверджується Президією Верховного Суду України.

Верховний Суд України має офіційний друкований орган, в якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду України та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інші матеріали. Верховний Суд України може бути співзасновником інших друкованих видань.

Тема 4. Правовий статус суддів господарських судів

• Суддя господарського суду (його права та обов'язки, призначення на посаду і припинення діяльності). • Голова місцевого господарського суду. • Голова апеляційного господарського суду. • Голова Вищого господарського суду України. • Голова Верховного Суду України

Правосуддя в господарських судах України здійснюють професійні судді. Професійними суддями є громадяни, які відповідно до Конституції України призначені чи обрані суддями та обіймають штатну суддівську посаду в господарському суді.

На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як 10 років і володіє державною мовою. Крім зазначених осіб судьями господарських судів можуть бути також особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. У цьому разі на посаду судді господарського суду може бути рекомендований відповідною кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший 30 років, який проживає в Україні не менше ніж 10 років, володіє державною мовою, має вищу освіту в галузі знань у межах юрисдикції господарського суду та стаж роботи за спеціальністю не менше ніж п'ять років. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

Не можуть бути рекомендовані на посаду професійного судді громадяни:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;
- щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість.

Добір кандидатів у професійні судді здійснюється з-поміж осіб, які відповідають вимогам, установленим Законом України «Про судоустрій України», за результатами проходження кваліфікаційної атестації відповідно до вимог зазначеного Закону.

При доборі кандидатів забезпечується рівність їхніх прав незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань та інших обставин. Кожен, хто відповідає встановленим вимогам до кандидата в судді, має право звернутися до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про рекомендацію його для призначення чи обрання професійним суддею.

Суддя, строк повноважень якого закінчився, за його заявою має бути рекомендований для обрання суддею безстроково, якщо відсутні визначені законом обставини, що перешкоджають цьому.

Професійні судді господарських судів обіймають посади безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду судді вперше. Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді господарських судів обираються Верховною Радою України безстроково в порядку, встановленому Законом України «Про поря-

док обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України».

Судді, обрані безстроково, перебувають на посаді судді до досягнення ними 65 років. Підставами для звільнення судді з посади до закінчення цього строку можуть бути (п. 3—9 ч. 5 ст. 126 Конституції України):

- неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення ним вимог щодо несумісності;
- порушення ним присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення його громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

У судах може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ даної юрисдикції.

Кількість суддів у судах визначається Президентом України за поданням Голови Державної судової адміністрації України, погодженим з Головою Вищого господарського суду, з урахуванням обсягу роботи суду та в межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів.

Голова суду, заступник голови суду призначаються на посаду строком на п'ять років з числа суддів та звільняються з посади Президентом України за поданням Голови Вищого господарського суду на підставі рекомендації Ради господарських суддів України. Призначення на інші адміністративні посади в судах і звільнення з цих посад здійснюються в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України». Суддя може бути звільнений з адміністративної посади в зазначеному порядку, а також за ініціативою Вищої ради юстиції.

Призначення судді на адміністративну посаду без дотримання вимог Закону України «Про судоустрій України» не допускається. Перебування судді на адміністративній посаді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду, передбачених Законом України «Про судоустрій України». Звільнення судді з адміністративної посади не припиняє його повноважень судді. Припинення повноважень судді припиняє здійснення ним повноважень на адміністративній посаді в суді.

Суддя місцевого господарського суду здійснює:

— правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

— процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;

— контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням;

— інші передбачені законом повноваження.

Голова місцевого господарського суду:

— здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;

— визначає обсяг обов'язків заступника (заступників) голови суду;

— на підставі акта про призначення на посаду судді чи обрання суддею безстроково або припинення повноважень судді видає відповідний наказ;

— приймає на роботу і звільняє працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця в установленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;

— організовує ведення судової статистики;

— організовує роботу щодо підвищення кваліфікації працівників апарату суду;

— представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;

— здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова місцевого господарського суду з питань, що належать до його повноважень, видає накази і розпорядження.

Голова місцевого господарського суду має заступника (заступників). Заступник голови місцевого господарського суду відповідно до визначених головою суду обов'язків бере участь в організації діяльності суду. У разі відсутності голови суду виконання його обов'язків здійснюється відповідно до встановленого ним розподілу обов'язків щодо організації діяльності суду.

Голова місцевого господарського суду та його заступники призначаються на посаду і звільняються з посади в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України», й можуть бути призначені на адміністративні посади повторно.

Суддя апеляційного господарського суду здійснює:

— правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

- процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;
 - контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участі судових рішень;
 - інші передбачені законом повноваження.
- Голова апеляційного господарського суду:
- здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
 - розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
 - на підставі акта про обрання (призначення) суддею чи припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
 - утворює судові палати та виносить на затвердження президії суду їх персональний склад;
 - організовує роботу президії суду, вносить на її розгляд питання і головує на засіданнях президії;
 - організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
 - приймає на роботу та звільняє працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;
 - організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату відповідного суду;
 - подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;
 - представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
 - вносить пропозиції Голові Вищого господарського суду щодо кандидатур для призначення на посади голів місцевих судів та їх заступників;
 - здійснює інші передбачені законом повноваження;
 - видає накази і розпорядження з питань, що належать до його повноважень.

Голова апеляційного господарського суду має першого заступника та заступників голови суду — голів судових палат. Він призначається на посаду і звільняється з посади в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України», й може бути призначений на цю посаду повторно.

У разі відсутності голови апеляційного господарського суду його обов'язки виконує перший заступник голови, а за його відсутності — старший за віком заступник голови апеляційного суду — голова судової палати.

Перший заступник голови апеляційного господарського суду відповідно до розподілу обов'язків здійснює організаційне керівництво роботою структурних підрозділів суду та виконує інші обов'язки, визначені головою суду.

Заступник голови апеляційного господарського суду — голова судової палати:

- організовує роботу відповідної судової палати;
- формує колегії суддів для розгляду справ, головує в судових засіданнях або призначає для цього суддів;
- організовує ведення судової статистики, аналіз та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати;
- має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- інформує президію суду про діяльність судової палати;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Перший заступник та заступники голови апеляційного господарського суду призначаються на посаду з числа суддів і звільняються з посади в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України». Вони можуть бути призначені на адміністративні посади повторно.

У разі необхідності голова апеляційного господарського суду за погодженням з президією суду з числа суддів цього суду може призначити у складі судової палати заступника голови судової палати. Заступник голови судової палати апеляційного господарського суду виконує доручення голови судової палати щодо організації її діяльності та здійснює обов'язки голови судової палати у разі його відсутності. За відсутності заступника голови судової палати обов'язки голови судової палати виконує старший за віком суддя палати.

Суддя Вищого господарського суду:

- здійснює правосуддя в порядку, визначеному процесуальним законом;
- провадить процесуальні дії та здійснює організаційні заходи, необхідні для забезпечення своєчасного та якісного розгляду справ;
- здійснює відповідно до закону контроль за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участю судових рішень;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Суддя Вищого господарського суду має помічника. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту.

Голова Вищого господарського суду:

- здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- на підставі акта про обрання суддею Вищого господарського суду або припинення повноважень судді цього суду видає відповідний наказ;
- утворює судові палати та вносить на затвердження президії суду пропозиції щодо їх персонального складу;
- організовує роботу президії суду, вносить на її розгляд питання та головує на її засіданнях;
- скликає Пленум Вищого господарського суду, вносить на його розгляд питання та головує на його засіданнях;
- може головувати в судових засіданнях колегій суддів Вищого господарського суду при розгляді будь-якої справи, що належить до юрисдикції даного суду;
- керує організацією роботи судових палат, здійснює керівництво роботою апарату відповідного вищого спеціалізованого суду;
- організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- приймає на роботу та звільняє працівників апарату суду, присвоює їм ранг державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;
- погоджує подання щодо утворення та ліквідації відповідних місцевих та апеляційних господарських судів;
- вносить подання про призначення та обрання безстроково суддів відповідних місцевих і апеляційних господарських судів, Вищого господарського суду, а також про звільнення їх з посад;
- вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади в порядку, встановленому Законом України «Про судова устрій України»;
- затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання Вищого господарського суду;
- організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату Вищого господарського суду;
- подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;

— інформує Пленум Верховного Суду України про діяльність Вищого господарського суду;

— представляє Вищий господарський суд і систему господарських судів у зносинах з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, громадянами та організаціями, органами влади та організаціями інших держав;

— здійснює інші передбачені законом повноваження;

— видає накази та розпорядження з питань, що належать до його повноважень.

Голова Вищого господарського суду призначається на посаду з числа суддів даного суду і звільняється з посади за поданням Голови Верховного Суду України в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України», й може бути призначений на цю посаду повторно.

Голова Вищого господарського суду має першого заступника та заступників Голови Вищого господарського суду. У разі відсутності Голови Вищого господарського суду його обов'язки виконує перший заступник Голови Вищого господарського суду, а за його відсутності — один із заступників Голови цього суду відповідно до розподілу обов'язків. Перший заступник і заступник Голови Вищого господарського суду здійснюють керівництво роботою структурних підрозділів суду відповідно до встановленого розподілу обов'язків і виконують інші обов'язки, визначені Головою Вищого господарського суду; можуть головувати на судових засіданнях колегій суддів Вищого господарського суду.

Заступник Голови Вищого господарського суду — голова судової палати:

— організовує роботу відповідної судової палати;

— формує колегії суддів для розгляду судових справ, головує на судових засіданнях або призначає для цього суддів;

— організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції судової палати;

— має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення щодо яких набрали законної сили;

— інформує президію Вищого господарського суду про діяльність судової палати;

— надає методичну допомогу спеціалізованим судам з метою правильного застосування законодавства;

— здійснює інші передбачені законом повноваження.

Перший заступник і заступники Голови Вищого господарського суду призначаються на посаду з числа суддів даного суду і

звільняються з посади на пропозицію Голови Вищого господарського суду в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України». Вони можуть бути призначені на адміністративні посади повторно.

Голова Вищого господарського суду за погодженням з президією суду може з числа суддів цього суду може призначити у складі судової палати заступника голови судової палати. Заступник голови судової палати Вищого господарського суду виконує доручення голови судової палати щодо організації її діяльності та за його відсутності здійснює обов'язки голови судової палати. За відсутності заступника голови судової палати обов'язки голови судової палати виконує старший за віком суддя палати.

Суддя Верховного Суду України:

- здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

- здійснює необхідні процесуальні та організаційні заходи з метою забезпечення своєчасного та якісного розгляду справ;

- бере участь у розгляді питань, що виносяться на засідання відповідної Судової палати та Пленуму Верховного Суду України;

- вивчає в судах нижчого рівня стан організації здійснення судочинства і надає їм методичну допомогу;

- аналізує судову практику, вносить в установленому порядку пропозиції щодо її поліпшення та вдосконалення законодавства;

- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Суддя Верховного Суду України має помічника. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше ніж три роки.

Голова Верховного Суду України:

- організовує діяльність Верховного Суду України;

- розподіляє обов'язки між заступниками Голови Верховного Суду України;

- організовує роботу Президії та скликає Пленум Верховного Суду України, вносить питання на їх розгляд і головує на їхніх засіданнях;

- може головувати в судових засіданнях колегій суддів Верховного Суду України при розгляді будь-якої справи;

- погоджує відповідно до Закону України «Про судоустрій України» подання щодо утворення та ліквідації судів загальної юрисдикції;

- вносить подання про призначення та обрання, а також звільнення з посади суддів відповідно до Закону України «Про судоустрій України»;

— вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади у випадках і порядку, передбачених Законом України «Про судоустрій України»;

— вносить подання до відповідної кваліфікаційної комісії про надання висновку щодо можливості обрання або призначення суддів на посади;

— на підставі актів про обрання суддею Верховного Суду України або припинення повноважень судді видає відповідний наказ;

— вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України пропозиції щодо кількості суддів у складі Президії Верховного Суду України та у складі судових палат Верховного Суду України;

— вносить пропозиції Президії Верховного Суду України щодо персонального складу судових палат;

— вносить подання до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про проведення кваліфікаційної атестації суддів відповідних судів;

— вносить Президенту України подання про затвердження переліку штатних посад військових суддів і відповідних цим посадам військових звань, а також про присвоєння відповідно до закону військових звань військовим суддям;

— організовує фінансування та здійснює керівництво організаційним забезпеченням діяльності Верховного Суду України, затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання Верховного Суду України;

— затверджує положення про структурні підрозділи Верховного Суду України;

— керує організацією роботи судових палат;

— здійснює керівництво роботою апарату Верховного Суду України, приймає на роботу та звільняє працівників апарату, присвоює їм ранг державного службовця в установленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення відповідно до законодавства;

— інформує Пленум і Президію Верховного Суду України про діяльність Верховного Суду України;

— представляє Верховний Суд України та систему судів загальної юрисдикції у зносинах з іншими органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, а також із судовими органами інших держав і міжнародними організаціями;

— здійснює інші передбачені законом повноваження;

— видає накази та розпорядження з питань, що належать до його повноважень.

Голова Верховного Суду України за посадою входить до складу Вищої ради юстиції.

Голова Верховного Суду України має Першого заступника та заступників Голови Верховного Суду України. У разі відсутності Голови Верховного Суду України його повноваження здійснює Перший заступник Голови, а за його відсутності — заступник Голови Верховного Суду України згідно з розподілом обов'язків.

Голова Верховного Суду України обирається Пленумом Верховного Суду України строком на п'ять років таємним голосуванням. Голова Верховного Суду України вважається обраним, якщо за нього подано більшість голосів від загального складу Пленуму. Процедура обрання Голови Верховного Суду України та звільнення його з посади встановлюється Регламентом Пленуму Верховного Суду України, затвердженим Пленумом. Не допускається зміна регламентної процедури пізніше як за шість місяців до закінчення строку повноважень Голови Верховного Суду України. Голова Верховного Суду України не може бути обраний на цю посаду більш як на два строки поспіль.

Перший заступник Голови Верховного Суду України та заступники Голови Верховного Суду України здійснюють керівництво роботою структурних підрозділів Суду відповідно до встановленого розподілу обов'язків, можуть головувати у судових засіданнях колегій суддів Верховного Суду України, організовують роботу відповідних судових палат, виконують інші обов'язки, визначені розпорядженням Голови Верховного Суду України. Перший заступник і заступники Голови Верховного Суду України з питань, що належать до їхніх повноважень, видають накази та розпорядження.

Перший заступник і заступники Голови Верховного Суду України призначаються на посаду з числа суддів Верховного Суду України строком на п'ять років і звільняються з посади Пленумом Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України, погодженим з Радою суддів України. Рішення Пленуму про призначення на посаду Першого заступника та заступника Голови Верховного Суду України приймається таємним голосуванням у строк не більше ніж три місяці з дня утворення відповідної вакантної посади. Вони можуть бути призначені на адміністративні посади повторно. Перший заступник і заступники Голови Верховного Суду України можуть бути достроково звільнені з посади також за ініціативою Ради суддів України в порядку, встановленому Регламентом Пленуму Верховного Суду України.

Судову палату Верховного Суду України очолює голова Судової палати. Голова Судової палати у господарських справах:

- організовує роботу Судової палати у господарських справах;
- формує колегії суддів для розгляду судових справ, головує на судових засіданнях або призначає для цього суддів;
- організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики у справах юрисдикції Судової палати у господарських справах;
- має право витребувати з господарських судів справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- інформує Президію Верховного Суду України про діяльність Судової палати у господарських справах;
- вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України пропозиції щодо необхідності роз'яснення судам окремих питань застосування законодавства у судовій практиці;
- забезпечує надання методичної допомоги господарським судам нижчого рівня з метою правильного застосування законодавства;
- виконує інші передбачені законом повноваження.

Голова Судової палати Верховного Суду України призначається на посаду за рекомендацією Президії Верховного Суду України з числа суддів Верховного Суду України строком на п'ять років і звільняється з посади Пленумом Верховного Суду України таємним голосуванням.

Голова Судової палати має заступника, який забезпечує організацію розгляду справ у судових засіданнях, виконує інші доручення голови палати щодо організації діяльності Судової палати, а також виконує обов'язки голови Судової палати за його відсутності. Заступник голови Судової палати призначається на посаду з числа суддів Верховного Суду України та звільняється з посади в порядку, передбаченому для призначення голови Судової палати. Пропозиція про звільнення судді з посади голови Судової палати у господарських справах чи його заступника може бути внесена Головою Верховного Суду України або не менш як половиною складу суддів палати у господарських справах за їхніми підписами. Голова Судової палати та його заступник можуть бути призначені на адміністративні посади повторно.

При Судовій палаті діє група наукових консультантів Верховного Суду України.

Тема 5. Досудове врегулювання господарських спорів

- **Правова регламентація досудового врегулювання господарських спорів.**
- **Порядок подання і розгляду претензії.**
- **Наслідки порушення розгляду претензії**

Досудове врегулювання господарського спору встановлене нормами Господарського процесуального кодексу України та Господарського кодексу України. Подання претензії не є стадією господарського процесу, це досудовий добровільний порядок урегулювання спору. На цьому етапі господарський суд не втручається у відносини між сторонами (хоча без застосування досудового врегулювання у передбачених законом випадках неможливе й звернення до господарського суду).

Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності, встановлений ст. 222 Господарського кодексу України, передбачає, що учасники господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа — учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

Подаючи претензії і позови, суб'єкти господарювання мають на меті, використовуючи правові засоби, забезпечити захист своїх прав і законних інтересів. Подання претензії — це досудове повідомлення відповідачеві про порушення ним законних інтересів і прав контрагента. Визнання і задоволення претензійних вимог є добровільним урегулюванням спору.

Загальний порядок досудового врегулювання спорів визначається Господарським процесуальним кодексом України. Коли ж для деяких конкретних видів господарських відносин встановлено інший порядок врегулювання, то застосовується цей спеціальний порядок.

Вимоги щодо досудового врегулювання спору на сьогодні не мають обов'язкового характеру. Відповідно до ст. 5 ГПК сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених Господарським процесуальним кодексом України, по спорах, що виникають з договору переве-

зення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованого на державному замовленні, а також за взаємною домовленістю, якщо це обумовлено договором. Відповідно до Рішення Конституційного Суду від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 зі справи № 1-2/2002 встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Вимоги щодо досудового врегулювання спорів не поширюються на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також спори про звернення стягнення на заставлене майно.

Справи порушуються господарським судом незалежно від вжиття заходів досудового врегулювання за позовною заявою прокурора чи його заступника, Рахункової палати, Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень.

Підприємства та організації, чиї права та законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав та інтересів звертаються до нього з письмовою претензією у випадках, передбачених законодавством.

Отже, згідно зі ст. 6 ГПК досудове врегулювання спорів здійснюється шляхом звернення з письмовою претензією, яка надсилається рекомендованим (з описом) або цінним листом чи вручається адресатові під розписку. Слід пам'ятати, що в будь-якому разі необхідно залишати докази подання претензії. Коли претензія подається під розписку, то особа, яка її приймає, повинна мати на це повноваження і зробити на другому примірнику розписку (вказавши посаду і прізвище) про прийняття претензії, вказати дату прийняття претензії і поставити печатку організації. Якщо документ, який підтверджує надсилання претензії, не додано до позовної заяви, така позовна заява підлягає поверненню на підставі п. 7 ст. 63 ГПК за неподання доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору.

Господарський процесуальний кодекс України не встановлює строку звернення з претензією до порушника майнових прав і законних інтересів господарюючих суб'єктів, але претензія має бути пред'явлена в межах позовної давності з урахуванням часу, наданого законом на розгляд претензії і надання відповіді на неї.

Строки подання претензії в певних галузях (транспорт, зв'язок та ін.) мають свої, встановлені відповідним законодавством, строки.

Зміст й основні реквізити, які мають бути зазначені в претензії, чітко зафіксовано в правових нормах. До них належать:

- повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється. Отже, потрібно викласти в претензії повні й вичерпні дані про учасників спору. Заявник претензії зобов'язаний навести точні дані — свої та другої сторони. Повне найменування, поштові й банківські реквізити заявника можуть міститися на фірмовому бланку листа, якщо такий є, або в кутковому штампелі. Якщо таких даних бракує, в тексті претензії слід навести відсутні дані;

- дата пред'явлення і номер претензії;

- обставини, на підставі яких пред'явлено претензію, та докази, що підтверджують ці обставини, а також посилання на відповідні нормативні акти;

- вимоги заявника (їх необхідно точно і конкретно сформулювати) з посиланням на нормативні акти;

- сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;

- платіжні реквізити заявника претензії;

- перелік документів, що додаються до претензії, а також інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. Документи, які є у другої сторони, можуть не додаватися до претензії із зазначенням про це у претензії.

Претензія має бути підписана повноважною особою заявника претензії або його представником. При цьому обов'язково зазначаються посада особи, яка поставила підпис, та її прізвище. Якщо претензія підписана особою, перед найменуванням посади якої поставлено ризику або прийменник «за», то це є підставою для того, щоб її не розглядати.

Право на пред'явлення претензії є суб'єктивним правом юридичної особи, але порядок і строк розгляду претензії, якщо вона вже заявлена до особи, є обов'язком господарюючого суб'єкта. Статтею 7 ГПК передбачено необхідність розгляду одержаної претензії в місячний строк — загальний строк, який обчислюється з дня одержання претензії.

Законодавством встановлено також спеціальний строк розгляду претензії. У випадках, коли обов'язковими для сторін прави-

лами або договором передбачено право перевірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Як уже зазначалося, до поданої претензії додаються необхідні документи, але коли їх недостатньо для розгляду претензії, інша сторона може запросити заявника надати додаткові документи для розгляду претензії по суті. Для подання цих документів заявнику зазначається строк, залежно від їх складності та кількості, але не менше ніж п'ять днів, не враховуючи часу поштового обігу. В цьому випадку перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи в установленний строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами. Іноді виникає потреба в спільних зусиллях для розгляду претензії по суті: звірити розрахунки, провести експертизу, вчинити інші дії.

Закон зобов'язує одержувача претензії задовольнити обґрунтовані вимоги заявника. Про результати розгляду претензії заявника повідомляють у письмовій формі. Стаття 8 ГПК містить вимоги до змісту відповіді на претензії, в якій зазначаються:

- повне найменування і поштові реквізити підприємства (організації), що дає відповідь, та підприємства (організації), якому надсилається відповідь;
- дата і номер відповіді;
- дата і номер претензії, на яку дається відповідь;
- коли претензію визнано повністю або частково — визнана сума, номер, дата платіжного доручення на перерахування цієї суми чи строк і засіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;
- коли претензію відхилено повністю або частково — мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії;
- перелік доданих до відповіді документів та інших доказів.

До того ж, коли претензію відхилено повністю або частково, заявникові має бути повернуто оригінали документів, одержаних з претензією, а також надіслано документи, що обґрунтовують відхилення претензії, якщо їх немає у заявника претензії.

Відповідь на претензії підписується повноважною особою підприємства, організації або їхнім представником і надсилається рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку в тому самому порядку, що і претензія.

Процедурою задоволення претензії встановлено, що коли у відповіді на претензію не повідомляється про перерахування визнаної суми, то передбачається порядок безспірної її стягнення. Якщо у відповіді про визнання претензії не повідомляється про перерахування визнаної суми, то через 20 днів після її отримання така відповідь є підставою для примусового стягнення заборгованості державною виконавчою службою в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». До заяви про порушення виконавчого провадження додається відповідь боржника, а якщо в ній не зазначено розмір визнаної суми, то додається також копія претензії.

Установи банку зобов'язані приймати розпорядження про безспірне списання коштів і в тих випадках, коли боржник, визнавши претензію, просить з різних причин не стягувати з нього визнану суму.

За необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми винна сторона сплачує другій стороні штраф у розмірі 10 % списаної суми.

Укладання договору відбувається у кілька етапів: пропозиція укласти договір (оферта) і прийняття цієї пропозиції (акцепт). Договір вважається укладеним, коли між сторонами в потрібній формі досягнуто згоди щодо всіх істотних умов. Можливі випадки, коли умови договору, надані однією стороною, не відповідають бажанням другої, тому між ними можуть виникнути розбіжності, які розглядаються керівниками чи заступниками керівників підприємств та організацій або за їх уповноваженням іншими особами.

Відповідно до ст. 10 ГПК спори, що виникають при укладанні господарських договорів, можуть бути подані на вирішення господарського суду. При цьому не передбачається застосування заходів досудового врегулювання.

У процесі господарської діяльності виникає необхідність зміни або розірвання господарських договорів. Згідно зі ст. 11 ГПК підприємство (організація), яке вважає за необхідне змінити чи розірвати договір перевезення, надання послуг зв'язку, заснований на державному замовленні, надсилає пропозиції про це другій стороні за договором.

Підприємство (організація), яке одержало пропозицію про зміну чи розірвання договору, має відповісти на неї не пізніше як за 20 днів після одержання пропозиції. Якщо підприємство (організація) не досягло згоди щодо зміни чи розірвання договору, а також у разі неодержання відповіді в установлений строк з ураху-

ванням часу поштового обігу заінтересована сторона має право передати спір на вирішення господарського суду.

При надходженні позовної заяви до господарського суду суддя приймає справу до провадження, якщо у випадках, передбачених законодавством, або за домовленістю сторін дотримано заходів досудового врегулювання спору в установленому порядку і немає порушень та інших підстав для відмови в її прийнятті або поверненні.

Статтею 9 ГПК встановлено штрафну відповідальність за порушення строку розгляду претензії або залишення її без відповіді. Рішення про стягнення штрафу, встановленого за ці порушення, приймається господарським судом одночасно з прийняттям рішення по господарському спору (п. 4 ст. 83 ГПК). З порушника може бути стягнуто штраф у розмірі 2 % суми претензії, але не менше ніж п'ять і не більше ніж 100 розмірів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім штрафної відповідальності існують й інші негативні наслідки порушення порядку досудового врегулювання розбіжностей.

Коли претензія має бути пред'явлена, але взагалі не пред'являється, згідно з п. 7 ст. 63 ГПК господарський суд повертає позовну заяву без розгляду її по суті. Господарський суд має право припинити провадження у справі (п. 3 ст. 80 ГПК), якщо можливість досудового врегулювання втрачена, або залишити позов без розгляду (п. 3 ст. 81 ГПК), якщо можливість досудового врегулювання не втрачена, що дає змогу позивачеві в установленому порядку пред'явити претензію, а потім і позов.

Позов залишається без розгляду згідно з п. 3 ст. 81 ГПК і тоді, якщо його подано до закінчення строку, встановленого для відповіді на претензію, і така відповідь не дана. Якщо до дня розгляду позову дано відповідь про відхилення претензії або цей строк закінчився і відповідачем не дано відповіді на претензію, справа підлягає розгляду по суті.

Тема 6. Загальні правові інститути вирішення господарського спору

• Підвідомчість і підсудність. • Доказування і судові докази. • Судові витрати. • Процесуальні строки

Позовна заява з вимогою про захист порушеного права має бути подана до господарського суду з дотриманням правил підвідомчості та підсудності.

За допомогою правового інституту підвідомчості розмежовують коло справ між судами, господарськими судами, адміністративними органами. Підвідомчість виступає як одна з передумов права на подання позову в господарський суд. Відповідно до ст. 12 ГПК до підвідомчості господарських судів віднесено справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів і з інших підстав, а також у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві.

Господарським судам підвідомчі також справи про банкрутство, які розглядаються в порядку провадження, передбаченому Господарським процесуальним кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та іншими законами, та справи за заявами Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Стаття 12 ГПК містить невичерпний перелік спорів, не підвідомчих господарським судам. До них віднесено:

- спори що виникають при погодженні стандартів і технічних умов;

- спори про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни й тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

- інші спори, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод віднесено до відання інших органів.

Аналіз спірних відносин, підвідомчих господарському суду, дає змогу зробити висновки про те, що господарському суду підвідомчі спори, які впливають з господарських (господарська, підприємницька діяльність) та адміністративних (управління господарською та підприємницькою діяльністю) відносин, і справи про банкрутство.

Питання про підвідомчість справи вирішує суддя господарського суду одноособово, спираючись на дані, які містяться в поданій позовній заяві. При цьому суддя не повинен керуватися думкою позивача, а перевіряє її правильність сам. Якщо справа не підвідомча господарському суду, суддя виносить ухвалу про відмову у прийнятті позовної заяви (ст. 62 ГПК). Коли вказані в позові дані не дають змоги вирішити питання про підвідомчість, суддя приймає позовну заяву, порушує провадження і залежно від обставин, які виявилися в судовому засіданні, або вирішує

справу по суті, або ухвалою припиняє провадження по справі (ст. 80 ГПК). Ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви (ст. 62 ГПК) і про припинення провадження у справі (ст. 80 ГПК) можуть бути оскаржені. Ухвалу про порушення провадження у справі (ст. 64 ГПК) не може бути оскаржено, але сторони мають право клопотати в судовому засіданні про розгляд питання про підвідомчість справи господарському суду.

Підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами (за письмовою угодою) на вирішення третейського суду (арбітражу), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб. Слід мати на увазі, що справи про банкрутство підвідомчі лише господарським судам і не можуть розглядатися третейськими судами. До того ж сторони не можуть передавати на вирішення третейського суду спори, які виникають у сфері державного управління господарською діяльністю. Зокрема, справи за заявами органів Антимонопольного комітету не можуть розглядатися третейським судом. Сторони можуть укласти угоду про передачу спорів до третейського суду, які виникнуть у майбутньому, а також можуть звернутися до третейського суду з конкретної справи як до початку судового провадження, так і на будь-якій стадії господарського процесу, але до прийняття рішення у справі. В останньому випадку господарський суд припиняє провадження у справі.

Інститут підсудності розмежує підвідомчі господарським судам справи між відмінними елементами господарської судової системи. Залежно від того, який критерій покладено в основу такого розподілу — рівень господарського суду в системі або місце розгляду справи, підсудність поділяється на родову та територіальну.

Родова підсудність розподіляє справи між господарськими судами різного рівня. Загальний принцип розмежування родової підсудності, закріплений у ст. 13 ГПК, визначає, що місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції всі справи, підвідомчі господарським судам.

Територіальна підсудність дає змогу розмежувати предметну компетенцію господарських судів одного рівня залежно від розгляду спору (ст. 15, 16 ГПК) і може бути поділена на кілька видів. Загальна територіальна підсудність формує основне правило розмежування компетенції однорівневих господарських судів. За цим правилом справи розглядаються місцевим господарським судом за місцезнаходженням:

— сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії по спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів і визнанні договорів недійсними;

— відповідача — по спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також по справах про визнання недійсними актів.

Позов до юридичної особи, який впливає з діяльності її уповноваженого відособленого підрозділу, подається з урахуванням правил загальної підсудності залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу.

Місцезнаходження визначається на момент подання позову і вказується позивачем. Місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації (якщо законом не передбачено інше), вказується в її уставних документах.

Правила альтернативної підсудності надають позивачеві право вибору господарського суду, де буде розглянуто справу. Справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

Спеціальні правила територіальної підсудності встановлені господарським процесуальним законодавством по справах про банкрутство, які розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника.

Підсудність по зв'язку справ має місце у разі тісних зв'язків справ, наявність яких дає змогу розглянути всі вимоги в одному процесі, тобто незалежно від територіальної належності спір підлягає розгляду в господарському суді, в якому вирішується інша справа, з якою пов'язаний спір. Зустрічний позов подається за місцем подання первісного позову (ст. 60 ГПК). Позовна заява третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, подається за місцем розгляду справи, що виникла між сторонами: позивачем і відповідачем (ст. 26 ГПК).

Виключна підсудність — це встановлена підсудність певної категорії справ точно визначеному господарському суду, що виключає можливість розгляду їх у будь-якому іншому суді. Встановлення виключної підсудності має на меті забезпечити найкращі умови для правильного та оперативного вирішення певних категорій справ, розгляд яких в іншому місці викликає труднощі.

Перелік справ, на які поширюються правила виключної підсудності, у ст. 16 ГПК є вичерпним:

— справи у спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу;

— справи у спорах про право власності на майно, або про витребування майна з чужого незаконного володіння, або про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються за місцезнаходженням майна;

— справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються за місцем вчинення порушення;

— справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва.

Господарське процесуальне законодавство передбачає так звану окрему підсудність. Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд України.

Справа, яку господарський суд прийняв до свого провадження, має бути розглянута ним по суті. Якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи. Ухвалу про передачу справи за підсудністю може бути оскаржено (ст. 17 ГПК).

Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, має бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду вона стала підсудною іншому господарському суду.

У випадку, коли після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого вона відноситься, Голова Вищого господарського суду України (або його заступник) має право витребувати будь-яку справу, що є у провадженні місцевого господарського суду, і передати її на розгляд до іншого місцевого господарського суду.

Однак передача матеріалів за встановленою підсудністю не допускає можливості передачі матеріалів за підвідомчістю, тобто передачі матеріалів з господарського суду до загального суду чи

іншого органу. В таких випадках господарський суд або відмовляє у прийнятті позовної заяви (п. 1 ст. 62 ГПК), або припиняє провадження у справі (п. 1 ст. 80 ГПК).

Доказування — складний процес, який охоплює розумову і процесуальну діяльність його суб'єктів з обґрунтування якого-небудь положення та виявлення якогось знання на підставі дослідженого.

Під час доказування суд і особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують обставини предмета доказування, його елементи за допомогою доказів, що приводять до формування нового знання, яке має значення для вирішення спору. Діяльність суб'єктів доказування в судовому процесі з обґрунтуванням обставин справи з метою її вирішення становить процес доказування. Отже, доказування в господарському процесі — це логіко-практична діяльність осіб, які беруть участь у справі.

Суб'єктами доказування в господарському процесі є суд та особи, які беруть участь у справі. Інші особи, котрі беруть участь у справі (посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, які виникають під час розгляду справи, та судові експерти), будучи учасниками процесу доказування, надають допомогу в досягненні мети доказування, але не мають обов'язку доказувати які-небудь обставини по справі.

Процес доказування, як і вся процесуальна діяльність загалом, регламентований законом. Процесуальна форма доказування в господарському суді — це система правил доказування, врегульована законодавством, яка є універсальною, імперативною і підпорядкованою принципам господарського процесу.

Доказування в господарському процесі можна підрозділити на два види:

- доказування відносно окремих юридичних фактів, як правило, для здійснення певної процесуальної дії; об'єктами доказування при цьому є обставини, які належить установити відповідно до вимог, найчастіше, господарського процесуального законодавства;

- доказування відносно всієї справи; об'єктом доказування по справі в цілому є предмет доказування.

У процесуальній теорії традиційно під предметом доказування розуміють сукупність фактів, які мають матеріально-правове значення і встановлення яких необхідне для винесення судом законного та обґрунтованого рішення по справі.

Факти, які мають матеріально-правове значення, або юридичні факти, — це факти, з наявністю або відсутністю яких закон

пов'язує можливість виникнення, зміни та припинення матеріально-правових відносин. Установлення фактів, які мають матеріально-правове значення, є головним у разі розгляду справи в господарському суді, оскільки насамперед від правильного їх визначення та встановлення залежить правильне вирішення справи.

Усі юридично значущі факти, які становлять предмет доказування, визначають фактичний склад по справі, який формується виходячи з вимог і заперечень сторін і норм матеріального права. Саме норми матеріального права визначають, які обставини треба встановити для вирішення певної категорії справ. Підстави вимог і заперечень осіб, які беруть участь у справі, конкретизують предмет доказування по справі. Слід звернути увагу на те, що в процесі розгляду справ предмет доказування може дещо змінюватися в силу права позивача на зміну підстави або предмета позову, можливості подання зустрічного позову, а також інших обставин.

У процесі розгляду справи виникає необхідність установлення фактів не тільки матеріально-правового характеру, а й інших. Зокрема, фактів, які мають процесуальне значення, тобто з наявністю або відсутністю яких пов'язана можливість виникнення, зміни або припинення процесуальних правовідносин.

Усю сукупність фактів (обставин), які встановлюються в процесі судового доказування, називають «межею доказування», що ширша за поняття «предмет доказування».

Факти (обставини), які включені в предмет доказування, підлягають доказуванню в суді, але з цього є винятки. Згідно зі ст. 35 ГПК є три види фактів, які не потребують доказування: визнані господарським судом загальновідомими; преюдиційні; презумпційні.

Загальновідомість факту може бути визначена господарським судом за наявності двох умов: про факт знає значне коло осіб, і він має бути відомим складу суду, який розглядає справу.

Преюдиційність (від лат. *praepudicialis* — такий, що стосується попереднього судового рішення) — означає визначеність деяких фактів, які не потрібно доказувати знову. Преюдиційні факти:

— факти, встановлені рішенням господарського суду (іншого органу, що вирішує господарські спори) під час розгляду однієї справи, не доводяться знову при вирішенні інших спорів, у яких беруть участь ті самі сторони;

— вирок суду з кримінальної справи, що набрав законної сили, є обов'язковим для господарського суду при вирішенні спору з питань: чи мали місце певні дії та ким вони вчинені;

— рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору.

Презумпція (від лат. *praesumptio*) — визнання факту юридично вірогідним (достовірним), допоки не буде доказано протилежне. Презумпційні факти — це факти, які відповідно до закону вважаються встановленими, не доводяться при розгляді справи. Таке припущення може бути спростоване в загальному порядку.

Згідно зі ст. 32 ГПК України доказами в господарському процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутності обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору. Ці дані встановлюються такими засобами:

- письмовими і речовими доказами;
- висновками судових експертів;
- поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі.

У процесі доказування засобами встановлення обставин, які мають значення для справи, є судові докази. *Судові докази* — поняття, що поєднує в собі два тісно взаємопов'язаних елементи: фактичні дані як зміст доказів і засоби доказування як процесуальна форма.

Фактичні дані, точніше відомості про певні обставини, відбивають факти реальної дійсності. Особливістю судових доказів є наявність процесуальної форми. Встановлено певні вимоги щодо порядку отримання відомостей про обставини. Відомості про факти можуть бути отримані судом лише з передбачених законом засобів доказування (письмові, речові докази та ін.).

Отже, судовими доказами в господарському процесі є відомості, що можуть підтвердити наявність або відсутність обставин, які мають значення для вирішення справи та отримані в установленому законом порядку передбаченими засобами доказування.

Суттєвим є питання про те, хто несе обов'язок доказування та подання доказів. За загальним правилом кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 33 ГПК). Докази подаються сторонами та іншими учасниками господарського процесу. Але суд, оскільки він сам визначає предмет доказування, має право впливати на

обсяг доказування. Суд вказує, які обставини позивач повинен доказати, навіть якщо він не посилається на цю обставину. Якщо сторони, інші особи не виконують обов'язки щодо подання доказів, господарський суд має право (п. 5 ст. 83 ГПК) застосувати до них штрафні санкції (штраф не стягується, якщо особа, яка має подати докази, повідомила господарський суд про неможливість зробити це з посиланням на поважні причини, але й сплата штрафу не звільняє сторону від обов'язку подати докази) або залишити позов без розгляду у разі невиконання позивачем без поважних причин вимог суду про витребування матеріалів (п. 5 ст. 81 ГПК).

Закон покладає окремі обов'язки зі збирання доказів і на суд. Згідно зі ст. 38 ГПК, якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд зобов'язаний витребувати від підприємств та організацій незалежно від їхньої участі у справі документи і матеріали, необхідні для вирішення спору. Господарський суд має право ознайомитися з доказами безпосередньо на місці їх знаходження, а також може уповноважити на одержання доказів заінтересовану особу.

Предмет доказування, факти, які належить встановити по справі, господарський суд визначає виходячи з вимог і заперечень сторін та керуючись нормою матеріального права, яка має бути застосована в даному випадку. Встановивши коло фактів, суд повинен визначити, які докази мають бути досліджені для виявлення наявності або відсутності цих фактів. Вирішуючи це, господарський суд повинен користуватися правилами належності і допустимості. Належність і допустимість — необхідні якісні характеристики судового доказу.

Згідно зі ст. 34 ГПК господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи. Належність доказів залежить від правильного визначення предмета доказування. *Належність доказів* — це властивість, пов'язана зі змістом судових доказів. Докази, що підтверджують або спростовують існування обставин предмета доказування, є належними. Вимоги щодо належності доказів полягають у тому, що суд повинен приймати лише ті докази, які можуть підтвердити або спростувати юридичні факти, що стосуються даної справи. Це правило дає змогу суду позбутися зайвих доказів, не переобтяжувати справу, зосередитися на тих доказах, які мають суттєве значення для вирішення спору. Належність доказів — це правова категорія, яка свідчить про взаємозв'язок доказів з обставинами (фактами), що мають бути встановлені як для вирішення всієї справи, так і для здійс-

нення окремих процесуальних дій. Додержання правил про належність доказів сприяє підвищенню рівня судового розгляду, його раціональності та прискоренню. Суддя має право усувати із судового розгляду все те, що не має суттєвого значення для справи.

Якщо належність характеризує об'єктивний зв'язок доказів із фактами (обставинами), які треба встановити, то допустимість доказів пов'язана з їхньою процесуальною формою, тобто із засобами доказування.

Допустимість доказів — це встановлена законодавством вимога, яка обмежує застосування конкретних засобів доказування, або вимога, яка передбачає обов'язок застосування конкретних засобів доказування у разі встановлення визначених фактичних обставин справи при здійсненні доказування в процесі розгляду певної справи у порядку господарського судочинства. Обставини справи, які відповідно до законодавства мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ст. 34 ГПК).

Допустимість доказів означає, що суд обмежений нормами права при виборі засобів доказування. Правило допустимості доказів, на відміну від правила належності, застосовується тільки в тих випадках, коли законодавством встановлено певні вимоги щодо оформлення правовідносин або тих чи тих дій. Допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальне правило допустимості полягає в тому, що в процесі доказування можуть використовуватись тільки засоби доказування, які передбачені законом. Спеціальні вимоги встановлюються законом про необхідність застосування певних доказів або заборону посилення на який-небудь доказ. Застосування правила допустимості доказів для господарського суду має обов'язковий характер, оскільки порушення його може призвести до прийняття незаконного та необґрунтованого рішення.

Відповідно до Господарського процесуального кодексу України встановлено такі засоби доказування: письмові докази; речові докази; висновки судових експертів; пояснення представників спорів, інших осіб, які беруть участь у судовому процесі.

Письмові докази частіше використовуються у практиці вирішення господарських спорів. Це вид засобів доказування, обумовлений характером справ, які вирішуються господарськими судами. Господарське процесуальне законодавство не містить дефініції письмових доказів. Стаття 36 ГПК лише визначає, що письмовими доказами є документи і матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення

спору. Тобто визначаються лише їх види, застосовувані у господарській практиці, до того ж ці види не перераховані й мають тільки загальну характеристику.

Письмові докази мають речову основу — папір або інший матеріал, на який нанесено текст у спосіб, що дає можливість сприймати його візуально. Саме зі змісту такого тексту сприймаються необхідні господарському суду відомості, а не з якості предмета, на який його нанесено. Цим відрізняють письмові докази від речових, оскільки речові докази у своєму зовнішньому виразі також можуть являти собою певні предмети з нанесеним текстом.

Викладені у письмовій формі пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є не письмовими доказами, а особистими доказами у письмовій формі. Не є письмовими доказами також висновки експертів у письмовій формі. Письмові докази — це предмети, які відображують відомості, які мають значення для справи, за допомогою доступних для сприйняття людиною засобів.

За способом утворення документи поділяються на оригінали та копії. Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії. Якщо для визначення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Оригінали документів подаються, коли обставини справи відповідно до законодавства мають бути засвідчені тільки такими документами, а також в інших випадках на вимогу господарського суду (ст. 36 ГПК). Оригінали письмових доказів, що є у справі, за клопотанням підприємств та організацій повертаються їм після вирішення господарського спору та подання ними засвідчених копій цих доказів (ст. 40 ГПК).

Господарський суд може провести огляд і дослідження письмових і речових доказів у місці їх знаходження в разі неможливості подання цих доказів. Згідно зі ст. 39 ГПК за результатами огляду та дослідження складається протокол, який підписується суддею. Протокол додається до матеріалів справи.

Речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору (ст. 37 ГПК). Речові докази, як і письмові, — це певні предмети, різні матеріальні цінності. Речові докази відрізняються від письмових не своїм змістом, а якістю, властивістю, відмінними ознаками, а також тим, що їх неможливо замінити. Письмові ж докази можливо відтворити, коли, наприклад, втрачений оригінал замінюється його примірником або копією.

Речові докази можуть виступати як власне докази і як доказ та об'єкт спору водночас. До речових доказів, які є водночас і об'єктом спору, можуть бути застосовані заходи щодо забезпечення позову.

Докази надаються особами, які беруть участь у справі. Законодавство встановлює однаковий порядок витребування речових і письмових доказів. Якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд зобов'язаний витребувати від підприємств та організацій незалежно від їхньої участі у справі документи та матеріали, необхідні для вирішення спору. Стаття 38 ГПК передбачає, що господарський суд має право ознайомитися з доказами безпосередньо на місці їх знаходження.

У випадку, коли особи, які беруть участь у справі, не можуть самостійно отримати необхідні докази, вони звертаються з клопотанням про витребування цих доказів. Сторона, прокурор, які порушують клопотання перед господарським судом про витребування доказів, повинні докладно зазначити: який доказ вимагається, підстави, з яких вони вважають, що ці докази має підприємство чи організація, і обставини, які можуть підтвердити ці докази. Господарський суд може вповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону.

Після вирішення спору речові докази, які знаходяться в господарському суді, повертаються підприємствам та організаціям, від яких їх було одержано, або стороні, за якою господарський суд визнав право на ці речі (ст. 40 ГПК). Вони видаються під розписку уповноваженої особи, яка додається до справи. Речі, які не можуть знаходитись у власності особи, якою їх подано, передаються відповідним органам.

Для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу (ст. 41 ГПК). Господарське процесуальне законодавство не передбачає випадків, у яких призначення експертизи є обов'язковим. Питання про призначення експертизи вирішує суддя при підготовці справи до розгляду з урахуванням конкретних обставин справи та характеру тих фактів, які підлягають встановленню (п. 5 ст. 65 ГПК).

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні суду. Призначення судової експертизи можливе і на стадії вирішення господарського спору. В цьому випадку господарський суд має право зупинити провадження у справі (ст. 79 ГПК).

Законодавством не встановлено, які питання, що розглядаються в господарському суді, потребують спеціальних знань, але висновок експерта не може торкатися правових питань, оскільки суддя сам має спеціальні професійні знання в галузі права.

Учасники господарського процесу мають право (а не обов'язок) пропонувати господарському суду питання, які повинні бути роз'яснені судовим експертом. Остаточне коло цих питань установлюється господарським судом. Він може: відхилити питання, що були запропоновані учасниками господарського процесу; вносити у формування питань редакційні зміни, не змінюючи їхнього змісту; ставити нові питання незалежно від тих, що запропоновані учасниками процесу.

Проведення судової експертизи має бути доручено компетентним організаціям чи безпосередньо спеціалістам, які володіють необхідними для цього знаннями. Судовий експерт (особа, яка проводить судову експертизу) користується правами, має обов'язки і несе відповідальність, які визначені Законом України «Про судову експертизу», нормами Господарського процесуального кодексу України, іншими законодавчими актами.

Сторони і прокурор, який бере участь у господарському процесі, відповідно до ст. 31 ГПК мають право до початку проведення судової експертизи заявити відвід судовому експерту.

При призначенні експертизи суд виносить ухвалу. Така ухвала може бути окремим актом або сумісним актом про здійснення інших процесуальних дій. Судовий експерт має право відмовитися від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку. Висновок подається господарському суду в письмовій формі, копія його надсилається сторонам.

Висновок судового експерта повинен містити докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені господарським судом питання. Якщо під час проведення судової експертизи встановлюються обставини, які мають значення для правильного вирішення спору і з приводу яких судовому експерту не були поставлені питання, у висновку він викладає свої міркування щодо цих обставин.

Господарський суд може призначити: додаткову експертизу — у разі незрозумілості чи неповноти висновку судового експерта; за необхідності — повторну судову експертизу, доручивши її проведення іншому судовому експерту.

Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим і оцінюється господарським судом, як і інші докази, за встановленими законодавством правилами. Відхилення господарським судом висновку судового експерта має бути мотивованим у рішенні.

Пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у господарському процесі, визначаються засобами доказування в господарському процесі.

Відповідно до господарського законодавства учасниками господарського процесу можуть бути:

- підприємства, організації, установи, інші юридичні особи;
- громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності;
- у передбачених законодавством випадках — державні та інші органи;

— громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності. Всі ці особи в господарському процесі виступають як сторони (позивач і відповідач), треті особи (із самостійними вимогами на предмет спору і без самостійних вимог на цей предмет). Учасником господарського процесу може бути прокурор, який звертається до господарського суду в інтересах держави.

Законодавче визначення пояснення представників сторін не зовсім коректне. Юридична особа бере участь у господарському процесі через своїх представників. Прокурор, який бере участь у справі, також (із деякими застереженнями) діє як представник. Громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності може діяти в господарському суді самостійно або через представника. Однак, виходячи зі ст. 32 ГПК, можна дійти висновку, що коли громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності бере участь у справі самостійно, його пояснення не можуть бути застосовані як докази. До кола інших осіб, які беруть участь у господарському процесі, відносять судового експерта, але як доказ застосовується висновок судового експерта. Пояснення судовий експерт може надавати у зв'язку зі своїм висновком.

У господарському процесі також можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи. Їхні пояснення використовуються як судові докази.

В окремих випадках на вимогу судді пояснення представників та інших осіб, які беруть участь у господарському процесі, мають бути викладені письмово.

Різновидом пояснення осіб є визнання. Під визнанням розуміється згода із фактом, на якому інша особа обґрунтовує свої вимоги і заперечення. Визнання факту не є визнанням позову. Визнання факту не є обов'язком для господарського суду. Визнання однією стороною фактичних даних і обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, для господарського суду не є обов'язковим.

Для прийняття рішення суттєве значення мають правильна оцінка доказів, їх об'єктивний розгляд у сукупності. Повне і всебічне оцінювання господарським судом доказів має важливе значення для винесення законного та обґрунтованого рішення. Під оцінюванням доказів розуміють визначення судом достовірності й сили доказів.

Достовірність доказів означає, що відомості, які вона надає, відповідають дійсності. Достовірний доказ має бути отриманий з доброякісного джерела інформації та якісного процесу формування доказу. Достовірність визначають, порівнюючи кілька доказів, оцінюючи всю сукупність доказів по справі. Достовірність — це якість доказів, яка характеризується точністю, правильністю відображення обставин, які становлять предмет доказування.

Достатність доказів — також важлива якість доказів, яка в основному визначається при вирішенні справи. Це якість сукупності доказів по справі, необхідних для вирішення справи.

Оцінювання доказів — це складна процесуальна і розумова діяльність суду, підпорядкована закону пізнання логіки під впливом правових вимог. Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді в господарському процесі всіх обставин справи в їхній сукупності, керуючись законом (ст. 43 ГПК). Жодні докази не мають для господарського суду заздальгідь встановленої сили.

Судові витрати — це відповідні грошові кошти, які витрачаються у зв'язку з розглядом і вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами з метою їх відшкодування державі та спонукання заінтересованих осіб до врегулювання спорів згідно із законом без втручання суду.

Згідно із ст. 44 ГПК України до складу витрат входять державне мито та судові витрати (затрати).

Державне мито — це обов'язковий платіж за дії, які здійснює господарський суд з розгляду, вирішення, перегляду господарсь-

ких справ. Розмір державного мита визначений законом і залежить від характеру та ціни позову. Державне мито сплачується чи стягується в дохід державного бюджету.

Державне мито — це плата, яка стягується державним органом чи установою за здійснення певних дій. Стаття 45 ГПК не містить переліку заяв до господарського суду, з яких в обов'язковому порядку справляється мито, а визначає, що позовні заяви та заяви про оскарження рішень, ухвал, постанов господарського суду оплачуються державним митом, крім випадків, установлених законодавством. Такими можуть бути: заяви про вжиття запобіжних заходів, позовні заяви і заяви про оскарження (апеляційне і касаційне) рішень, ухвал, постанов господарського суду. Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» мито стягується також із заяв про перегляд рішень, ухвал, постанов господарського суду за нововиявленими обставинами. Державне мито справляється також з позовних заяв третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (ст. 26 ГПК), та із зустрічних позовів (ст. 60 ГПК).

Чинне законодавство не передбачає право господарського суду надавати сторонам відстрочку або розстрочку сплати державного мита, а також зменшувати його розмір; суб'єкти, звільнені від сплати державного мита, визначені ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито». Якщо органи, які звільнені від сплати державного мита, звертаються до господарського суду не у зв'язку з виконанням своїх повноважень, вони зобов'язані сплачувати державне мито у загальному порядку. Якщо заявника звільнено від сплати державного мита за його зверненням до господарського суду, то таким чином його звільнено і від сплати державного мита на будь-якій стадії розгляду справи.

Державне мито стягується:

- у твердих ставках і у відсотках від ціни позову — із позовних заяв майнового характеру;
- у розмірі, кратному неоподаткованому мінімуму доходів громадян — із позовних заяв немайнового характеру, інших заяв;
- у відсотках — із заяв про перегляд рішень, ухвал, постанов у апеляційному та касаційному порядку, а також за нововиявленими обставинами.

Державне мито (ст. 46 ГПК) сплачується чи стягується в дохід Державного бюджету України в порядку і розмірі, встановлених Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито». Згідно із п. 2 ст. 3 Декрету ставки державного мита із заяв, що подаються до господарських судів, установлюються в таких розмірах:

а) із позовних заяв майнового характеру — 1 % ціни позову, але не менше ніж три неоподатковувані мінімуми доходів громадян і не більше ніж 100 неоподатковувані мінімуми доходів громадян;

б) із позовних заяв немайнового характеру, в тому числі із заяв про визнання недійсними повністю або частково актів ненормативного характеру; із заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство, а також із заяв кредиторів, які звертаються з майновими вимогами до боржника після оголошення порушення справи про банкрутство, — п'ять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) із позовних заяв у спорах, що виникають під час укладання, зміни або розірвання господарських договорів, — п'ять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

г) з апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови, а також заяв про перегляд їх за нововиявленими обставинами — 50 % ставки, що підлягає сплаті у разі подання заяви для розгляду спору в першій інстанції, а зі спорів майнового характеру — 50 % ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми.

У разі збільшення розміру позовних вимог недоплачена сума державного мита доплачується чи стягується згідно з новою ціною позову. Якщо позивач завищив ціну позову, або в процесі розгляду спору зменшив позовні вимоги, або господарський суд відмовив у стягненні певних сум, державне мито у цій частині не повертається.

Відповідно до ст. 55 ГПК у випадках неправильного зазначення ціни позову вона визначається суддею. Залежно від того, в якій стадії процесу виявлено новий розмір ціни позову або збільшено розмір позовних вимог, державне мито доплачується позивачем чи стягується господарським судом з відповідальної сторони.

Порядок сплати державного мита встановлений Інструкцією про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженою наказом Головної державної податкової інспекції України від 22 квітня 1993 р. № 15. По справах, що розглядаються господарськими судами, державне мито сплачується до подання позовної заяви або заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови господарського суду. При сплаті державного мита до господарського суду подається оригінал платіжного документа. Невиконання цієї вимоги є підставою для повернення позовної заяви без розгляду (згідно з п. 4 ст. 63 ГПК), апеляційної скарги (п. 3 ст. 97 ГПК), касаційної скарги (п. 4 ст. 111-3 ГПК) чи заяви про

перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами (згідно з п. 3 ч. 5 ст. 113 ГПК).

Відповідно до ст. 47 ГПК державне мито підлягає поверненню в порядку, встановленому законодавством. Стаття 8 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» передбачає, що сплачене державне мито підлягає поверненню частково або повністю у випадках:

- внесення його у більшому розмірі, ніж передбачено чинним законодавством;

- повернення заяви (скарги) або відмови в її прийнятті;

- припинення провадження у справі або залишення позову без розгляду, якщо справа не підлягає розгляду в господарському суді, а також коли позивачем не додержано встановленого для даної категорії справ порядку досудового врегулювання спору;

- скасування в установленому порядку рішення суду, якщо при цьому державне мито було вже стягнуто в дохід бюджету.

Повернення державного мита проводиться на підставі заяви платника, поданої ним протягом року з дня зарахування державного мита до бюджету. Цей строк не може бути відновлений у разі його закінчення. У рішенні, ухвалі, постанові чи довідці господарського суду зазначаються обставини, що є підставою для повного або часткового повернення державного мита.

У разі відмови позивача від поданого позову до прийняття рішення зі справи або задоволення відповідачем позовних вимог після подання позову внесене з цієї справи державне мито не повертається.

Окрім державного мита є й інші судові витрати. Під *іншими судовими витратами* розуміють грошові витрати, які пов'язані з розглядом справи в господарському суді і покладаються на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі. Розмір судових витрат прямо не залежить від характеру спору та ціни позову і є окремим по кожній конкретній справі залежно від фактичних витрат. Грошові суми судових витрат виплачуються особам, для яких вони призначені. Участь деяких суб'єктів у господарському процесі пов'язана з певними витратами, відшкодування яких гарантує держава.

До судових витрат належать суми, що підлягають сплаті, за проведення експертизи, призначеної господарським судом (ст. 41 ГПК), за участь у розгляді справи перекладача (ст. 48 ГПК), а також суми, які підлягають сплаті особам, викликаним до господарського суду для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи (ст. 30 ГПК), за проведення огляду і досліджен-

ня доказів у місці їх знаходження (ст. 39 ГПК), витрати за послуги адвоката (ст. 48 ГПК), на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу (ст. 47-1 ГПК) тощо.

Відповідно до ст. 48 ГПК витрати, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, визначаються господарським судом. Судовим експертам і перекладачам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою до господарського суду, в розмірах, установлених законодавством про службові відрадженьня. Витрати, що підлягають сплати за послуги адвоката, визначаються в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру».

Розмір витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 411 «Про визначення розміру на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу»: для позивачів, у встановленому порядку звільнених від сплати державного мита, — за нульовою ставкою; для всіх інших позивачів — за ставкою 118 грн.

Головний принцип, застосовуваний законодавством при розподілі господарських витрат, — це принцип покладення витрат на сторону, яка заявила безпідставний позов, або на сторону, яка затіяла безпідставний спір у господарському суді. За наявності заподіяння шкоди з боку кожної сторони господарські витрати покладаються на обидві сторони пропорційно. Зазначене правило розподілу господарських витрат застосовується при вирішенні як майнових, так і немайнових спорів. Розподіл господарських витрат проводиться згідно зі ст. 49 ГПК.

Державне мито покладається:

— у спорах, які виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, — на сторону, що безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо господарським судом відхилено частину пропозицій кожної зі сторін;

— у спорах, які виникають при виконанні договорів і з інших підстав, — на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Якщо спір виникає внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї державне мито незалежно від результатів вирішення спору.

Державне мито, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в дохід бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати державного мита. Стороні, на користь якої

ухвалено рішення, господарський суд відшкодовує мито коштом другої сторони і в тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати державного мита.

Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката, та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: при задоволенні позову — на відповідача; при відмові в позові — на позивача; при частковому задоволенні позову — на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Процесуальний строк — це встановлений законом або судом проміжок часу, протягом якого має або може бути здійснена та чи та процесуальна дія або закінчена певна частина провадження по справі.

За загальним правилом, закріпленим у ст. 50 ГПК, строки в господарському процесі можна поділити на:

- встановлені законодавством — Господарським процесуальним кодексом України або іншими законами: для господарського суду та для осіб, які беруть участь у справі;
- визначені господарським судом: для осіб, які беруть участь у справі, та для осіб, які не беруть участі у справі.

Процесуальні строки для здійснення процесуальних дій визначаються:

- точною календарною датою;
- зазначенням події, яка повинна неминуче настати;
- періодом часу, протягом якого може бути вчинена дія (дія може бути вчинена протягом усього періоду).

Строки обчислюються роками, місяцями, днями. Перебіг процесуального строку, обчислюваного роками, місяцями або днями, починається наступного дня після календарної дати або настання події, якою визначено його початок.

Закінчення процесуального строку пов'язане з його скінченням. Це правило встановлює граничну межу строку, до якої може або має бути здійснена певна процесуальна дія.

Відповідно до ст. 51 ГПК строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку. Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо кінець строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що не має відповідного числа, строк закінчується в останній день цього місяця. У випадках, коли останній день строку припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається перший наступний за ним робочий день.

Процесуальна дія, для якої встановлено строк, може бути вчинена до 24-ї години останнього дня строку. Якщо позовну заяву, відзив на позовну заяву, заяву про перегляд рішення та інші документи здано на пошту чи телеграф до 24-ї години останнього дня строку, строк не вважається пропущеним.

Господарське процесуальне законодавство передбачає зупинення процесуальних строків (ст. 52 ГПК). Перебіг усіх незакінчених процесуальних строків зупиняється із зупиненням провадження у справі. Із дня поновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується.

Установлених законодавством або призначених господарським судом процесуальних строків мають дотримуватися всі учасники господарського процесу. Разом із тим господарське процесуальне законодавство передбачає можливість відновлення та продовження процесуальних строків.

За заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи господарський суд може визнати причину пропуску встановленого процесуального строку поважною і відновити пропущений строк (ст. 53 ГПК). Про відновлення пропущеного строку зазначається в рішенні, ухвалі чи постанові господарського суду. Про відмову у відновленні строку виноситься ухвала, яку може бути оскаржено. Призначені господарським судом строки можуть бути ним продовжені за заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи.

Господарське процесуальне законодавство передбачає певні наслідки, пов'язані із закінченням або пропуском процесуальних строків. Із закінченням процесуального строку право на здійснення процесуальної дії особами, які беруть участь у справі, у господарському процесі, погашається. При пропуску процесуального строку зберігається обов'язок здійснення процесуальної дії, але водночас виникає можливість застосування до несправного суб'єкта штрафних санкцій.

Тема 7. Порушення провадження по господарських спорах

• Запобіжні заходи. • Порядок пред'явлення позову. • Прийняття, відмова в прийнятті, повернення позовної заяви господарським судом. • Відзив на позов. • Забезпечення позову

Запобіжні заходи — новий правовий інститут у господарському судочинстві. Особа, яка має підстави побоюватися, що

подача потрібних для неї доказів стане згодом неможливою або утрудненою, а також підстави вважати, що її права порушено або існує реальна загроза їх порушення, має право звернутися до господарського суду із заявою про вжиття запобіжних заходів до подання позову. Запобіжні заходи включають: витребування доказів; огляд приміщень, у яких відбуваються дії, пов'язані з порушенням прав; накладення арешту на майно, що належить особі, щодо якої вжито запобіжних заходів, і знаходиться в неї або в інших осіб (ст. 43-2 ГПК).

Заява про вжиття запобіжних заходів має містити:

- найменування господарського суду, до якого вона подається;
- найменування заявника і особи, щодо якої просять вжити запобіжних заходів, їхні поштові адреси;
- документи, що підтверджують за заявником-громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- вид і суть запобіжного заходу;
- обставини, якими заявник обґрунтовує необхідність ужиття запобіжних заходів;
- перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви;
- підпис заявника або його представника, якщо заява подається представником (ст. 43-3 ГПК).

До заяви про вжиття запобіжних заходів додаються документи, які підтверджують сплату державного мита в установлених законом порядку і розмірі. Разом із заявою про вжиття запобіжних заходів подаються її копії відповідно до кількості осіб, щодо яких просять вжити запобіжних заходів. Господарський суд має право вимагати від заявника додати до заяви будь-який наявний у нього доказ про порушення або загрозу порушення його прав.

Заявник повинен подати відповідну позовну заяву протягом 10 днів з дня винесення ухвали про вжиття запобіжних заходів. Після подання заявником позовної заяви запобіжні заходи діють як заходи забезпечення позову.

Заява про вжиття запобіжних заходів розглядається не пізніше двох днів з дня її подання господарським судом, в районі діяльності якого належить провести ці процесуальні дії, з повідомленням заінтересованих осіб. Однак неявка їх не перешкоджає розгляду заяви. У разі обґрунтованої вимоги заявника заява про вжиття запобіжних заходів розглядається лише за його участю без повідомлення особи, щодо якої просять вжити запобіжних заходів (ст. 43-4 ГПК).

Господарський суд може зобов'язати заявника забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зло-

вживанню запобіжними заходами, яка вноситься на депозит господарського суду. Розмір застави визначається господарським судом з урахуванням обставин справи, але він не повинен бути більшим за розмір заявленої шкоди.

Про вжиття запобіжних заходів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначає обрані запобіжні заходи, підстави їх обрання, порядок і спосіб їх виконання, розмір застави, якщо її призначено. Копії ухвали надсилаються заявникові та особі, щодо якої мають бути вжиті запобіжні заходи, негайно після її винесення. У разі винесення ухвали за участю заявника без повідомлення особи, щодо якої просять вжити запобіжних заходів, копія ухвали надсилається особі, щодо якої вжито запобіжних заходів, негайно після її виконання.

У разі відсутності підстав для заявника побоюватися, що подання потрібних для нього доказів стане згодом неможливим або утрудненим, а також за наявності підстави вважати, що його права порушено або існує реальна загроза їх порушення, та в разі невиконання заявником вимог господарського суду додати до заяви будь-який наявний у нього доказ про порушення або загрозу порушення його прав господарський суд виносить ухвалу про відмову в задоволенні заяви про вжиття запобіжних заходів.

Суддя, встановивши, що заяву про вжиття запобіжних заходів подано без додержання вимог законодавства щодо змісту заяви, кількості її копій або не оплачено державним митом, виносить ухвалу про залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для виправлення недоліків. Коли заявник відповідно до вказівок судді в установлений строк не виконає всі зазначені у ст. 43-3 ГПК вимоги щодо заяви про запобіжні заходи та не сплатить державне мито, заява вважається неподаною і повертається заявникові, про що суддя виносить мотивовану ухвалу.

Ухвала про вжиття запобіжних заходів виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень. У разі забезпечення вимог заявника заставою ухвала про вжиття запобіжних заходів виконується негайно після внесення застави в повному розмірі (ст. 43-6 ГПК).

На ухвалу про вжиття запобіжних заходів, винесену за участю заявника без повідомлення особи, щодо якої вжито запобіжних заходів, остання протягом 10 днів з дня отримання копії ухвали може подати заяву про її скасування. Подання заяви про скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів не зупиняє виконання ухвали про вжиття запобіжних заходів.

Заява про скасування вжиття запобіжних заходів розглядається протягом трьох днів господарським судом, який виніс ухвалу про їх ужиття. Неявка заінтересованих осіб не перешкоджає розгляду заяви. За результатами розгляду заяви господарський суд виносить ухвалу про залишення без змін ухвали про вжиття запобіжних заходів або її зміну чи скасування (ст. 43-7 ГПК).

На ухвалу про вжиття запобіжних заходів, ухвалу про відмову в задоволенні заяви про вжиття запобіжних заходів, а також ухвалу про залишення без змін ухвали про вжиття запобіжних заходів або її зміну чи скасування може бути подано апеляційну скаргу. Подання апеляційної скарги на ухвалу про вжиття запобіжних заходів не зупиняє виконання відповідної ухвали. Подання апеляційної скарги на ухвалу про скасування запобіжних заходів або їх заміну зупиняє виконання відповідної ухвали (ст. 43-8 ГПК).

Запобіжні заходи припиняються згідно із ст. 43-9 ГПК у разі: неподання заявником відповідної позовної заяви протягом 10 днів з дня винесення ухвали про вжиття запобіжних заходів; відмови господарським судом у прийнятті позовної заяви з підстав, передбачених у ст. 62 ГПК; невиконання позивачем вимог, передбачених ст. 63 ГПК; винесення господарським судом ухвали про скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів.

Статтею 43-10 ГПК передбачено відшкодування шкоди, завданої вжиттям запобіжних заходів. У випадку припинення запобіжних заходів, або у випадку відмови заявника від позову, або у випадку набрання законної сили рішенням щодо відмови у задоволенні позову особа, стосовно якої вжито запобіжних заходів, має право на відшкодування шкоди, завданої вжиттям цих заходів.

У разі внесення заявником застави відшкодування шкоди, завданої вжиттям запобіжних заходів, насамперед здійснюється за рахунок цієї застави. Застава повертається заявникові повністю, якщо господарський суд задовольнив позов заявника, або якщо відповідачем було визнано позов, або якщо господарським судом затверджено мирову угоду сторін.

У випадках, коли запобіжні заходи припиняються (у разі відмови господарським судом у прийнятті позовної заяви з підстав, передбачених ст. 62 ГПК; невиконання позивачем вимог, передбачених ст. 63 ГПК; винесення господарським судом ухвали про скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів), а також під час розгляду справи по суті господарський суд може вирішити питання щодо відшкодування шкоди, завданої вжиттям запобіжних заходів.

Подати позов — означає звернутися до господарського суду із заявою, яка має містити прохання до суду про розгляд спору про право. Однак для порушення справи недостатньо подати до суду заяву. Суддя повинен вирішити питання і винести ухвалу про прийняття заяви до провадження суду, якщо дотримані всі вимоги, передбачені законодавством.

Господарський суд приймає позовну заяву тільки за наявності умов, які в теорії називаються передумовами права на подання позову. Стаття 62 ГПК містить перелік підстав (умов), за наявності яких суд відмовляє в прийнятті позовної заяви. Проте крім передумов права подання позову (за відсутності яких господарський суд відмовляє у прийнятті позовної заяви згідно зі ст. 62 ГПК) існують також умови, встановивши які суддя приймає позовну заяву до провадження суду.

Однією з передумов права на подання позову є те, що спір має бути підвідомчий господарському суду. У разі відсутності такої передумови позивач не має права на подання позову. Крім того, не підлягають розгляду в господарському суді вимоги, які не захищає не тільки господарський суд, а й інші органи. Йдеться про вимоги, які не захищаються законом, які взагалі не можуть бути предметом розгляду і захисту жодним з органів, що виконують юрисдикційну діяльність, тобто вимоги неправового характеру, які не підлягають захисту.

Інша передумова права на подання позову — відсутність рішення господарського суду або іншого органу, який вирішує господарські спори в межах своєї компетенції, зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав або справи у провадженні цих органів з такого спору, тобто за тотожним позовом.

Третьою передумовою є наявність статусу юридичної особи або статусу громадянина — суб'єкта підприємницької діяльності як у позивача, так і у відповідача.

За відсутності хоча б однієї з трьох передумов настає відмова у позові.

Отже, за наявності в заінтересованої особи права на подання позову суддя, відповідно до закону, повинен перевірити, чи дотримувалися певні умови, реалізація яких свідчить про наявність у позивача права на подання позову і дає можливість звернутися до господарського суду із заявою — подати позов.

Існують умови, за яких суддя не приймає позовної заяви і повертає її без розгляду. Ці умови свідчать не про відсутність у позивача права на позов (права на подання позову), а лише про те,

що позовна заява не може бути прийнята до розгляду суду по суті, допоки не буде усунуто підстави, що спричинили повернення заяви.

Згідно зі ст. 63 ГПК суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи, якщо:

- позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;

- у позовній заяві не вказано повного найменування сторін, їхніх поштових адрес;

- у позовній заяві не вказано обставин, на яких ґрунтується позовна вимога, доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини, не наведено обґрунтованого розрахунку стягуваної чи оспорюваної суми;

- не подано доказів сплати державного мита в установлених порядку та розмірі;

- порушено правила об'єднання вимог або об'єднано в одній позовній заяві кілька вимог до одного чи кількох відповідачів, і сумісний розгляд цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво ускладнить вирішення спору;

- не подано доказів надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;

- не подано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством;

- до винесення ухвали про порушення провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору;

- не подано доказів сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу.

Суддя повертає позовну заяву не пізніше ніж через п'ять днів з дня її надходження, про що виносить ухвалу, яку може бути оскаржено.

У будь-якому разі потрібне усунення підстав, які стали приводом для повернення позовної заяви. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення допущеного порушення.

Отже, правові наслідки відсутності права на подання позову та на його здійснення (реалізації) є такими:

- у разі відсутності права на подання позову, тобто відсутності передумов права на подання позову, суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви і повторне подання тотожного позову є неможливим;

- у разі відсутності умов здійснення права на подання позову позовна заява повертається позивачеві, що не перешкоджає його

повторному зверненню до господарського суду з тотожним позовом у загальному порядку після усунення допущеного порушення.

Подання позову в строки, встановлені для захисту порушеного або оспорюваного права, передусім пов'язане з дотриманням позовної давності (гл. 19 ЦК). Позовна давність має не тільки матеріально-правове, а й процесуально-правове значення.

Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від скінчення (спливу) позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (ч. 2—4 ст. 267 ЦК). Отже, йдеться про відмову в задоволенні матеріально-правової вимоги по суті, вимоги позивача до відповідача, якщо не буде відновлено пропущеного строку позовної давності, передбаченого законодавством.

Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту (ч. 5 ст. 267 ЦК). Відновлення строку давності означатиме можливість використання захисту в господарському процесі, щоб одержати захист порушеного або оспорюваного права. В цьому полягає не тільки матеріально-правове, а й процесуально-правове значення позовної давності.

Наявності одного приводу для порушення справи недостатньо. Позовна заява подається до господарського суду з дотриманням певних правил. Правила подання позовної заяви включають положення про її форму і зміст (ст. 54 ГПК), направлення копій позовної заяви і доданих до неї документів іншим особам (ст. 56 ГПК). Правила, що стосуються форми і змісту, закріплені у ст. 54 ГПК. Норми цієї статті вказують:

- у якій формі подається позовна заява до господарського суду;
- хто має право підпису позовної заяви;
- які відомості та яким чином відомості мають бути вказані в позовній заяві.

Для прийняття справи до провадження господарському суду необхідно перевірити відповідність позовної заяви за формою і змістом вимогам законодавства, а також установити, чи є в наявності документи, що їх вимагає закон. Тому перевірка реквізитів позовної заяви і доданих до неї документів має здійснюватися перед порушенням справи і прийняттям позовної заяви до провадження господарського суду.

Дотримання належної форми позовної заяви і відповідність її змісту вимогам закону мають суттєве значення для підготовки

господарської справи до розгляду, а також для подальшого правильного та швидкого розгляду її на засіданні господарського суду.

Позовна заява подається обов'язково в письмовій формі і підписується повноважною посадовою особою позивача або його представником, прокурором чи його заступником, громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності або його представником. Якщо позов підписано представником позивача, до позовної заяви додається довіреність чи інший документ, який підтверджує повноваження представника позивача.

Закон вимагає суворої відповідності позовної заяви вимогам, указаним у ст. 54 ГПК, згідно з якою позовна заява має містити:

- найменування господарського суду, до якого подається заява;
- найменування сторін, їхні поштові адреси;
- найменування і номери рахунків сторін у банківських установах;
- документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці (ціна позову має бути визначена згідно з правилами ст. 55 ГПК), суми договору (у спорах, які виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів);
- зміст позовних вимог; якщо позов подано до кількох відповідачів — зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, які підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, які стягуються чи оспорується; законодавство, на підставі якого подається позов;
- відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством;
- відомості про вжиття запобіжних заходів;
- перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви.

Указані реквізити позовної заяви є обов'язковими. Поряд із цим у позовній заяві можуть бути наведені й інші відомості, якщо вони необхідні для правильного вирішення спору.

Закон окремо визначає, що позивач, прокурор чи його заступник при поданні позову повинні надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає (ст. 56 ГПК).

До позовної заяви додаються документи (ст. 57 ГПК), які підтверджують:

— ужиття заходів досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених законодавством, із кожним з відповідачів (у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, — відповідно договір, проект договору, лист, який містить вимогу про укладання, зміну чи розірвання договору, протокол розбіжностей і документи, що підтверджують дату його одержання, відомості про пропозиції однієї сторони і розгляд їх у встановленому порядку, відповідь другої сторони, якщо її одержано, та інші документи; у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, — копія претензії, докази її надсилання відповідачеві, копія відповіді на претензію, якщо відповідь одержано);

— відправлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;

— сплату державного мита в установлених порядку і розмірі;

— сплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу;

— обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

До заяви про визнання акта недійсним додається також копія акта, який оспорується, або засвідчений витяг з нього.

Платіжні документи подаються до господарського суду в оригіналі. Ксерокопії чи фотокопії платіжних документів не можуть бути доказом сплати державного мита.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, який підтверджує повноваження представника позивача.

Суддя господарського суду одноособово вирішує питання про прийняття позовної заяви. Він повинен прийняти до провадження господарського суду позовну заяву, подану з дотриманням вимог, передбачених законом.

Суддя може прийняти позовну заяву тільки за наявності певних підстав. Стаття 62 ГПК містить перелік підстав для відмови в прийнятті позовної заяви. Він є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо:

— заява не підлягає розгляду в господарських судах України;

— у провадженні господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав або є рішення цих органів з такого спору;

— позов подано до підприємства, організації, які ліквідовано.

Наявність наведених підстав вказує на відсутність у позивача права на подання позову. Отже, незважаючи на подання позовної заяви, господарський процес не може бути порушено, і суддя господарського суду відмовляє в прийнятті позовної заяви за відсутністю в позивача права на подання позову.

Про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору (його заступнику), якщо вони є заявниками, не пізніше ніж через п'ять днів з дня надходження заяви. До ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали.

Ухвалу про відмову у прийнятті позовної заяви може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день першого звернення до господарського суду.

Відмова в прийнятті позовної заяви виключає можливість повторного звернення до господарського суду з даного спору.

Установивши, що позовна заява може бути прийнята до провадження господарського суду, суддя порушує справу. Приймавши позовну заяву, суддя господарського суду не пізніше ніж через п'ять днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі, в якій вказується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в засіданні (ст. 64 ГПК).

Ця ухвала надсилається також іншим підприємствам, установам, організаціям, державним органам у випадках, коли від них витребуються документи, відомості та висновки або їхні посадові особи викликаються до господарського суду.

Закон надає можливість особі, яка є відповідачем, надіслати відзив на позовну заяву з додатком документів, що підтверджують заперечення проти позову.

Відповідач має право після одержання ухвали про порушення справи (ст. 59 ГПК) надіслати:

- господарському суду — відзив на позовну заяву і всі документи, що підтверджують заперечення проти позову;

- позивачеві, іншим відповідачам, а також прокурору, який бере участь у судовому процесі, — копію відзиву.

Відзив має містити:

- найменування позивача і номер справи;

- мотиви повного або часткового відхилення вимог позивача з посиланням на законодавство, а також докази, що обґрунтовують відхилення позовної вимоги;

— перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву (у тому числі про надіслання копій відзиву і доданих до нього документів позивачеві, іншим відповідачам, прокурору).

Відзив підписується уповноваженою відповідачем особою або його представником. В останньому випадку до відзиву додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача. У разі неподання відзиву на позовну заяву справа може бути розглянута за наявними матеріалами (ст. 75 ГПК).

Гарантією захисту прав учасників господарського процесу є забезпечення позову. Інститут забезпечення позову спрямований на реальне і повне відновлення майнових прав учасників господарського процесу, порушених унаслідок неправомірних дій інших осіб. Мета забезпечення позову — гарантувати належне і правильне виконання рішення господарського суду.

Під забезпеченням позову розуміється прийняття господарським судом передбачених законом засобів, які гарантують можливість реального виконання майбутнього рішення господарського суду.

Господарський суд має право вжити заходів до забезпечення позову за заявою сторони (позивача, відповідача, третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору), прокурора, його заступника або зі своєї ініціативи (ст. 66 ГПК). Забезпечення позову може мати місце в будь-якій стадії провадження у справі, якщо невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим виконання рішення господарського суду. Вимоги про забезпечення позову можуть бути викладені як у позовній, так і в окремій заяві.

Про забезпечення позову виноситься ухвала, яку може бути оскаржено. Стаття 67 ГПК містить вичерпний перелік заходів до забезпечення позову. Позов забезпечується накладенням арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачеві; заборорою відповідачеві чинити певні дії; забороною іншим особам чинити дії, що стосуються предмета спору; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку. Інші засоби, не передбачені законом, застосовуватися не можуть. Поряд з цим можливе прийняття з однієї справи кількох засобів забезпечення позову.

Арешт майна або грошових сум полягає в забороні господарським судом розпорядження відповідним майном або грошовими сумами, що належать відповідачеві. Майно і гроші можуть зна-

ходитись як у відповідача, так і в інших осіб. Арешт майна або грошових сум є найпоширенішою формою забезпечення позову господарським судом.

Арешт майна не перешкоджає користуванню ним, якщо це не тягне знищення майна або зменшення його цінності. Таке майно не може бути продане, змінене, подароване, здане в найм, закладене або знищене.

Арешт на грошові суми як захід забезпечення позову не гарантує, що в разі його задоволення присуджена сума буде стягнута в першочерговому порядку. Вжиття зазначеного заходу не може порушити черговості списання грошових сум, установлених законодавством.

Заборона відповідачу або іншим особам учиняти певні дії має на меті зберегти в подальшому становище, яке існує, до прийняття рішення. Зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку, зачіпає безпосередньо інтереси інших осіб, тому такий захід має застосовуватися після ретельного розгляду цього питання.

Законодавство передбачає можливість скасування забезпечення позову (ст. 68 ГПК). Питання про скасування забезпечення позову вирішується господарським судом, який розглядає справу, із зазначенням цього в рішенні чи ухвалі.

Правова природа забезпечення позову визначається правовою природою самого позову. Прохання позивача про забезпечення позову є проханням про забезпечення своєї матеріально-правової вимоги до відповідача, реалізація якої без ужиття необхідних заходів до забезпечення позову в майбутньому може статися нерéalною. Ураховуючи, що забезпечення позову застосовується як гарантія задоволення законних вимог позивача, господарський суд не повинен скасовувати вжитих заходів до виконання рішення або змінювати спосіб його виконання, за винятком випадків, коли потреба в забезпеченні позову з певних причин відпала або змінилися певні обставини, що спричинили застосування заходів забезпечення позову.

Тема 8. Умови розгляду господарських спорів

• Дії з підготовки справи до розгляду. • Розгляд справи в засіданні суду і прийняття рішення. • Викладення розгляду, перерва в засіданні, зупинення провадження у

справі. • Закінчення розгляду справи без винесення рішення: припинення провадження у справі та залишення позову без розгляду

Після прийняття позовної заяви до провадження суддя господарського суду починає підготовку справи до судового розгляду. Підготовка будь-якої справи до розгляду є обов'язковою самостійною стадією господарського процесу, під час якої закладаються засади для виконання господарським судом головних завдань судочинства.

Метою підготовки справи до судового розгляду в господарському суді є створення умов, спрямованих на забезпечення правильного і своєчасного вирішення спору.

Сама підготовка справи складається з певних процесуальних дій судді. Конкретний зміст і послідовність цих дій зумовлені загальними завданнями підготовки, до яких належать:

- уточнення позовних вимог і обставин, покладених в основу позову;

- визначення характеру правовідносин сторін і відповідно потенційного кола законодавчих актів, які мають бути застосовані при вирішенні спору;

- визначення можливого кола осіб, які беруть участь у справі;

- визначення кола доказів, необхідних для вирішення спору по суті, і забезпечення їх подання до початку розгляду;

- сповіщення заінтересованих осіб про час і місце розгляду.

Слід зазначити, що завдання підготовки справи до судового розгляду суддя починає вирішувати вже під час вивчення матеріалів, що надійшли. Так, вирішуючи питання про підвідомчість, необхідно визначити характер спору, з яких правовідносин він виникає, який суб'єктний склад спору, прав та інтересів яких осіб він торкається, а також з'ясувати наявність доказів дотримання досудового порядку врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством. Усі ці документи згідно зі ст. 54 ГПК додаються до позовної заяви.

Згідно зі ст. 4-6 ГПК у місцевих господарських судах (господарських судах першої інстанції) справи розглядаються суддею одноособово. Будь-яку справу, що належить до підсудності цього суду, залежно від її категорії і складності, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів. У будь-якому разі питання підготовки справи до судового розгляду вирішується одним суддею, але він діє від імені всього господарського суду.

Спеціальний строк підготовки справи господарським процесуальним законодавством не передбачений. Час підготовки включено до загального строку вирішення спору. Згідно зі ст. 69 ГПК справа має бути розглянута і рішення прийнято в строк, не більший ніж два місяці від дня одержання позовної заяви.

Слід зазначити, що підготовка справи до судового розгляду — це діяльність не тільки суду, а й осіб, які беруть участь у справі.

На стадії підготовки справи до судового розгляду суддя виконує певні процесуальні дії. Дії з підготовки справи до розгляду виключають можливість законодавчого встановлення вичерпного їх переліку і визначають лише загальні напрями дій судді та коло питань, що підлягають з'ясуванню. Суддя необмежений у виборі дій, які можуть сприяти підготовці судового розгляду та успішному проведенню судового процесу. Тому в ст. 65 ГПК наведено лише найважливіші дії і такі, що часто вчиняються на практиці. Згідно з цією статтею суддя в необхідних випадках вчиняє такі дії з підготовки справи до розгляду:

- вирішує питання щодо залучення до участі у справі іншого відповідача та щодо виключення чи заміни неналежного відповідача;

- виключає з числа відповідачів підприємства та організації, яким не було надіслано пропозицію про досудове врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством;

- викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться в тому самому населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали можуть бути подані додатково;

- зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи, їхніх посадових осіб виконати певні дії (зверити розрахунки, провести огляд доказів у місці їх знаходження тощо); витребує від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо на місці їх знаходження;

- вирішує питання про призначення судової експертизи;

- провадить огляд і дослідження письмових і речових доказів на місці їх знаходження;

- вирішує питання про визнання явки представників сторін на засідання господарського суду обов'язковою;

- вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для дачі пояснень по суті справи;

- вирішує питання про вжиття заходів до забезпечення позову;

- учиняє інші дії, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи.

Вибір дій з підготовки, їхні зміст і спрямованість зумовлені особливостями кожної конкретної справи як матеріального, так і процесуального характеру.

Передусім ідеться про правову природу правовідносин, з якою заявник звернувся до господарського суду. Суддя вивчає доводи позивача (заявника), документи, додані до заяви, заперечення відповідача, які виникли при досудовому врегулюванні спору (за його наявності). Так, він визначає обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (підстава позову) і вимоги позивача (предмет позову). Аналіз матеріально-правових особливостей спору, який розглядається, дає змогу вирішити низку питань, що впливають на подальший розгляд і вирішення спору, зокрема:

— Яким є суб'єктний склад справи?

— Чи є особи, які беруть участь у справі, належними сторонами?

— Яке місце в процесі має посісти заінтересована особа?

— Яким є коло юридичних фактів, за наявності котрих настають наслідки, передбачені певною матеріальною нормою?

— Які джерела інформації містять відомості про ці факти?

— Чи відповідають ці джерела вимогам належності й допустимості доказів?

— Від кого і в якому порядку необхідно одержати докази?

З'ясування цих питань дає змогу розробити раціональний план дій з підготовки справи до розгляду та з найбільшою ефективністю здійснити його.

Трапляються випадки, коли суддя змушений залучити до участі у справі іншого відповідача або третю особу, не вказану в позовній заяві. Право судді на залучення цих осіб ґрунтується на положеннях ст. 24 і 27 ГПК. Необхідність таких дій формується на основі даних, які містяться в матеріалах, що надійшли разом із позовною заявою. У разі залучення до участі у справі належного відповідача або третьої особи суддя виносить про це мотивовану ухвалу.

Важливими з погляду забезпечення розгляду справи достатньою доказовою базою є підготовчі дії, пов'язані із зобов'язанням сторін, підприємств, державних та інших органів виконати певні дії, подати певні документи.

На стадії підготовки справи до господарського розгляду суддя має право зобов'язати осіб, які беруть участь у справі, інші організації та посадових осіб виконати певні дії, зокрема звірити розрахунки, подати господарському суду документи, відомості, дати

висновок з тих чи тих питань, необхідних для вирішення спору, тощо (ст. 30, 38 ГПК).

У разі необхідності суддя на стадії підготовки справи до розгляду вирішує питання про призначення експертизи або про участь у процесі судового експерта (ст. 31 ГПК).

Судді також надано право, якщо сторони знаходяться в тому самому населеному пункті, що й господарський суд, викликати представників сторін. Доцільність власного опитування сторін виникає тоді, коли потрібно уточнити заявлені вимоги, з'ясувати можливі заперечення з боку відповідача, запропонувати надати додаткові докази, визначитися щодо залучення до участі у справі осіб, не вказаних у позовній заяві, уточнити позицію позивача при зустрічному до нього позові.

Важливе місце серед дій, здійснюваних на стадії підготовки, посідає вжиття заходів із забезпечення позову. Хоча ст. 66 ГПК допускає вжиття заходів із забезпечення позову на будь-якій стадії господарського процесу, на практиці рішення про це найчастіше приймається на стадії підготовки справи до судового розгляду.

Суддя здійснює й інші дії з підготовки справи до господарського розгляду, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного вирішення спору. Підготовчі дії охоплюють і заходи, спрямовані на створення передумов, що забезпечують явку всіх учасників процесу в першому судовому засіданні з метою запобігання його відкладенню.

Змагальність як складова господарського процесу визначає зміст здійснюваних процесуальних дій. Тому підготовка справи до судового розгляду в змагальному процесі — це діяльність не тільки суду, а й осіб, які беруть участь у справі. Основна роль у цьому належить сторонам — позивачеві та відповідачеві.

Позивач, за позовною заявою якого порушено судову справу, безумовно, повинен бути готовий до процесу ще на стадії підготовки позовної заяви. Але додаткові обставини, які виникають після прийняття позовної заяви (заперечення відповідача, викладені у відзиві на позовну заяву; вказівки судді про надання певних доказів; зміна обставин, що є підставою для подання до господарського суду позовної заяви та ін.), спричиняють необхідність ретельної підготовки позивача до процесу. Те саме стосується й відповідача, підготовка якого до процесу зводиться до обґрунтування своїх заперечень, спираючись на норми матеріального і процесуального права, встановлення кола доказів, які спростовують вимоги позивача, механізму і засобу їх наведення. При цьому відповідно до законодавства кожна сторона повинна

довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, щоб переконати суд у своїй правоті.

Коло доказів визначається сторонами і судом, які спираються на конкретні обставини справи, що розглядається. При цьому застосовуються певні критерії добору доказів за категоріями справ, напрацьованих судовою практикою.

Організації, залучені ухвалою господарського суду як треті особи, що не заявляють самостійних вимог на предмет спору, також повинні здійснювати підготовку до судового розгляду, оскільки рішення по справі може безпосередньо стосуватися їхніх прав і обов'язків. Вони мають право ознайомитися з матеріалами справи, що допоможе їм з'ясувати, які можливі наслідки розгляду справи вплинуть на права та обов'язки третьої особи. Підготовка третьої особи до судового розгляду полягає також у збиранні доказів, відсутніх у матеріалах справ, і наданні їх суду, здійсненні інших дій, передбачених законодавством.

Ретельна підготовка до судового розгляду всіх осіб, які беруть участь у справі, має велике значення для правильного і своєчасного вирішення справи.

Прийнявши позовну заяву і здійснивши дії з підготовки справи до судового розгляду, суддя виносить ухвалу. Хоча ухвали про прийняття позовної заяви і підготовки справи до судового розгляду є самостійними судовими актами, Господарський процесуальний кодекс надає право об'єднати їх в одній ухвалі. На практиці саме це й має місце: в одній ухвалі про порушення провадження у справі фактично містяться дві ухвали — про прийняття позовної заяви і про підготовку справи до судового розгляду. Ухвала про порушення провадження у справі надсилається особам (сторонам, прокурору), які беруть участь у справі (ст. 64 ГПК). У ній повідомляється про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в засіданні. У разі необхідності ухвала про порушення провадження у справі надсилається іншим особам (підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам, коли від них витребуються документи, відомості та висновки або коли їхні посадові особи викликаються до господарського суду), які не є сторонами, але беруть участь у справі.

Ця ухвала виноситься і надсилається в установлений законодавством п'ятиденний строк з дня надходження позовної заяви. Проте слід мати на увазі, що підготовка до судового розгляду не закінчується винесенням ухвали про порушення провадження у

справі та підготовку справи до судового розгляду і надсиленням її особам, які беруть участь у справі. Протягом часу між надсиленням ухвали і початком судового розгляду суддя має право продовжити здійснення підготовчих дій, зокрема, за заявами та клопотаннями осіб, які беруть участь у справі.

Вирішення розгляду справи по суті в засіданні господарського суду — основна стадія процесу. Її значення полягає в тому, що саме при розгляді і вирішенні спору в судовому засіданні здійснюється реалізація основного завдання господарського суду — захист прав і охоронюваних законом інтересів організацій та громадян-підприємців.

Судовий розгляд відбувається в засіданні господарського суду, протягом якого суд безпосередньо досліджує докази і встановлює фактичні обставини, на підставі яких виносить законне і обґрунтоване рішення. На стадії судового розгляду найбільш повно виявляються основні принципи господарського процесу: законності, незалежності господарського суду та його суддів, рівності сторін, змагальності, гласності та ін.

Господарський процесуальний кодекс України не встановлює жорстких правил ведення засідання господарського суду, а лише визначає певну спрямованість роботи суду в засіданні суду. Зокрема, спори вирішуються в засіданні суду у складі одного або трьох суддів (ст. 4-6 ГПК), судовий процес фіксується технічними засобами та відображується в протоколі судового засідання (ст. 4-4 ГПК). Стаття 81-1 Господарського процесуального кодексу України регулює питання, пов'язані з протоколом судового засідання та можливістю його фіксування технічними засобами.

Спір має бути вирішений господарським судом у строк, не більший ніж два місяці від дня одержання позовної заяви. Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішений господарським судом протягом одного місяця від дня одержання позовної заяви.

У виняткових випадках голова господарського суду чи його заступник має право продовжити строк вирішення спору, але не більш як на один місяць. За клопотанням обох сторін чи за клопотанням однієї сторони, погодженим з другою стороною, спір може бути вирішено у строк, більший ніж два місяці. Про продовження строку вирішення спору виноситься ухвала (ст. 69 ГПК).

Порядок ведення засідання визначається суддею, а в разі розгляду справи трьома суддями — суддею, головуючим на засіданні (ст. 74 ГПК). Засідання господарського суду складається з

трьох частин: підготовчої, розгляду спору по суті (дослідження, перевірка доказів) і прийняття рішення по справі.

Господарський суд може здійснювати стенографічний, а також аудіо- чи відеозапис судового засідання. У судовому засіданні складається протокол (ст. 81-1 ГПК).

У протоколі судового засідання зазначаються:

- рік, місяць, число і місце судового засідання;
- найменування суду, що розглядає справу, та склад суду;
- номер справи і найменування сторін;
- відомості про явку в судове засідання представників сторін, інших учасників судового процесу або про причини їх неявки;
- відомості про роз'яснення господарським судом сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їхніх процесуальних прав та обов'язків, зокрема права заявляти відводи, попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад, а судового експерта — за дачу завідомо неправильного висновку або відмову від дачі висновку;
- усні заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- усні роз'яснення судовими експертами своїх висновків і відповіді на поставлені їм додаткові запитання.

Протокол веде секретар судового засідання. Протокол у триденний строк підписують суддя (суддя — головуючий у колегії суддів) і секретар судового засідання. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право ознайомитися з протоколами і протягом п'яти днів після їх підписання подавати письмові зауваження з приводу допущених у протоколах неправильностей або неповноти протоколу. Зауваження на протоколи в усіх випадках долучаються до матеріалів справи. Господарський суд розглядає зауваження на протокол протягом п'яти днів з дня подання зауваження і за результатами розгляду виносить ухвалу, якою приймає зауваження або мотивовано відхиляє їх.

У підготовчій частині засідання суду з участю представників сторін з'ясовується, чи є необхідні умови для розгляду справи по суті в даному засіданні. Для цього вирішується питання про можливість розгляду спору по суті при даному складі суду, за наявності викликаних і заявлених у суд осіб, які беруть участь у справі і мають докази. З метою вирішення цих питань здійснюються такі процесуальні дії: перевіряються явка і повноваження осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу; головуючий у судовому засіданні оголошує склад господарського суду,

роз'яснює учасникам господарського процесу їхні права та обов'язки.

Установлення осіб, які беруть участь у справі, повноважень посадових осіб і представників здійснюється за документами, що ними подаються. Якщо у справі бере участь особа, що не володіє мовою, якою ведеться судочинство, необхідно вирішити питання про участь у справі перекладача. Розгляд справи за відсутності перекладача у такому разі є грубим порушенням процесуальних норм.

При порушенні справи і підготовці її до судового провадження суддя забезпечує своєчасне оповіщення всіх осіб, які беруть участь у справі, про час і місце судового розгляду. Судді надано право стягувати з винної сторони штраф у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ненадіслання витребуваних матеріалів, ухиляння від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону (п. 5 ст. 83 ГПК).

Підстави і порядок відводу судді і судового експерта визначаються ст. 20 і 31 ГПК. Відвід може бути заявлено особами, які беруть участь у справі, до початку розгляду справи по суті. За наявності відповідних обставин суддя повинен заявити самовідвід.

Після перевірки всіх умов, необхідних для вирішення спору в даному засіданні, господарський суд розпочинає розгляд справи по суті. У засіданні заслуховуються представники позивача і відповідача та інші особи, які беруть участь у засіданні. Розгляд справи по суті, як правило, починається з викладення обставин справи позивачем. У певних випадках залежно від характеру справи і вимог позивача обставини спору викладаються відповідачем. У будь-якому разі кожній стороні має бути забезпечено рівні можливості подання необхідних для вирішення спору доказів. У разі відсутності позивача або відповідача розгляд спору починається з перевірки матеріалів справи з метою з'ясування, чи є в них відмова позивача від позову (за відсутності представника позивача) або визнання позову відповідачем (у разі відсутності його представника), оскільки вони часто містяться в додаткових матеріалах.

Слід наголосити, що визнання позову або відмова від нього, укладення мирової угоди можливі на будь-якій стадії розгляду спору до винесення рішення. Відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем і умови мирової угоди сторін викладаються в адресованих господарському суду письмових заявах, що долучаються до справи. Ці заяви підписуються відповідно позивачем, відповідачем чи обома сторонами (ст. 78 ГПК).

До прийняття відмови позивача від позову або до затвердження мирової угоди сторін господарський суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи є повноваження на вчинення цих дій у представників сторін. Мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмета позову.

Про прийняття відмови позивача від позову або про затвердження мирової угоди сторін господарський суд виносить ухвалу, якою водночас припиняє провадження у справі.

У разі визнання відповідачем позову господарський суд приймає рішення про задоволення позову за умови, що дії відповідача не суперечать законодавству або не порушують прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Основними завданнями розгляду справи по суті є забезпечення з'ясування всіх обставин справи. З цією метою суд з участю сторін та інших осіб здійснює дослідження й оцінку доказів. Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, керуючись законом. Жодні докази не мають для господарського суду заздалегідь установленної сили. За законом, якщо відзив на позовну заяву і витребувані господарським судом документи не подано, справу може бути розглянуто за наявними в ній матеріалами (ст. 75 ГПК).

Кожна справа в господарському суді закінчується, як правило, прийняттям рішення негайно після розгляду всіх матеріалів справи. При вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позові повністю або частково) господарський суд приймає рішення.

Рішення виносяться після того, як визначено всі обставини і можна дати відповідь на всі питання спору, який розглядається. Головуючий з'ясовує в осіб, які беруть участь у справі, чи мають вони додаткові матеріали. У разі відсутності таких дослідження справи оголошується закінченим.

Прийняття рішення виокремлюється в самостійну частину судового розгляду. Судове рішення приймається суддею за результатами обговорення всіх обставин справи, а якщо спір вирішується колегіально — більшістю голосів суддів. Жодний із суддів не має права утримуватися від голосування. Суддя, не згодний з рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати процесуальний документ і має право викласти письмово свою окрему думку, яка долучається до справи, але не оголошується (ст. 4-7 ГПК). Прийняте рішення розсилається сторонам, прокурору, який брав участь у господарському процесі, третім особам

у п'ятиденний строк після його прийняття або вручається під розписку (ст. 87 ГПК).

Нормальний перебіг процесу іноді порушується обставинами, які не були або не могли бути враховані при підготовці справи до господарського розгляду. Наявність цих обставин або перешкоджає винесенню рішення, що тягне відповідно відкладення розгляду справи чи зупинення провадження у справі, або виключає можливість розгляду спору по суті, що тягне припинення провадження у справі або залишення позову без розгляду.

У таких випадках судове засідання по спору закінчується винесенням відповідної ухвали господарського суду. Ухвала розсилається у п'ятиденний строк після прийняття.

Відкладення розгляду справи — це відстрочка вирішення спору по суті з призначенням часу наступного засідання по справі. Воно полягає в перенесенні засідання на інший строк для того, щоб забезпечити необхідні умови розв'язання спору.

Господарський суд відкладає розгляд справи в межах строків, установлених для розгляду справи господарським процесуальним законодавством, тобто протягом двох місяців з дня одержання позовної заяви, коли з якихось обставин спір не може бути вирішено в даному засіданні.

Підстави до відкладення розгляду справи досить різноманітні. Стаття 77 ГПК такими обставинами визначає:

- нез'явлення в засідання представників сторін, інших учасників господарського процесу;
- неподання витребуваних доказів;
- необхідність витребування нових доказів;
- залучення до участі в справі іншого відповідача, заміна неналежного відповідача;
- необхідність заміни відведеного судді, судового експерта.

Цей перелік не є вичерпним.

Про відкладення розгляду справи виноситься ухвала, в якій вказується час і місце проведення наступного засідання.

Суддя має право оголосити перерву в засіданні у межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі.

Відкладення розгляду справи та оголошення перерви у засіданні не впливають на перебіг передбаченого законом загального строку розгляду цієї справи.

Іноді при розгляді справи з'ясовуються обставини, що перешкоджають подальшому розгляду справи, і час їх усунення не

можна точно встановити. У таких випадках провадження у справі зупиняється. Зупинення провадження у справі — це припинення процесуальних дій по справі на невизначений строк.

Зупинення провадження у справі відрізняється від відкладення розгляду справи. Перелік підстав для зупинення, передбачених ст. 79 ГПК, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Підстави зупинення провадження не можуть бути доповнені на розсуд господарського суду. Є два види зупинення провадження у справі — обов'язкове та необов'язкове. За обов'язкового зупинення провадження (вказане в законі) господарський суд зобов'язаний зупинити провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи органом, який вирішує господарські спори, або відповідного питання компетентними органами.

За необов'язкового зупинення провадження у справі господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь у господарському процесі, або за своєю ініціативою у випадках:

- призначення господарським судом судової експертизи;
- надсилання господарським судом матеріалів до слідчих органів;
- заміни однієї зі сторін її правонаступником унаслідок реорганізації підприємства, організації.

Господарський суд поновлює провадження у справі після усунення обставин, які зумовили його зупинення. Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала. Ухвалу про зупинення провадження може бути оскаржено.

Зупинення провадження у справі означає й зупинення перебігу загального строку розгляду справи. Днем зупинення справи, а також перебігу вказаного строку буде дата відповідної судової ухвали. Поновлення провадження у справі поновлює перебіг загального строку з урахуванням уже витраченого судом часу до виникнення обставин, за яких було зупинено провадження згідно із судовою ухвалою.

При розгляді господарського спору можуть бути виявлені обставини, за яких подальше провадження процесу взагалі неможливе. З урахуванням цього передбачено дві форми закінчення справи без винесення рішення по суті спору: припинення провадження у справі і залишення позову без розгляду.

Припинення провадження по суті означає закінчення діяльності господарського суду по розгляді спору через відсутність у позивача права на захист. У такому разі виключається можливість повтор-

ного звернення до господарського суду по даній справі. Цим відрізняється припинення провадження у справі від залишення позову без розгляду, яке не перешкоджає повторному зверненню позивача до господарського суду з тим самим позовом після усунення обставин, які зумовили залишення позову без розгляду.

Відповідно до ст. 80 ГПК господарський суд припиняє провадження у справі, якщо:

- спір не підлягає вирішенню в господарських судах України;
- відсутній предмет спору;
- є рішення господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішив господарський спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- заявник не вжив заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством, і можливість такого врегулювання втрачено;
- позивач відмовився від позову, і відмову прийнято господарським судом;
- сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейського суду;
- підприємство чи організацію, які є сторонами, ліквідовано;
- сторони уклали мирову угоду, і її затверджено господарським судом.

Цей перелік є вичерпним.

Про припинення провадження у справі виноситься ухвала, в якій мають бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також можуть бути розв'язані питання про стягнення штрафів, передбачених ст. 83 ГПК. Цю ухвалу може бути оскаржено.

Справу не може бути закінчено винесенням рішення також і у випадку, коли при її розгляді виявлено недодержання позивачем деяких зобов'язань у процесі, а позов залишається без розгляду. Залишення позову без розгляду допускається тільки на підставах, передбачених ст. 81 ГПК, перелік яких є вичерпним. Господарський суд залишає позов без розгляду, якщо:

- позовну заяву підписано особою, яка не має права підписувати її, або особою, посадове становище якої не вказано;
- у провадженні господарського суду або іншого органу, який діє в межах своєї компетенції, перебуває справа з господарського спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

— позивач не вжив заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством, і можливість такого врегулювання не втрачено;

— позивач не звертався до установи банку за одержанням з відповідача заборгованості, коли вона відповідно до законодавства мала бути одержана через банк;

— позивач без поважних причин не подав витребувані господарським судом матеріали, необхідні для вирішення спору, або представник позивача не з'явився на виклик у засідання господарського суду, і його неявка перешкоджає вирішенню спору;

— громадянин відмовився від позову, який подано в його інтересах прокурором.

Про залишення позову без розгляду виноситься ухвала, в якій можуть бути (в ухвалі про припинення провадження у справі — мають бути) вирішені питання про розподіл між сторонами господарських витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також про стягнення штрафів, передбачених ст. 83 ГПК. Ухвалу про залишення позову без розгляду може бути оскаржено.

Після усунення обставин, що зумовили залишення позову без розгляду, позивач має право знову звернутися з нею до господарського суду в загальному порядку.

Тема 9. Перевірка і перегляд судових рішень господарських судів

**• Засади перевірки і перегляду судових актів, їх наслідки. •
Перегляд судових рішень в апеляційному порядку. • Пере-
гляд судових рішень у касаційному порядку. • Перегляд
судових рішень за нововиявленими обставинами**

Для виправлення помилок, допущених судом при розгляді й вирішенні спорів, закон передбачає спеціальну стадію перевірки законності та обґрунтованості рішень, ухвал, постанов, яка має самостійні стадії:

- перегляд судових рішень в апеляційному порядку;
 - перегляд судових рішень у касаційному порядку;
 - перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.
- Наведені стадії мають такі загальні ознаки:
- вони призначені для перевірки наявності або відсутності підстав для скасування рішень, ухвал, постанов;
 - скасування або зміна рішень, ухвал, постанов може бути тільки у випадках, прямо вказаних у законі;
 - перевіряти судові акти мають право тільки ті суди, які уповноважені на це законом;
 - при перевірці судових актів можуть бути присутні особи, які беруть участь у справі.

Разом із тим кожна стадія є самостійною стадією господарського процесу і має свою мету, свій суб'єктний склад, об'єкт, зміст і передумови виникнення.

Розгляд справи судом першої інстанції не завжди забезпечує безпомилковість рішень. Перегляд судом апеляційної інстанції рішень місцевого господарського суду, які не набрали законної сили, — найбільш зручний і швидкий спосіб перевірки законності та обґрунтованості судових рішень.

Апеляційний перегляд здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду. Згідно з Указом Президента України «Про утворення апеляційних судів та затвердження мережі господарських судів України» від 11.07.2001 р. № 511 в Україні створено Дніпропетровський, Донецький, Житомирський, Запорізький, Київський, Київський міжобласний, Луганський, Львівський, Одеський, Севастопольський та Харківський апеляційні господарські суди й визначено території, на які поширюються їхні повноваження.

Проведення в апеляційній інстанції — самостійна стадія, яка, вирішуючи загальні завдання господарського процесу, має свої специфічні цілі. Головною метою є перевірка законності та обґрунтованості рішень місцевого господарського суду для того, щоб не допустити набрання законної сили та виконання помилкових рішень господарського суду. Контроль суду апеляційної інстанції за діяльністю суду першої інстанції має свої особливості. Він здійснюється у специфічній формі — шляхом винесення судом апеляційної інстанції постанов з кожної розглянутої справи.

Суд апеляційної інстанції перевіряє правильність судових актів з фактичної та правової сторін за наявними у справі і додатково поданими доказами в оскарженій та неоскарженій частинах.

Він не зв'язаний доводами апеляційної скарги (подання) і зобов'язаний перевірити законність і обґрунтованість рішення місцевого суду в повному обсязі (ст. 101 ГПК).

Отже, апеляційне провадження як стадія господарського процесу — це сукупність дій суду апеляційної інстанції та осіб, які беруть участь у справі, що здійснюються з метою перевірки законності та обґрунтованості судових актів місцевих господарських судів, які не набрали законної сили, та повторного розгляду справи по суті.

Право апеляційного оскарження рішення є правом на порушення діяльності апеляційного господарського суду з перевірки законності та обґрунтованості рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили.

Право на оскарження рішення виникає з дня його прийняття у кінцевій формі за наявності вказаних у законі передумов. Такими передумовами є: наявність винесеного місцевим господарським судом рішення, яке не набрало законної сили; суб'єкти оскарження, віднесені до осіб, які мають право на оскарження.

Відповідно до ст. 91 ГПК сторони у справі мають право на подання апеляційної скарги, а прокурор — на внесення апеляційного подання. Згідно зі ст. 25 ГПК право на подання апеляційної скарги на рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили, має правонаступник сторін.

Представник, який бере участь у процесі на підставі довіреності, має право подати апеляційну скаргу на рішення лише у випадку, коли таке повноваження зазначено в довіреності, наданій особою, яку представляють.

Об'єктом апеляційного оскарження можуть бути лише рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили. Ухвали місцевого господарського суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у випадках, передбачених Господарським процесуальним кодексом України та Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду апеляційних скарг на рішення місцевого господарського суду (ст. 106 ГПК).

Апеляційна скарга подається, а апеляційне подання вноситься протягом 10 днів з дня прийняття рішення місцевим господарським судом, а якщо у судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини рішення — з дня підписання рішення, оформленого відповідно до вимог закону.

Відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги (подання) можливе протягом трьох місяців з дня прийняття рішення місцевим господарським судом (ст. 93 ГПК). З відповідним клопотанням можуть звертатися лише особи, які мають право на подання апеляційної скарги. Таке клопотання може бути викладено у скарзі чи окремій заяві і має бути подано водночас із поданням апеляційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення апеляційної скарги. Клопотання про відновлення строку подання апеляційної скарги розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до провадження. За результатами розгляду клопотання про відновлення пропущеного строку виноситься ухвала, зміст якої може бути викладений в ухвалі про прийняття апеляційної скарги. Зміст ухвали про відмову у відновленні пропущеного строку може бути викладений в ухвалі про повернення апеляційної скарги. Ухвалу про відмову у відновленні пропущеного строку подання апеляційної скарги може бути оскаржено у касаційному порядку на підставі ст. 53 ГПК (Роз'яснення ВГСУ № 04-5/366 від 28.03.2002 р. «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України»).

Господарське процесуальне законодавство вказує, куди треба оскаржити рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили. Перегляд за апеляційною скаргою або поданням рішення місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду (ст. 92 ГПК). Території, на які поширюються повноваження апеляційних господарських судів України, визначені Указом Президента України «Про утворення апеляційних судів та затвердження мережі господарських судів України».

Сама апеляційна скарга (подання) подається через місцевий господарський суд, який розглянув справу. Останній у п'ятиденний строк надсилає одержану скаргу (подання) разом із справою відповідному апеляційному господарському суду.

Згідно зі ст. 94 ГПК апеляційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі й має містити:

- найменування апеляційного господарського суду, до якого подається скарга (подання);
- найменування місцевого господарського суду, який прийняв рішення, номер справи та дату прийняття рішення;

— вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу (подання), а також підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення, з посиланням на законодавство і матеріали, що є у справі або подані додатково;

— перелік документів, доданих до скарги (подання).

Апеляційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником.

До скарги додаються докази сплати державного мита, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Особа, яка подає апеляційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копію цієї скарги і копії доданих до неї документів, які у сторони відсутні. Прокурор, який вносить апеляційне подання, надсилає сторонам у справі його копію і копії доданих до неї документів, які відсутні у справі. До скарги додаються докази надсилання копії скарги іншій стороні у справі.

Сторона у справі, отримавши апеляційну скаргу (подання), має право надіслати відзив на неї апеляційній інстанції та особі, яка подала скаргу (подання). Надіслання відзиву — це право, а не обов'язок сторони, строк надсилання відзиву законодавством не встановлено. Відсутність відзиву на апеляційну скаргу (подання) не перешкоджає перегляду рішення місцевого господарського суду (ст. 96 ГПК).

Проте невиконання викладених у господарському процесуальному законодавстві вимог, які висуваються до змісту, і порядку подання апеляційної скарги (подання) тягне їх повернення. Відповідно до ст. 97 ГПК апеляційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається апеляційним господарським судом, якщо:

— вона підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

— до неї не додано доказів надсилання її копії іншій стороні (сторонам);

— до неї не додано документів, що підтверджують сплату державного мита в установлених порядку і розмірі;

— скаргу подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про відновлення цього строку;

— до винесення ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання.

Після усунення першої, другої і третьої з наведених обставин сторона у справі має право повторно подати апеляційну скаргу, а прокурор внести апеляційне подання у загальному порядку.

Апеляційна скарга (подання), подана з дотриманням вимог законодавства, має бути прийнята до провадження суду. Питання про прийняття або повернення апеляційної скарги вирішується колегією суддів без повідомлення сторін і прокурора, що беруть участь у справі. За результатами вирішення відповідного питання виноситься ухвала. На ухвалу про повернення апеляційної скарги (подання) може бути подана касаційна скарга.

Про прийняття апеляційної скарги (подання) до провадження апеляційний господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляються час і місце розгляду скарги (подання). Ухвала надсилається сторонам і прокурору, який брав участь у розгляді справи або вступив у розгляд справи (ст. 98 ГПК).

В апеляційній інстанції справи переглядаються за правилами розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених у господарському процесуальному законодавстві для апеляційної інстанції. Відповідно апеляційний господарський суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, користується правами, наданими суду першої інстанції.

У процесі перегляду справи апеляційний господарський суд за наявними у справі і додатково поданими доказами повторно розглядає справу. Додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання до суду першої інстанції з незалежних від нього причин (ст. 101 ГПК). Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги (подання) і перевіряє законність та обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі, але не приймає і не розглядає вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Апеляційна скарга (подання) на рішення місцевого господарського суду розглядається у двомісячний строк з дня надходження справи разом з апеляційною скаргою (поданням) в апеляційну інстанцію (ст. 102 ГПК).

Особа, яка подала апеляційну скаргу (подання), має право відмовитися від неї до винесення постанови. Апеляційний господарський суд має право не приймати відмову від скарги, якщо це суперечить законодавству або порушує чий-небудь права та охоронювані законом інтереси. Про прийняття відмови від скарги (подання) апеляційний господарський суд виносить ухвалу, якщо рішення місцевого господарського суду не оскаржено іншою стороною (ст. 100 ГПК).

Повноваження суду апеляційної інстанції — це сукупність його прав на здійснення встановлених законом процесуальних дій

стосовно рішення, яке не набрало законної сили, що перевіряється за апеляційною скаргою (поданням).

Апеляційна інстанція (ст. 103 ГПК) за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) має право:

- залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу (подання) — без задоволення;

- скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення;

- скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити позов без розгляду повністю або частково;

- змінити рішення.

Під скасуванням рішення місцевого господарського суду слід розуміти здійснення судом апеляційної інстанції процесуальних дій, спрямованих на визнання недійсним прийнятого місцевим господарським судом рішення, яким було вирішено господарський спір по суті.

Зміна рішення — це внесення до нього виправлень, які не впливають на кінцеві висновки місцевого господарського суду про права та обов'язки сторін.

Перелік підстав для скасування або зміни рішення місцевого господарського суду містить ст. 104 ГПК. Такими підставами є:

- неповне з'ясування обставин, які мають значення для справи;

- недоведеність обставин, які мають значення для справи, що їх місцевий господарський суд визнав установленими;

- невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;

- порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення. Але в будь-якому разі порушення норм процесуального права є підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо:

- справу розглянуто господарським судом у незаконному складі колегії суддів;

- справу розглянуто господарським судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про місце засідання суду;

- господарський суд прийняв рішення про права та обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі;

— рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені в рішенні;

— рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;

— рішення прийнято господарським судом з порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у господарському процесуальному законодавстві.

За наслідками розгляду апеляційної скарги (подання) згідно зі ст. 105 ГПК апеляційний господарський суд приймає постанову. У постанові мають бути зазначені:

— найменування апеляційного господарського суду, який розглянув апеляційну скаргу, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;

— найменування сторін і найменування особи, яка подала скаргу (подання);

— найменування місцевого господарського суду, рішення якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, прізвище судді (суддів);

— стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду;

— підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення;

— доводи, викладені у відзиві на апеляційну скаргу (подання);

— обставини справи, встановлені апеляційною інстанцією, доводи, за якими апеляційна інстанція відхиляє ті чи ті докази, мотиви застосування законів та інших нормативно-правових актів;

— у разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду — доводи, за якими апеляційна інстанція не погодилася з висновками суду першої інстанції;

— висновки за результатами розгляду апеляційної скарги (подання);

— новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття та надсилається сторонам у справі в п'ятиденний строк з дня її прийняття. Постанову апеляційної інстанції може бути оскаржено в касаційному порядку.

За змістом ст. 116 і 117 ГПК видавати накази мають право виключно місцеві господарські суди після вирішення ними спорів у першій інстанції. У разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду за результатами його перегляду в апеляційному порядку апеляційна інстанція в резолютивній частині своєї постанови повинна зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ, зокрема, про поворот виконання

рішення, постанови згідно з вимогами ст. 122 ГПК. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови або ухвали апеляційної інстанції за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 121 ГПК, вирішує сама апеляційна інстанція, якщо ці обставини стали їй відомі до винесення ухвали або постанови за результатами перегляду рішення господарського суду першої інстанції. У цих випадках припис про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання ухвали або постанови має міститись у резолютивній частині зазначеної ухвали або постанови. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови апеляційного суду та порядок її виконання вирішується апеляційним судом одночасно з прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові. В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови апеляційним судом, зазначені питання вирішуються господарським судом першої інстанції з винесенням ухвали на підставі ст. 121 ГПК.

Провадження у касаційній інстанції є самостійною стадією господарського процесу і призначене для перевірки законності судових рішень господарського суду, які набрали законної сили.

Вищий господарський суд України є касаційною інстанцією в системі спеціалізованих господарських судів. Він переглядає за касаційною скаргою (поданням) рішення місцевих господарських судів і постанови апеляційних господарських судів.

Судовий контроль касаційної інстанції за діяльністю судів та керівництво ними мають здійснюватися у процесуальній формі — шляхом винесення касаційною інстанцією постанов з кожної розглянутої справи. Законодавством також передбачена можливість перегляду в касаційному порядку постанови Вищого господарського суду України Верховним Судом України — найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Провадження у касаційній інстанції як самостійна стадія господарського процесу — це сукупність процесуальних дій, які виникають і розвиваються між господарським судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі, з метою перевірки судових рішень місцевих та апеляційних господарських судів, які набрали законної сили, а у визначених господарським процесуальним законодавством випадках — для перевірки судових рішень Вищого господарського суду України.

Право касаційного оскарження рішень і постанов господарських судів першої та апеляційної інстанцій, які набрали законної

сили, є правом на порушення діяльності суду касаційної інстанції з перевірки зазначених судових актів.

Право на касаційне оскарження виникає із дня набрання законної сили рішеннями та постановами, прийнятими судами першої та апеляційної інстанцій, за наявності передбачених законом передумов. Таким передумовами є: наявність рішення місцевого господарського суду та постанови апеляційного суду, що набрали законної сили; суб'єкти оскарження, віднесені до кола осіб, які мають право на касаційне оскарження.

Згідно зі ст. 107 ГПК сторони у справі мають право подати касаційну скаргу, а прокурор внести касаційне подання на рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанову апеляційного суду. Право подати касаційну скаргу мають позивач, відповідач, треті особи, а також їхні правонаступники. Судовий представник, який діє на підставі довіреності, має право подати касаційну скаргу, якщо це обумовлено в довіреності. Господарське процесуальне законодавство передбачає право на подання касаційної скарги для осіб, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків. Таке право мають також особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків, у тому числі громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (Роз'яснення ВГСУ № 04-5/367 від 28.03.2002 р. «Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України»).

У передбачених законодавством випадках сторони у справі та Генеральний прокурор України мають право оскаржити в касаційному порядку постанову Вищого господарського суду України, прийняту за наслідками перегляду рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, чи постанови апеляційного господарського суду, а також ухвалу Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання) до Верховного Суду України.

Об'єктом касаційного оскарження можуть бути лише рішення місцевого господарського суду, які набрали законної сили, постанови апеляційного господарського суду, а у випадках, передбачених законодавством, — постанови Вищого господарського суду та ухвала Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання). Ухвали місцевого або апеляційного господарського суду можуть бути оскаржені в касаційному порядку у випадках, передбачених Господарським

процесуальним кодексом і Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Касаційні скарги на ухвали місцевого або апеляційного господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду касаційних скарг на рішення місцевого господарського суду, постанови апеляційного господарського суду.

Переглядаючи в касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Вона не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи того доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції (ст. 111-7 ГПК).

Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) до Вищого господарського суду України через місцевий чи апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову, протягом одного місяця з дня набрання ними законної сили (ст. 109 і 110 ГПК). Місячний строк подання касаційної скарги (подання) встановлено законом, тому його не може бути продовжено чи змінено. За клопотання особи, яка подає скаргу, Вищий господарський суд України може відновити пропущений строк касаційного оскарження, визнавши причину пропуску поважною.

З клопотанням про відновлення пропущеного строку можуть звертатися лише особи, що мають право на подання касаційної скарги. Таке клопотання може бути викладено у скарзі чи окремій заяві і має бути подане водночас із поданням касаційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення касаційної скарги. Клопотання про відновлення строку подання касаційної скарги розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття касаційної скарги до провадження. Відповідно до ст. 53 ГПК відновлення пропущеного процесуального строку здійснюється господарським судом за наявності поважної причини його пропуску. За результатами розгляду клопотання про відновлення пропущеного строку виноситься ухвала, яка не підлягає оскарженню. Про відмову у відновленні пропущеного строку може бути зазначено в ухвалі про повернення касаційної скарги.

Місцевий або апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення або постанову, зобов'язаний надіслати скаргу (подання) разом із справою до Вищого господарського суду України у п'ятиденний строк із дня її надходження (ст. 109 ГПК).

Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі (ст. 111 ГПК) і має містити:

- найменування касаційної інстанції;
- найменування місцевого або апеляційного господарського суду, судові рішення якого оскаржується, номер справи та дату прийняття рішення або постанови;
- найменування особи, що подає скаргу (подання), та іншої сторони (сторін) у справі;
- вимоги особи, що подала скаргу (подання), із зазначенням суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;

— перелік доданих до скарги (подання) документів.

До скарги додаються докази сплати державного мита.

Не допускаються посилання у касаційній скарзі (поданні) на недоведеність обставин справи.

Касаційна скарга підписується особою, яка подала скаргу, або її уповноваженим представником.

Особа, яка подала касаційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копії касаційної скарги і доданих до неї документів, які в цієї сторони відсутні. Прокурор, який вносить касаційне подання, надсилає сторонам у справі його копію і копії доданих до нього документів, що відсутні у справі. До скарги також додаються докази надсилання копії скарги іншій стороні у справі.

Сторона у справі, отримавши касаційну скаргу (подання), має право надіслати відзив на неї касаційній інстанції та особі, що подала скаргу (подання) (ст. 111-2 ГПК). Відсутність відзиву на касаційну скаргу (подання) не перешкоджає перегляду судового рішення, що оскаржується. Надіслання відзиву є правом, а не обов'язком сторони.

Невиконання вимог законодавства щодо змісту касаційної скарги та порядку її подання тягне повернення касаційної скарги. Відповідно до ст. 111-3 ГПК касаційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається судом, якщо:

— касаційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

— скаргу (подання) надіслано не через місцевий або апеляційний господарський суд, що прийняв рішення або постанову;

- до скарги (подання) не додано доказів надіслання її копії іншій стороні (сторонам) у справі;
- до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита в установлених порядку і розмірі;
- скаргу (подання) подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про відновлення цього строку або коли таке клопотання відхилено;
- у скарзі (поданні) не зазначено суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;
- до надіслання ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження від особи, що подала скаргу (подання), надійшла заява про її відкликання.

Про повернення касаційної скарги (подання) виноситься ухвала.

Після усунення зазначених обставин, крім випадку подання скарги (подання) після закінчення строку, встановленого для її подання, коли його не поновлено, сторона у справі має право повторно подати касаційну скаргу, а прокурор — внести касаційне подання в загальному порядку.

Про прийняття касаційної скарги (подання) до провадження суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги (подання). Ухвала надсилається всім учасникам судового процесу (ст. 111-4 ГПК).

Касаційна скарга (подання) розглядається у двомісячний строк із дня надходження справи разом із касаційною скаргою (поданням) до Вищого господарського суду України (ст. 111-8 ГПК).

Особа, що подала касаційну скаргу (подання), має право відмовитися від неї до винесення постанови касаційною інстанцією (ст. 111-6 ГПК). Касаційна інстанція має право не прийняти відмову від скарги, якщо вона суперечить законодавству або порушує чий-небудь права та охоронювані законом інтереси. Про прийняття відмови від скарги (подання) касаційна інстанція виносить ухвалу, якщо рішення або постанову господарського суду не оскаржено іншою стороною.

У касаційній інстанції скарга (подання) розглядається за правилами розгляду справи в суді першої інстанції, за винятком процесуальних дій, пов'язаних із встановленням обставин справи та їх доказуванням. Касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення у рішенні або постанові господарського суду.

Відповідно до ст. 111-9 ГПК касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги (подання) має право:

- залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) — без задоволення;

- скасувати рішення першої інстанції чи постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення;

- скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд припустився порушень, передбачених Господарським процесуальним кодексом України;

- скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;

- змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;

- залишити в силі одне з раніше прийнятих рішень або постанов.

Підставами для скасування чи зміни рішення місцевого господарського суду або постанови апеляційного господарського суду, що передбачені ст. 111-10 ГПК, є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права. Порушення норм процесуального права в будь-якому разі є підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду, якщо:

- справу розглянуто судом у незаконному складі колегії суддів;

- справу розглянуто судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду;

- господарський суд прийняв рішення або постанову, що стосується прав і обов'язків осіб, які не були залучені до участі в справі;

- рішення або постанова не підписані будь-ким із суддів або підписані не тими суддями, які зазначені в рішенні або постанові;

- рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглянула справу;

- рішення прийнято господарським судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у Господарському процесуальному кодексі України.

За наслідками розгляду касаційної скарги (подання) суд приймає постанову (ст. 111-11 ГПК). У постанові мають бути зазначені:

- найменування касаційної інстанції, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;
- найменування сторін і найменування особи, яка подала касаційну скаргу (подання);
- найменування місцевого господарського суду або апеляційного господарського суду, рішення, постанову якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, постанови, прізвище судді (суддів);
- стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду, постанови апеляційного господарського суду;
- підстави, з яких оскаржено рішення, постанову;
- доводи, викладені у відзиві на касаційну скаргу (подання);
- мотиви, з яких касаційна інстанція не застосовує закони та інші нормативні правові акти, на котрі посилалися сторони, а також закони та інші нормативно-правові акти, якими керувався суд, приймаючи рішення;
- у разі скасування або зміни рішення, постанови — мотиви, з яких касаційна інстанція не погодилася з висновками суду першої або апеляційної інстанції;
- висновки за результатами розгляду касаційної скарги (подання);
- дії, що їх повинні виконати сторони та суд першої інстанції у разі скасування рішення, постанови і передання справи на новий розгляд;
- новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття та надсилається сторонам у справі у п'ятиденний строк з дня її прийняття.

Вказівки, що містяться в постанові касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи. Постанова касаційної інстанції не може містити вказівок про достовірність чи недостовірність того чи того доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права має бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи.

За змістом ст. 116 і 117 ГПК видавати накази мають право виключно місцеві господарські суди після вирішення ними спорів у першій інстанції. У разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду за результатами його перегляду в касаційному порядку касаційна інстанція у резолютивній частині своєї постанови має зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ, зокрема про поворот виконання рі-

шення, постанови згідно з вимогами ст. 122 ГПК. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови або ухвали касаційної інстанції за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 121 ГПК, вирішує сама касаційна інстанція, якщо ці обставини стали їй відомі до винесення ухвали або постанови за результатами перегляду рішення господарського суду першої інстанції. У цих випадках припис про відстрочку чи розстрочку, зміну способу та порядку виконання ухвали або постанови має міститись у резолютивній частині зазначеної ухвали або постанови. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови касаційного суду та порядок її виконання вирішується касаційним судом водночас із прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається у постанові. В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови касаційним судом, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглянув справу в першій інстанції, з винесенням ухвали на підставі ст. 121 ГПК.

Верховний Суд України (ст. 111-15 ГПК) переглядає у касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України у випадках, коли вони оскаржені:

- з мотивів застосування Вищим господарським судом України закону чи іншого нормативно-правового акта, що суперечить Конституції України;

- у разі їх невідповідності рішенням Верховного Суду України чи Вищого суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права;

- з мотивів невідповідності постанов чи ухвал міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- у зв'язку з виявленням різного застосування Вищим господарським судом України одного й того самого положення закону чи іншого нормативно-правового акта в аналогічних справах;

- на підставі визнання постанов чи ухвал міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України.

Підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого господарського суду України є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права (ст. 111-19 ГПК).

Касаційна скарга, касаційне подання Генерального прокурора України на постанову Вищого господарського суду України мо-

жуть бути подані не пізніше ніж через один місяць з дня її прийняття.

У разі виникнення підстав для оскарження постанови чи ухвали Вищого господарського суду України після закінчення зазначеного строку Верховний Суд України зобов'язаний прийняти касаційну скаргу (подання) до свого провадження.

Касаційна скарга, касаційне подання Генерального прокурора України на постанову чи ухвалу Вищого господарського суду України подаються до Верховного Суду України через Вищий господарський суд України. Вищий господарський суд України надсилає касаційну скаргу (подання) разом зі справою до Верховного Суду України у 10-денний строк із дня надходження скарги (подання) (ст. 111-16 ГПК).

Питання про порушення провадження з перегляду Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого господарського суду України вирішується позитивно за згоди хоча б одного судді на засіданні колегії у складі трьох суддів Судової палати в господарських справах і розглядається протягом місяця з дня надходження касаційної скарги чи касаційного подання. Постанова чи ухвала Вищого господарського суду України переглядається на засіданні суддів Судової палати в господарських справах Верховного Суду України.

Постанови чи ухвали Вищого господарського суду України переглядаються в касаційному порядку за правилами розгляду справи у господарському суді першої інстанції, за винятком процесуальних дій, пов'язаних із встановленням обставин справи та їх доказуванням (ст. 111-17 ГПК).

Верховний Суд України за результатами розгляду касаційної скарги, касаційного подання Генерального прокурора України на постанову чи ухвалу Вищого господарського суду України має право:

- залишити постанову чи ухвалу без змін, а скаргу (подання) — без задоволення;
- скасувати постанову і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції або скасувати ухвалу і передати справу на розгляд до Вищого господарського суду України;
- скасувати постанову чи ухвалу і припинити провадження у справі.

За результатами касаційного розгляду більшістю голосів суддів, які брали участь у перегляді постанови чи ухвали Вищого господарського суду України, ухвалюється постанова Верховного Суду України (ст. 111-20 ГПК). Судді, які не погоджуються з рі-

шенням, можуть висловити окрему думку, яка додається до постанови.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає, надсилається сторонам у справі в 5-денний строк із дня її ухвалення.

Вказівки, що містяться в постанові Верховного Суду України, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи та для Вищого господарського суду України під час розгляду матеріалів касаційної скарги чи касаційного подання. Постанова Верховного Суду України за результатами перегляду в касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України не може містити вказівок про достовірність чи недостовірність того чи того доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яку норму матеріального чи процесуального права має бути застосовано і яке рішення має бути ухвалено при новому розгляді справи.

Перегляд господарським судом рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами є одним з передбачених способів перевірки правильності вирішення справ. Ця стадія поряд із апеляційним і касаційним провадженням покликана сприяти винесенню законних і обґрунтованих рішень, захисту прав та інтересів суб'єктів господарської діяльності.

Певна загальність завдань стадій перевірки не виключає їх суттєвої відмінності та різноманітності. Перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами — це самостійна стадія господарського процесу, яка має свій суб'єктний склад, об'єкт, зміст, підстави перегляду. Специфіка цієї стадії виявляється передусім у підставах перегляду судових актів. Перегляд судових рішень господарського суду, на відміну від перевірки в апеляційному та касаційному порядку, здійснюється за нововиявленими обставинами.

Господарський суд може переглянути прийняте ним судове рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що мають істотне значення для справи і не могли бути відомі заявникові (ст. 112 ГПК).

Характерним для перегляду рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами є те, що питання про незаконність чи необґрунтованість судового акта виникає у зв'язку з нововиявленими обставинами і не пов'язане із судовою помилкою, оскільки в основу судового акта, що переглядається, були покладені правильні висновки на підставі оцінки зібраних у справі доказів.

Нововиявлені обставини — це юридичні факти (фактичні обставини), які існують у момент розгляду справи і мають суттєве

значення для її вирішення та які не були і не могли бути відомі ні заявникові, ні суду, що розглядав справу.

Отже, нововиявлена обставина — це:

— юридичний факт, який передбачений нормами права і тягне виникнення, зміну і припинення правовідносин;

— юридичний факт, який має суттєве значення для правильного вирішення даної конкретної справи. Якби нововиявлена обставина була відома суду при прийнятті судового акта, то вона обов'язково вплинула б на висновок суду;

— юридичний факт, який уже існував у момент звернення заявника до господарського суду і при розгляді справи судом, але існування його стало відомо лише після прийняття відповідного судового акта;

— обставина, яка не була і не могла бути відома ні особі, яка заявила про це потім, ні суду, який розглядав справу.

Нововиявлені обставини слід відрізняти від нових або таких, що змінилися, обставин і нових доказів.

Нові обставини — це юридичні факти, яких не було в момент розгляду справи та які виникли після винесення рішення, ухвали, постанови. Нові обставини можуть бути підставою для подання нового позову.

Нові докази — це фактичні дані, які не були з певних причин досліджені судом при розгляді справи. Виявлені після прийняття господарського судового акта докази свідчать лише про те, що обставини справи досліджувалися неповно, висновок господарського суду не відповідає дійсності, що і є підставою для перегляду цього акта в апеляційному чи касаційному порядку.

До кола осіб, які можуть звертатися з вимогою перегляду рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами, належать: сторони і прокурор, який має право на таке подання. Статтями 26 і 27 ГПК передбачено, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами позивача, а треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, користуються всіма правами сторін (за винятком зазначених у ст. 27 ГПК), до переліку яких не входить заборона на звернення із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Отже, треті особи мають право на таку заяву. Згідно зі ст. 25 ГПК право на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має правонаступник сторін і третіх осіб.

Заява сторони, подання прокурора про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами подаються до господарського суду, який прийняв судове рішення.

Заява сторони, подання прокурора мають бути подані до господарського суду не пізніше ніж через два місяці з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення (ст. 113 ГПК). Заява сторони, подання прокурора про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами розглядаються господарським судом у судовому засіданні у місячний строк із дня їх надходження (ст. 114 ГПК). Неявка заявника та інших осіб, які беруть участь у справі, не є перешкодою для розгляду заяви.

Заявник зобов'язаний надіслати іншим сторонам копію заяви та додані до неї документи. Докази, що підтверджують надіслання копії заяви, додаються до заяви, як і докази про сплату державного мита.

Заява сторони, подання прокурора (його заступника) не приймаються до розгляду і повертаються заявникові у разі:

- подання після закінчення встановленого строку без клопотання про його відновлення або відхилення такого клопотання господарським судом;

- подання без доказів надіслання копії заяви і доданих до неї документів іншим сторонам;

- відсутності доказів сплати державного мита у порядку і розмірі, встановлених законодавством.

Про повернення заяви виноситься ухвала, яка може бути оскаржена (ст. 113 ГПК).

Про прийняття заяви, подання прокурора про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду заяви чи подання (ст. 113-1 ГПК), яка надсилається відповідно сторонам у справі та прокурору, який брав участь у справі чи вніс подання.

Рішення та ухвали, що набрали законної сили і прийняті судом першої інстанції, переглядаються господарським судом, який прийняв ці судові рішення. Перегляд за нововиявленими обставинами постанов і ухвал апеляційної і касаційної інстанцій, якими змінено або скасовано судові рішення суду першої інстанції, здійснюється судом тієї інстанції, яким змінено або прийнято нове судові рішення.

За результатами перегляду судового рішення приймається:

- рішення — у разі зміни або скасування рішення;

— постанова — у разі зміни або скасування постанови;
— ухвала — у разі зміни чи скасування ухвали або залишення рішення, ухвали, постанови без змін.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, надсилаються сторонам, прокурору у 5-денний строк із дня їх прийняття (ст. 114 ГПК).

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, можуть бути переглянуті на загальних підставах.

У разі скасування судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом за правилами, встановленими Господарським процесуальним кодексом України.

Тема 10. Судові рішення господарського суду

• Поняття і види судових рішень, що приймаються при вирішенні господарських спорів. • Рішення господарського суду. • Ухвали господарського суду. • Постанови господарського суду

Діяльність господарського суду відбувається у строго визначеній процесуальній формі. Господарський суд у процесі розгляду і вирішення спорів, віднесених до його компетенції, здійснює різні процесуальні дії з усіх питань, які виникають під час господарського процесу на його певних стадіях, і висловлює судження по суті спору, який розглядається, в цілому.

Господарський суд є органом судової влади, який наділений владними повноваженнями із застосування норм матеріального і процесуального права. Свої владні повноваження господарський суд втілює у формі своїх актів — рішень, ухвал, постанов. Правосуддя господарські суди здійснюють шляхом прийняття рішень, ухвал, постанов, обов'язкових до виконання на всій території України. Рішення і постанови господарських судів приймаються іменем України.

Місцеві господарські суди, які виступають як суди першої інстанції, приймають рішення. Суди апеляційної і касаційної інстанції приймають постанови. Всі господарські суди виносять ухвали.

Важливим судовим актом місцевого господарського суду першої інстанції є рішення. Значення рішення полягає в тому, що

воно є основним актом правосуддя, який приймається після розгляду і вирішення справи по суті (задоволення позову, відмова у позові повністю або частково) (ст. 82 ГПК).

Рішення господарського суду — це акт суду першої інстанції, яким суд на підставі достовірно встановлених під час судового розгляду фактів відповідно до норм процесуального і матеріального права вирішує справу по суті, тобто задовольняє позов повністю або частково чи відмовляє в його задоволенні.

Поняття «рішення» розкривається через низку притаманних йому ознак. Рішення — це акт органу судової влади, акт правозастосування, який містить у собі водночас і наказ, і підтвердження. Наказ у рішенні господарського суду є виявленням владного характеру рішення господарського суду, підтвердження в рішенні віддзеркалює усунення господарським судом спору про право і є констатацією наявності конкретних матеріально-правових відносин, суб'єктивних прав і обов'язків. Рішення господарського суду як правозастосовчий акт виступає в якості акта індивідуального піднормативного регулювання; воно є процесуальним актом — документом, оскільки виноситься в певній формі й у визначеному законом порядку, повинен мати вказані в законі зміст і реквізити.

Значення рішення полягає в тому, що воно припиняє спір про право, оскільки спір розглянуто по суті, і закінчує судочинство у справі, воно відновлює законність, порушену однією зі сторін, упорядковує відносини господарського обороту.

У випадках, коли спір сторін не вирішується по суті, господарський суд виносить ухвалу (ст. 86 ГПК). На відміну від рішення ухвала господарського суду виноситься і по окремих питаннях, які виникають протягом розгляду спору.

Постанови господарського суду приймаються за наслідками перегляду судами апеляційної інстанції судових рішень господарського суду, які не набрали законної сили, та судами касаційної інстанції судових рішень господарського суду, які набрали законної сили.

Рішення господарського суду з конкретної справи — це передусім акт, який владно підтверджує наявність або відсутність спірного правовідношення, його конкретний зміст. Отже, спірне правовідношення перетворюється на безспірне, яке підлягає примусовому виконанню. Саме з моменту винесення рішення господарського суду і набрання законної сили можливість примусового здійснення суб'єктивного права, яке підтверджується судом, перетворюється на дійсність.

Матеріально-правові наслідки рішення господарського суду настають унаслідок того, що рішення санкціонує конкретні відносини, абстрактне визначення яких дано у нормі права. Рішення господарського суду незалежно від того, задоволено позов чи в ньому відмовлено, не змінює суті акта захисту права. Якщо позов задовольняється, то право, яке оспорювалося відповідачем, підлягає примусовому виконанню (здійсненню). Якщо у позові відмовлено, відповідач звільняється від відповідальності і зобов'язання виконання, якого вимагав позивач. Отже, рішення господарського суду перешкоджає новій спробі позивача домагатися примусового виконання зобов'язання відповідача, відсутність якого встановлено рішенням господарського суду, оскільки відповідно до закону позивач не має права вдруге звертатися до господарського суду з тотожним позовом. Правове значення рішення суду полягає також у тому, що внаслідок рішення раніше спірні правові відносини набувають суворої визначеності, сталості, матеріально-правової обов'язковості.

Значення і сутність рішення господарського суду визначаються правовою природою органу, який виносить рішення. Таким чином, рішення господарського суду є актом захисту порушеного або оспорюваного права сторін.

Рішення господарського суду як правозастосовчий акт і водночас акт судової влади має відповідати певним вимогам, які вказані в законі. Такі вимоги формуються в законі і впливають із суті рішення господарського суду. При цьому вимоги до рішення характеризують і його зміст, і порядок його прийняття, оскільки важливими є зміст, форма і порядок прийняття рішення господарського суду.

Згідно зі ст. 82 ГПК господарський суд приймає рішення при вирішенні господарського спору по суті, тобто при задоволенні позову чи при відмові у позові частково або повністю.

Рішення приймається суддею за результатами обговорення всіх обставин справи, а якщо спір вирішується колегіально — більшістю голосів суддів. Жоден із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий суддя голосує останнім. Суддя, не згодний з рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати рішення і має право викласти письмово свою окрему думку, яка долучається до справи, але не оголошується.

Рішення з господарського спору повинно прийматись у цілковитій відповідності нормам матеріального і процесуального права та фактичним обставинам справи з достовірністю, встановле-

ною господарським судом. Зокрема, рішення господарського суду має ґрунтуватися на повному з'ясуванні такого:

— Чи мали місце обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються?

— Чи виявлено в процесі розгляду справи фактичні обставини, які мають суттєве значення для вирішення спору, і докази на підтвердження цих обставин?

— Яка правова кваліфікація відносин сторін, виходячи з фактів, установлених у процесі розгляду справи, та яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення господарського спору?

Рішення господарського суду ухвалюється іменем України і складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин (ст. 84 ГПК).

У вступній частині вказуються найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора та інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб.

Описова частина має містити стислий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їхніх представників, інших учасників господарського процесу; опис дій, виконаних господарським судом (огляд і дослідження доказів та ознайомлення з матеріалами безпосередньо на місці знаходження).

У мотивувальній частині вказуються обставини справи, встановлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто; доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання, і докази сторін, їхні пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення.

Резолютивна частина має містити висновок про задоволення позову або про відмову в позові повністю чи частково по кожній із заявлених вимог. Висновок не може залежати від настання або ненастання якихось обставин (умовне рішення).

При задоволенні позову в резолютивній частині вказуються: найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої стягнено грошові суми або яка зобов'язана виконати відповідні дії; строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум при відстрочці або розстрочці виконання рішення; розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги, неустойки,

штрафу, пені та збитків, а також штрафів, передбачених у ст. 83 ГПК); найменування і номер рахунка, з якого підлягають стягненню грошові суми; найменування майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження (у спорі про передачу майна); найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню.

У спорі, що виник при укладанні чи зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір — умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

Резолютивна частина рішення містить вказівки про визнання договору (його частини) недійсним, коли господарський суд визнає недійсним (повністю чи у певній частині) договір, який суперечить законодавству.

При задоволенні заяви про визнання акта недійсним у резолютивній частині вказуються: найменування акта та органу, що його видав, номер акта, дата його видання, визнається акт недійсним повністю чи частково (в якій саме частині).

У резолютивній частині рішення наводиться розподіл судових витрат між сторонами, вказується на повернення державного мита з бюджету.

Якщо у справі беруть участь кілька позивачів і відповідачів, у рішенні вказується, як вирішено спір щодо кожного з них. При розгляді первісного і зустрічного позовів у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

Рішення господарського суду може прийматися тільки тим суддею (суддями), який брав участь у розгляді справи. У разі необхідності заміни судді в процесі розгляду справи або додаткового введення судді до складу суду розгляд справи слід починати спочатку, про що головою господарського суду або його заступником повинна виноситися ухвала.

Прийняте рішення оголошується суддею у судовому засіданні після закінчення розгляду справи. За згодою сторін суддя може оголосити тільки вступну та резолютивну частини рішення, про що зазначається у протоколі судового засідання.

Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення 10-денного строку з дня його прийняття, а якщо у судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну час-

тини рішення, воно набирає законної сили після закінчення 10-денного строку з дня підписання рішення.

У разі подання апеляційної скарги або внесення апеляційного подання рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційною інстанцією (ст. 85 ГПК).

Рішення розсилається сторонам, прокурору, який брав участь у господарському процесі, третім особам не пізніше ніж за п'ять днів після його прийняття або вручається їм під розписку (ст. 87 ГПК).

За загальним правилом господарський суд, який прийняв рішення, не має права його змінити або скасувати. Лише у випадках, прямо зазначених у господарському процесуальному законодавстві, судові рішення можуть бути виправлені тим самим господарським судом, який прийняв рішення. Способи виправлення вад рішення, яких припустився господарський суд, і допущених господарським судом помилок — це відповідно прийняття додаткового рішення, ухвали та роз'яснення і виправлення рішення, ухвали.

Згідно зі ст. 88 ГПК суддя має право за заявою сторони, прокурора, який брав участь у господарському процесі, або за своєю ініціативою прийняти додаткове рішення, ухвалу, якщо:

- з якоїсь позовної вимоги, яку було розглянуто у засіданні господарського суду, не прийнято рішення;

- не вирішено питання про розподіл судових витрат або про повернення державного мита з бюджету.

Зазначений перелік є вичерпним. Прийняття додаткового рішення здійснюється, як правило, тим самим суддею (складом суду), що приймав первісне рішення.

Суддя за заявою сторони чи державного виконавця роз'яснює рішення, ухвалу, не змінюючи при цьому їхній зміст, а також за заявою сторони або за своєю ініціативою виправляє допущені в рішенні, ухвалі описки чи арифметичні помилки, не змінюючи суті рішення (ст. 89 ГПК). Про роз'яснення рішення, ухвали, а також про виправлення описок чи арифметичних помилок виносяться ухвала.

Ухвали господарського суду — це судові акти господарського суду, які приймає господарський суд, що, на відміну від рішення, не вирішують спір сторін по суті. Ухвали господарського суду вирішують певні питання, які виникають у процесі розгляду справи, її виникнення, руху і припинення.

Ухвали господарського суду різняться за своїм характером і наслідками.

За правовими наслідками розрізняють ухвали, які виносяться в процесі розгляду справи і забезпечують розвиток господарського процесу, та ухвали, якими закінчується розгляд спору без винесення рішення по суті. Останні — ухвали про припинення провадження у справі й залишення позову без розгляду (ст. 80, 81 ГПК). З винесенням цих ухвал процес припиняється без розгляду справи по суті. Це і є формою закінчення справи без вирішення спору по суті (без прийняття рішення).

Ухвали господарського суду за їх змістом також підрозділяються на види. Відмінність зазначених ухвал від усіх інших полягає в тому, що вони припиняють можливість подальшого руху справи, є єдиними ухвалами, які виносяться по справі і мають значення судового рішення.

Підготовчі ухвали приймаються до розгляду справи по суті і вирішення її у судовому засіданні. Цими ухвалами вирішуються окремі питання процесуального характеру, які виникають при порушенні справи, подачі позову і підготовці матеріалів справи до судового розгляду, — відмова у прийнятті позовної заяви (ст. 62 ГПК), прийняття позовної заяви (ст. 64 ГПК) та ін.

При підготовці справи до судового розгляду багато які дії судді можуть бути реалізовані у вигляді низки ухвал про залучення до участі у процесі третіх осіб (ст. 25, 27 ГПК), витребування доказів (ст. 38 ГПК), залучення іншого відповідача (ст. 24 ГПК), призначення судової експертизи (ст. 41 ГПК) та ін.

На стадії вирішення справи по суті господарський суд виносить ухвали, які сприяють прийняттю законного та обґрунтованого рішення, спрямовані на захист прав і законних інтересів сторін і допомагають перебігу процесу. Це ухвали про відкладення розгляду справи (ст. 77 ГПК) і про зупинення провадження у справі (ст. 79 ГПК).

Є ухвали, які виносяться вже після розгляду справи по суті. Зокрема, це ухвала про виправлення судового рішення (ст. 89 ГПК). Є ухвали, спрямовані на забезпечення виконання рішення суду, — це ухвали з питань забезпечення позову (ст. 67 ГПК).

На стадії виконання рішення господарський суд виносить ухвали про видачу дублікату наказу (ст. 120 ГПК), про відстрочку або розстрочку виконання, зміну способу та порядку виконання рішення (ст. 121 ГПК) та ін.

В ухвалі вказується питання, з якого вона виноситься, мотиви, з яких суд дійшов своїх висновків, і висновок з питання, яке розглядалося.

Згідно зі ст. 86 ГПК ухвала має містити:

— найменування господарського суду, номер справи і дату винесення ухвали, найменування сторін, ціну позову, вимогу позивача, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора, інших осіб, які брали участь у засіданні (із зазначенням їхніх посад);

— стислий виклад суті спору або зміст питання, з якого виноситься ухвала;

— мотиви винесення ухвали з посиланням на законодавство;

— висновок з розглянутого питання;

— вказівку на дії, що їх повинні вчинити сторони, підприємства, організації, державні та інші органи та їхні посадові особи у строки, визначені господарським судом.

Ухвали розсилаються сторонам, прокурору, який брав участь у господарському процесі, третім особам у 5-денний строк після їх винесення.

Винесення додаткової ухвали, роз'яснення і виправлення ухвали передбачено ст. 88 і 89 ГПК.

Чинне законодавство передбачає ще один вид ухвали, а саме окрему ухвалу. Таку ухвалу виносить господарський суд у разі виявлення при вирішенні господарського спору порушення законності або вад у діяльності підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу (ст. 90 ГПК). Окрема ухвала виноситься господарським судом на адресу підприємств, організацій або посадових осіб при виявленні під час розгляду справи порушень законності чи вад у їхній діяльності незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу. Окрема ухвала виноситься, як правило, водночас із рішенням у справі та надсилається відповідним підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам. Окрему ухвалу може бути оскаржено в порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом України.

Статтею 90 ГПК також передбачено, що у випадках, коли при вирішенні господарського спору господарський суд виявить у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законодавства, які містять ознаки дії, переслідуваної у кримінальному порядку, господарський суд надсилає про цей факт повідомлення органам внутрішніх справ чи прокуратури. За наявності передбачених умов господарський суд повинен надіслати повідомлення саме тому органу, до компетенції якого віднесено вирішення питань про необхідність проведення певних дій або порушення кримінальної справи. Повідомлення з конкретних справ мають надсилатися відповідним органам, як правило, вод-

ночас із вирішенням спору, а повідомлення, що ґрунтуються на узагальнених матеріалах, — негайно по закінченні узагальнення.

Судові рішення господарського суду, які не набрали законної сили, можуть бути переглянуті в апеляційному порядку, а ті, що набрали законної сили, — в касаційному порядку. За наслідками перегляду апеляційної та касаційної інстанцій господарський суд відповідної компетенції ухвалює іменем України мотивовану постанову. Постанова приймається більшістю голосів суддів і викладається в письмовій формі. Жоден із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий суддя голосує останнім. Суддя, не згодний з рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати постанову і має право викласти письмово свою окрему думку, яка долучається до справи, але не оголошується.

Постанова апеляційної та касаційної інстанцій набирає законної сили з дня її прийняття і надсилається сторонам у справі у 5-денний строк з дня її прийняття.

Перегляд в апеляційному порядку судових рішень місцевого господарського суду та його ухвал здійснює апеляційний господарський суд.

У постанові апеляційної інстанції (ст. 105 ГПК) вказуються:

- найменування апеляційного господарського суду, який розглянув апеляційну скаргу, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;
- найменування сторін і найменування особи, яка подала скаргу (подання);
- найменування місцевого господарського суду, рішення якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, прізвище судді (суддів);
- стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду;
- підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення;
- доводи, викладені у відзиві на апеляційну скаргу (подання);
- обставини справи, встановлені апеляційною інстанцією, доводи, за якими апеляційна інстанція відхиляє ті чи інші докази, мотиви застосування законів та інших нормативно-правових актів;
- у разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду — доводи, за якими апеляційна інстанція не погодилася з висновками суду першої інстанції;
- висновки за результатами розгляду апеляційної скарги (подання);
- новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Апеляційний суд управі прийняти додаткову постанову за заявою особи, яка бере участь у справі, або за своєю ініціативою у разі, якщо він скасував рішення господарського суду першої інстанції повністю або частково і прийняв нове рішення (п. 2 ст. 103 ГПК). Додаткову постанову може бути прийнято апеляційним судом з підстав і в порядку, зазначеному у ст. 88 ГПК. Згадану постанову може бути оскаржено у касаційному порядку.

Вищий господарський суд України переглядає рішення та ухвали місцевого господарського суду і постанови та ухвали апеляційного господарського суду, які набрали законної сили.

У постанові касаційної інстанції (ст. 111-11 ГПК) мають бути зазначені:

- найменування касаційної інстанції, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;

- найменування сторін і найменування особи, яка подала касаційну скаргу (подання);

- найменування місцевого господарського суду, апеляційного господарського суду, рішення чи постанова якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, постанови, прізвище судді (суддів);

- стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду, постанови апеляційного господарського суду;

- підстави, з яких оскаржено рішення, постанову;

- доводи, викладені у відзиві на касаційну скаргу (подання);

- мотиви, з яких касаційна інстанція не застосовує закони та інші нормативно-правові акти, на котрі посилалися сторони, а також закони та інші нормативно-правові акти, якими керувався суд, приймаючи рішення;

- у разі скасування або зміни рішення, постанови — мотиви, з яких касаційна інстанція не погодилася з висновками суду першої або апеляційної інстанції;

- висновки за результатами розгляду касаційної скарги (подання);

- дії, що їх повинні виконати сторони та суд першої інстанції у разі скасування рішення, постанови і передання справи на новий розгляд;

- новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

У випадках, передбачених ст. 111-15 ГПК, Верховний Суд України переглядає у касаційному порядку постанову Вищого господарського суду України, прийняту за наслідками перегляду рішення місцевого господарського суду, що набрало законної си-

ли, чи постанови апеляційного господарського суду та ухвалу Вищого господарського суду України про повернення касаційної скарги (подання).

За результатами розгляду касаційної скарги (подання) більшістю голосів суддів, які брали участь у перегляді постанови чи ухвали Вищого господарського суду України, приймається постанова Верховного Суду України. Судді, які не погоджуються з рішенням, можуть висловити окрему думку, яка додається до постанови. Постанова надсилається сторонам у справі в 5-денний строк із дня її ухвалення.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає.

Тема 11. Виконання судових рішень

• Загальні умови виконання судових рішень. • Наказ господарського суду. • Дії судді господарського суду на стадії виконання судових рішень. • Виконавче провадження державного виконавця

Вступивши в законну силу, рішення господарського суду набувають якості обов'язковості та виконавчості, внаслідок чого сторони зобов'язані діяти відповідно до припису рішення.

Виконання рішення господарського суду є завершальною і важливою стадією господарського процесу. Реальний захист відновлення порушених суб'єктивних прав юридичної особи, громадянина-підприємця може бути забезпечений лише тоді, коли боржник добровільно підкоряється рішенням господарського суду або примушений до цього компетентними органами на виконання рішення господарського суду. Кожне рішення господарського суду має бути виконане в установленому законодавством порядку, тобто реалізоване для досягнення тієї мети, про яку дбала зацікавлена організація, коли зверталася до господарського суду. В протилежному разі звернення до цього органу виявилось б непотрібною витратою коштів, сил, часу сторін і господарського суду. Оскільки захист прав є не що інше, як його реальне (в необхідних випадках — примусове) здійснення, в межах правового регулювання вирішення господарських спорів регулюються і правовідносини з виконання прийнятих рішень.

Примусове виконання судових рішень забезпечує їхню сталість, гарантує здійснення прав, визнаних рішенням господарського суду, і виконання підтверджених ним обов'язків.

Як стадія господарського процесу виконання судових рішень здійснюється в процесуальній формі, порядок діяльності органів виконання заздалегідь визначений законом. Зацікавленим особам забезпечена можливість брати участь у виконавчому провадженні, при цьому їм надані певні процесуальні права.

Чітке і своєчасне виконання всіх рішень господарського суду робить діяльність його органів ефективною. Саме тому виконання судових рішень має важливе значення і за суттю є заключною стадією вирішення конкретного господарського спору.

Рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України (ст. 115 ГПК). Виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Пред'явленням наказу до виконання порушується виконавче провадження.

Провадження з виконання рішень будь-якого юрисдикційного органу має важливе значення в механізмі захисту прав. Помилки, допущені на цьому етапі захисту права, можуть звести нанівець попередню діяльність правоохоронного органу й спричинити зворотний результат — порушення суб'єктивних прав сторін, які сперечаються. Тому примусове здійснення порушеного або оспорюваного права перебуває під контролем суду і є водночас заключною стадією провадження в юрисдикційному органі.

Виконання судових рішень по господарських спорах регламентується господарським процесуальним законодавством (розд. XIV Господарського процесуального кодексу України), Законом України «Про виконання провадження» та іншими нормативно-правовими актами.

Необхідно відрізнити примусове виконання рішення господарського суду по відношенню до боржника від стадії виконавчого провадження, яка складається з низки процесуальних дій, зокрема:

- видачі наказу, який може й не бути подано до виконання у зв'язку з добровільним виконанням рішення;
- видачі дубліката наказу, якщо останній втрачено;
- відстрочки, розстрочки, зміни одного способу та порядку виконання іншим, повороту виконання рішення та ін. Названі дії пов'язані з виконанням рішення незалежно від того, яким чином воно виконується — добровільно чи примусово.

У виконавчому провадженні беруть участь державні та інші органи та посадові особи, до компетенції яких входить примусо-

ве виконання рішень господарського суду, а також сторони (стягувач і боржник).

Згідно із Законом України «Про виконавче провадження» примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Відповідно до Закону України «Про державну виконавчу службу» примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби. Інші органи, організації і посадові особи здійснюють виконавчі дії у випадках, передбачених Законом України «Про виконавче провадження».

Учасниками виконавчого провадження є суд, суддя, державний виконавець, сторони, представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі, працівники органів внутрішніх справ, інших органів та установ, інші особи.

Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник. Боржник у стадії виконавчого провадження — це особа, зобов'язана за рішенням господарського суду здійснювати певні дії на користь другої сторони — стягувача. Стягувачем буде сторона, на користь якої провадиться стягнення. Стягувачем, звичайно, є попередній позивач, але у разі повороту виконання рішення стягувачем може бути попередній відповідач. У виконавчому провадженні сторони можуть діяти особисто або через представників.

Виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом (ст. 116 ГПК). Наказ може бути видано на виконання рішення та постанови господарського суду. Він підписується суддею і засвідчується печаткою господарського суду. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому рекомендованим чи цінним листом після набрання судовим рішенням законної сили.

У разі повного чи часткового задоволення первісного і зустрічного позовів накази про стягнення грошових сум видаються окремо з кожного позову. Взаємний залік сум не проводиться.

Якщо судове рішення прийнято на користь кількох позивачів чи проти кількох відповідачів або якщо виконання має бути проведено в різних місцях, видаються накази із зазначенням тієї частини судового рішення, яка підлягає виконанню за даним наказом (ст. 116 ГПК).

Згідно зі ст. 117 ГПК у наказі господарського суду має бути зазначено:

- найменування господарського суду, номер справи, дату прийняття рішення, дату видачі наказу та строк його дії;
- резолютивну частину рішення;
- найменування стягувача і боржника, їхні адреси, номери рахунків у банках.

Якщо рішенням господарського суду встановлюється відстрочка або розстрочка виконання, в наказі зазначається, з якого часу починається перебіг строку його дії.

Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлено до виконання не пізніше ніж через три місяці з дня прийняття рішення, постанови, або закінчення строку, встановленого в разі відстрочки виконання судового рішення, або після винесення ухвали про поновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання. У цей строк не зараховується час, на який виконання судового рішення було зупинено (ст. 118 ГПК). Проте статтею 21 Закону України «Про виконавче провадження» для пред'явлення до виконання судових документів встановлено строк у три роки.

Видавати накази мають право виключно місцеві господарські суди після вирішення ними спорів у першій інстанції. У разі скасування чи зміни рішення місцевого господарського суду за результатами його перегляду в апеляційному або касаційному порядку апеляційна чи касаційна інстанція у резолютивній частині своєї постанови має зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ (роз'яснення ВГСУ від 28.03.2002 № 04-5/365 «Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України»).

Відповідно до вимог ст. 28 Закону України «Про виконавче провадження» у разі, коли викладена у виконавчому документі резолютивна частина рішення є незрозумілою, державний виконавець має право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення такого рішення чи змісту документа. Господарський суд першої інстанції, який видав наказ, зобов'язаний розглянути заяву державного виконавця у 10-денний строк з дня її надходження і за необхідності дати відповідне роз'яснення рішення чи змісту наказу. Роз'яснення рішення, ухвали здійснюється господарським судом відповідно до ст. 89 ГПК. В ухвалі про роз'яснення судових рішень господарський суд не може визначати порядок та умови здійснення виконавчого провадження.

У процесі виконання судового рішення сторони можуть укласти мирову угоду. Мирова угода, укладена сторонами у процесі виконання судового рішення, подається на затвердження господарського суду, який прийняв відповідне судове рішення. Про за-

твердження мирової угоди господарський суд виносить ухвалу (ст. 121 ГПК). Мирова угода, укладена сторонами у процесі виконання судового рішення, затверджується виключно господарським судом першої інстанції шляхом винесення відповідної ухвали. Цю ухвалу не може бути оскаржено в установленому для інших ухвал порядку.

Господарське процесуальне законодавство передбачає випадки зупинення виконання судового рішення. Суд касаційної інстанції за заявою сторони чи поданням прокурора або за своєю ініціативою може зупинити виконання оскарженого рішення господарського суду до закінчення його перегляду в порядку касації. Про зупинення виконання судового рішення виноситься ухвала. Після закінчення перегляду оскарженого судового рішення господарський суд може поновити виконання судового рішення, про що виноситься ухвала (ст. 121-1 ГПК).

У разі пропуску строку для пред'явлення наказу до виконання з причин, визнаних господарським судом поважними, пропущений строк може бути відновлено. Заява про відновлення пропущеного строку подається до господарського суду, який прийняв судові рішення. Заява розглядається у засіданні господарського суду, про час і місце якого повідомляються ухвалою стягувач і боржник. Неявка боржника і стягувача у судові засідання не є перешкодою для розгляду заяви. За результатами розгляду заяви виноситься ухвала, яка надсилається стягувачеві та боржникові (ст. 119 ГПК).

Господарський суд може видати дублікат наказу (ст. 120 ГПК) у разі втрати наказу, якщо стягувач звернувся із заявою про це до закінчення строку, встановленого для пред'явлення наказу до виконання. До заяви про видачу дублікату наказу мають бути додані:

- довідка установи банку, державного виконавця чи органу зв'язку про втрату наказу;

- при втраті наказу стягувачем — довідка стягувача, підписана керівником чи заступником керівника та головним (старшим) бухгалтером підприємства, організації, що наказ втрачено і до виконання не пред'явлено.

Про видачу дублікату наказу виноситься ухвала.

За наявності обставин, які ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, за заявою сторони, державного виконавця, за поданням прокурора чи його заступника або за своєю ініціативою господарський суд, який видав виконавчий документ, у 10-денний строк розглядає це питання в судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника та у

виняткових випадках, залежно від обставин справи, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, ухвали, постанови, змінити спосіб і порядок їх виконання (ст. 121 ГПК).

Відстрочка — це відкладення або перенесення виконання рішення на новий строк, який визначається господарським судом. Розстрочка означає виконання рішення частинами, встановленими господарським судом, з певним інтервалом у часі. Строки виконання кожної частини також мають визначатися господарським судом. При відстрочці або розстрочці виконання рішення, ухвали, постанови господарський суд на загальних підставах може вжити заходів до забезпечення позову.

Під зміною способу і порядку виконання рішення слід розуміти прийняття господарським судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання в порядку і способом, раніше встановленими.

Про відстрочку або розстрочку виконання рішення, ухвали, постанови, зміну способу та порядку їх виконання виноситься ухвала, яка може бути оскаржена. В необхідних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника або державному виконавцю.

Гарантією захисту майнових прав господарюючих суб'єктів є передбачений господарським процесуальним кодексом поворот виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду (ст. 122 ГПК). Якщо виконані рішення, постанову змінено чи скасовано і прийнято нове рішення про повну або часткову відмову в позові, або провадження у справі припинено, або позов залишено без розгляду, боржникові повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за зміненими чи скасованими у відповідній частині рішенням, постановою. Поворот виконання спрямовано на відновлення прав боржника, що порушені виконанням рішення.

Видача наказу про повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості провадиться господарським судом за заявою боржника. До заяви має бути додана довідка, підписана керівником чи заступником керівника і головним (старшим) бухгалтером, про те, що суму, стягнену за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним виконавцем.

При повороті виконання початковий стягувач зобов'язаний повернути початковому боржникові гроші чи майно, яке від нього одержав за скасованим рішенням. У разі неможливості повернення майна в натурі в постанові суду має бути передбачено відшкодування вартості цього майна.

Якщо невиконані рішення, постанову змінено або скасовано й прийнято нове рішення про повну або часткову відмову в позові, або провадження у справі припинено, або заяву залишено без розгляду, господарський суд виносить ухвалу про повне або часткове припинення стягнення за зміненими або скасованими у відповідній частині рішенням, постановою.

Належне виконання рішення господарського суду залежить, окрім законослухняної поведінки боржника і стягувача, й від діяльності органів Державної виконавчої служби. Тому ст. 121-2 ГПК передбачає оскарження дій чи бездіяльності цих органів. Скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів можуть бути подані стягувачем, боржником або прокурором протягом 10 днів із дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена. Скарги на дії органів Державної виконавчої служби розглядаються господарським судом, про час і місце якого повідомляються ухвалою стягувач, боржник чи прокурор та орган виконання судових рішень. Неявка боржника, стягувача, прокурора чи представника органу Державної виконавчої служби в судове засідання не є перешкодою для розгляду скарги.

За змістом ст. 121-2 ГПК скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів розглядає виключно місцевий господарський суд, яким відповідну справу розглянуто у першій інстанції. Виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду є невід'ємною частиною судового процесу, тому господарські суди не повинні порушувати нове провадження за скаргою на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби. У зв'язку з цим така скарга не підлягає оплаті державним митом. Установлений у ч. 1 ст. 121-2 ГПК 10-денний строк для подання скарги є процесуальним і тому відповідно до вимог ст. 53 ГПК може бути відновлений за наявності поважних причин його пропуску.

За результатами розгляду скарги виноситься ухвала (що надсилається стягувачеві, боржникові та органу виконання судових рішень), в якій господарський суд або визнає доводи заявника правомірними і залежно від їхнього змісту визнає постанову державного виконавця щодо здійснення заходів виконавчого провадження недійсною чи визнає недійсними наслідки виконавчих дій, або зобов'язує орган Державної виконавчої служби здій-

снити певні виконавчі дії, якщо він ухиляється від їх виконання без достатніх підстав, або визнає доводи скаржника неправомірними і скаргу відхиляє.

Виконавче провадження — це сукупність дій органів і посадових осіб, зазначених у Законі України «Про виконавче провадження», спрямованих на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, виданими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішень, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» підлягають виконанню:

- рішення, ухвали, постанови господарських судів;
- рішення третейських судів;
- рішення іноземних судів і арбітражів у передбачених законом випадках;
- визнана у встановленому порядку претензія;
- інші рішення, передбачені ст. 3 зазначеного Закону.

Заходами примусового виконання рішень є: звернення стягнення на майно боржника; вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні; інші заходи, передбачені рішенням.

Вимоги державного виконавця щодо виконання зазначених законодавством рішень є обов'язковими для всіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України. Державному виконавцю в установлений ним строк мають бути надані безкоштовно документи або їх копії, необхідні для здійснення його повноважень. Невиконання законних вимог державного виконавця тягне за собою відповідальність згідно із законом.

Державний виконавець зобов'язаний використовувати надані йому права у точній відповідності до закону і не допускати у своїй діяльності порушення прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Особам, які беруть участь у виконавчому провадженні або залучаються до проведення виконавчих дій, мають бути роз'яснені державним виконавцем їхні права відповідно до вимог законодавства. Дії державного виконавця, його відмова від вчинення певної виконавчої дії, зволікання з учиненням виконавчих дій, а також відмова у задоволенні заяви про відвід державного виконавця можуть бути оскаржені особами, які беруть участь у виконавчому прова-

дженні або залучаються до виконання виконавчих дій, в установленому законом порядку.

Контроль за своєчасністю, правильністю, повнотою виконання рішень державним виконавцем здійснюють начальник відділу Державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, та керівник вищого органу. Керівник органу державної виконавчої служби при здійсненні контролю за діями державного виконавця під час виконання рішень, якщо вони суперечать вимогам закону, вправі своєю постановою скасувати постанову, акт, інший процесуальний документ, винесений у виконавчому провадженні державним виконавцем, який йому підпорядкований, зобов'язати державного виконавця провести виконавчі дії в порядку, передбаченому законом.

Контроль за законністю виконавчого провадження здійснюють Міністерство юстиції України через Департамент державної виконавчої служби, а Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі — через відповідні відділи державної виконавчої служби.

Забороняється втручання інших державних або недержавних органів та їх посадових осіб у виконавче провадження, крім випадків, передбачених законом. Виїмка, вилучення виконавчого документа або виконавчого провадження здійснюються лише за рішенням суду.

Перевірити законність виконавчого провадження мають право: директор Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України та його заступники — виконавче провадження, що знаходиться на виконанні в будь-якому структурному підрозділі органів Державної виконавчої служби; начальники відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, їхні заступники — виконавче провадження, що знаходиться на виконанні в підрозділах примусового виконання рішень цих відділів Державної виконавчої служби та районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділах Державної виконавчої служби, що підпорядковані зазначеним управлінням юстиції.

Учасниками виконавчого провадження є державний виконавець, сторони, представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі. Для проведення виконавчих дій державним вико-

навцем у необхідних випадках залучаються поняті, а також працівники органів внутрішніх справ, представники інших органів та установ.

Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Боржником може бути фізична або юридична особа, яка зобов'язана за рішенням вчинити певні дії (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утриматися від їх вчинення. У виконавчому провадженні можуть брати участь кілька стягувачів або боржників. Кожен із них щодо іншої сторони має право брати участь у виконавчому провадженні самостійно або може доручити участь у виконавчому провадженні одному зі співучасників. У разі вибуття однієї зі сторін державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Для правонаступника всі дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові тією мірою, якою вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив.

Сторони та інші учасники виконавчого провадження мають право знайомитися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у провадженні виконавчих дій, давати усні й письмові пояснення в процесі виконавчих дій, висловлювати свої доводи, міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, у тому числі при проведенні експертизи, заперечувати проти клопотань, доводів і міркувань інших учасників виконавчого провадження, заявляти відводи у випадках, передбачених законом, оскаржувати дії (бездіяльність) державного виконавця з питань виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом.

Стягувач має право подати заяву про видачу дублікату виконавчого документа, про поновлення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, про відмову від стягнення і повернення виконавчого документа.

Сторони мають право укласти мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, яка затверджується судом, оспорювати належність майна та його оцінку, подавати письмові заперечення проти розрахунку державного виконавця щодо розподілу коштів між стягувачами.

За виконавчим документом про стягнення коштів за погодженням зі стягувачем боржник може передати стягувачеві в рахунок повного або часткового погашення боргу власне майно.

Сторони зобов'язані письмово повідомляти державного виконавця про виникнення обставин, що зумовлюють обов'язкове зупинення виконавчого провадження, встановлення відстрочки або розстрочки виконання, зміну способу і порядку виконання рішення, зміну місця проживання чи місцезнаходження, а боржник — фізична особа — про зміну місця роботи.

Боржник зобов'язаний у строк, установлений державним виконавцем, надати достовірні відомості про свої доходи та майно, у тому числі про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, рахунки в банківських і фінансових установах, своєчасно з'явитися за викликом державного виконавця, письмово повідомити державного виконавця про майно, що перебуває в заставі або в інших осіб, а також про кошти та майно, належні боржникові від інших осіб.

Особи, які беруть участь у виконавчому провадженні, зобов'язані сумлінно користуватися всіма наданими їм правами з метою забезпечення повного і своєчасного вчинення виконавчих дій.

Сторони можуть реалізовувати свої права та обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Особиста участь громадянина у виконавчому провадженні не позбавляє його права мати представника, за винятком випадку, коли боржник зобов'язаний згідно з рішенням вчинити певні дії особисто. Участь юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їхніми керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом, або через представників юридичної особи. Повноваження представника мають бути підтверджені довіреністю, виданою та оформленою відповідно до вимог закону.

Державний виконавець не може брати участі у виконавчому провадженні й підлягає відводу, якщо він є близьким родичем сторін, їхніх представників чи інших осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні, або має інтерес у результаті виконання рішення, або є інші обставини, що викликають сумнів щодо його неупередженості. За наявності обставин для відводу він зобов'язаний заявити самовідвід. З тих самих підстав відвід йому може бути заявлений стягувачем, боржником або їхніми представниками. Відвід має бути вмотивованим, викладеним у письмовій

формі і заявленим у будь-який час до закінчення виконавчого провадження.

Питання про відвід державного виконавця вирішується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби, про що приймається постанова. Питання про відвід, самовідвід начальника відділу державної виконавчої служби або всіх державних виконавців відділу Державної виконавчої служби вирішується наказом керівника відповідного органу вищого рівня. Наказ про задоволення чи відмову в задоволенні відводу, самовідводу начальника відділу Державної виконавчої служби або всіх державних виконавців відділу державної виконавчої служби може бути оскаржений у 10-денний строк до Міністерства юстиції України або до суду.

У разі відводу державного виконавця виконавчий документ передається в установленому порядку іншому державному виконавцеві або до іншого підрозділу державної виконавчої служби. Відмова у задоволенні відводу державного виконавця може бути оскаржена до відповідного суду у 10-денний строк. Посадові особи, що мають право на розгляд питання про відвід державного виконавця, а також суд зобов'язані розглянути заяву про відвід або самовідвід у термін до трьох діб.

Державний виконавець відкриває виконавче провадження на підставі виконавчого документа:

- за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення, зазначене у ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження»;

- за заявою прокурора у випадках представництва інтересів громадянина або держави в суді;

- в інших передбачених законом випадках.

Виконавчими документами є:

- накази господарських судів (у тому числі ті, що видаються на виконання рішення третейського суду);

- ухвали, постанови господарських судів у випадках, передбачених законом;

- виконавчі листи, що видаються судами на підставі: рішень третейських судів; рішень іноземних судів і арбітражів, якщо вони визнані й допущені на території України в установленому законом порядку;

- постанови державного виконавця про стягнення виконавчого збору, витрат на проведення виконавчих дій та накладення штрафу;

— інші документи, передбачені ст. 18-1 Закону України «Про виконавче провадження».

У виконавчому документі мають бути зазначені:

— назва документа, дата видачі та найменування органу, посадової особи, що видали документ;

— дата і номер рішення, за яким видано виконавчий документ;

— найменування стягувача і боржника (юридичної особи), або ім'я (фізичної особи) місцезнаходження (юридичної особи), або місце проживання (фізичної особи), ідентифікаційний код (за його наявності) суб'єкта господарської діяльності, ідентифікаційний номер (за його наявності) фізичної особи, а також інші відомості, якщо вони відомі суду чи іншому органу, що видав виконавчий документ, які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню;

— резолютивна частина рішення;

— дата набрання чинності рішенням;

— строк пред'явлення виконавчого документа до виконання.

Виконавчий документ має бути підписаний уповноваженою посадовою особою і скріплений печаткою. Законом можуть бути встановлені також інші додаткові вимоги до виконавчих документів.

Державний виконавець у 3-денний строк з дня надходження до нього виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження. В постанові державний виконавець установлює строк для добровільного виконання рішення, який не може перевищувати семи днів, а рішень про примусове виселення — 15 днів, і попереджає боржника про примусове виконання рішення після закінчення встановленого строку зі стягненням з нього виконавчого збору і витрат, пов'язаних із провадженням виконавчих дій, передбачених Законом України «Про виконавче провадження». Копія постанови про відкриття виконавчого провадження не пізніше ніж наступного дня надсилається стягувачеві, боржникові та органу (посадовій особі), який видав виконавчий документ.

За заявою стягувача з метою забезпечення виконання рішення про майнові стягнення державний виконавець постановою про відкриття виконавчого провадження вправі накласти арешт на майно боржника (крім коштів) та оголосити заборону на його відчуження. Одночасно з винесенням такої постанови державний виконавець може провести опис і арешт майна боржника в порядку, визначеному законом.

Постанова про відкриття виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами начальнику відповідного відділу державної виконавчої служби або до відповідного суду у 10-денний строк.

Державний виконавець зобов'язаний провести виконавчі дії з виконання рішення протягом шести місяців із дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, а з виконання рішення немайнового характеру — у двомісячний строк. Строки здійснення виконавчого провадження не поширюються на час відкладення провадження виконавчих дій або зупинення виконавчого провадження та на період реалізації арештованого майна боржника.

З метою забезпечення провадження виконавчих дій стягувач за погодженням із державним виконавцем може внести на депозитний рахунок відповідного відділу державної виконавчої служби певну грошову суму для здійснення необхідних витрат або для покриття частини їх. При завершенні виконавчих дій авансовий внесок повністю повертається стягувачеві, якщо інше не передбачено законом.

У разі невиконання рішення у строк, установлений для добровільного його виконання, з боржника постановою державного виконавця, яка затверджується начальником відповідного відділу державної виконавчої служби, стягується виконавчий збір у розмірі 10 % фактично стягненої суми або вартості майна боржника, яке передане стягувачу за виконавчим документом, а за невиконання рішення немайнового характеру — у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із боржника-громадянина і в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — із боржника — юридичної особи. Постанова про стягнення виконавчого збору не пізніше ніж наступного дня після її винесення надсилається боржникові й може бути оскаржена до суду в 10-денний строк.

Державний виконавець, який забезпечив реальне, своєчасне і законне виконання виконавчого документа, за рахунок стягнутого з боржника виконавчого збору одержує винагороду в розмірі 2 % стягнутої ним суми або вартості майна, але не більше ніж 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за виконавчим документом немайнового характеру — не більше ніж п'ять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У виконавчому провадженні на дії (бездіяльність) державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби з виконання рішення або відмову у здійсненні передбачених законом дій стягувачем чи боржником може бути подана скарга до

начальника відповідного відділу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до суду. Скарга у виконавчому провадженні з виконання судових рішень на дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника відділу Державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ. Скарги на виконання інших рішень подаються до суду за місцезнаходження відповідного відділу державної виконавчої служби, крім скарг на дії (бездіяльність) державних виконавців і посадових осіб Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України та відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, які подаються до апеляційного суду за місцезнаходженням відповідного органу державної виконавчої служби.

Скарга у виконавчому провадженні подається в письмовій формі й має включати (ст. 85 Закону України «Про виконавче провадження»):

- назву відділу державної виконавчої служби, до якого подається скарга;
- точну назву стягувача та боржника, їх місце проживання (для фізичних осіб) або знаходження (для юридичних осіб), а також назву представника сторони виконавчого провадження, коли скарга подається представником;
- реквізити виконавчого документа (назва виконавчого документа, орган, який його видав, дата видачі виконавчого документа та його номер, резолютивна частина виконавчого документа);
- зміст оскаржуваних дій (бездіяльності) та норму Закону, яка порушена;
- виклад обставин, якими скаржник обґрунтовує свої вимоги;
- підпис скаржника або його представника із зазначенням дати подання скарги.

Скарга, подана у виконавчому провадженні до начальника відділу державної виконавчої служби, розглядається у 10-денний строк. За наслідками розгляду скарги начальник відділу державної виконавчої служби виносить постанову про задоволення чи відмову в задоволенні скарги, яка у 10-денний строк може бути оскаржена до вищого органу державної виконавчої служби або до суду. Скарги, подані без додержання зазначених вимог, розглядаються начальником відділу державної виконавчої служби у порядку, встановленому Законом України «Про звернення громадян».

Стягувач має право звернутися з позовом до юридичної особи, яка зобов'язана провадити стягнення коштів із боржника, у разі невиконання рішення з вини цієї юридичної особи. При цьому стягувач звільняється від сплати державного мита. Збитки, заподіяні державним виконавцем громадянам чи юридичним особам при здійсненні виконавчого провадження, підлягають відшкодуванню в порядку, передбаченому законом.

За порушення вимог Закону України «Про виконавче провадження», невиконання законних вимог державного виконавця громадянами чи посадовими особами, втрату або несвоєчасне відправлення виконавчого документа, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, неповідомлення боржником про зміну місця роботи (знаходження), якщо ці дії не мають ознак злочину, а також за неявку без поважних причин за викликом державного виконавця на винних осіб за постановою начальника відповідного відділу державної виконавчої служби накладається штраф від 10 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у порядку, передбаченому законом. У разі наявності ознак злочину в діях особи, яка умисно перешкоджає виконанню рішення чи іншим чином порушує вимоги законодавства про виконавче провадження, державний виконавець складає акт про порушення і надсилає до відповідних правоохоронних органів подання про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Тема 12. Провадження у справах за участю іноземних підприємств та організацій. Визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів

Стаття 123 Господарського процесуального кодексу України закріплює процесуальні права іноземних підприємств та організацій. Іноземні підприємства та організації мають право звертатися до господарських судів згідно з установленою підвідомчістю і підсудністю господарських спорів за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів. Вони мають процесуальні права та обов'язки нарівні з підприємствами та організаціями України.

Законодавством України можуть бути встановлені відповідні обмеження щодо підприємств та організацій тих держав, законодавством яких обмежуються процесуальні права підприємств або організацій України.

Господарські суди розглядають справи за участю іноземних підприємств та організацій, якщо місцезнаходження відповідача — на території України. Підвідомчість і підсудність справ за участю іноземних підприємств та організацій визначається за правилами, встановленими статтями Господарського процесуального кодексу України.

Статтями 1, 12—17 ГПК для іноземних суб'єктів господарської діяльності передбачений національний режим процедури вирішення господарських спорів. Оскільки в ГПК відсутній інститут договірної підсудності, заінтересована сторона може звернутися до господарського суду лише відповідно до вимог ст. 13—16 ГПК стосовно підсудності справ. Таким чином, господарські суди не вправі приймати до свого провадження справи за позовами до відповідачів, місцезнаходження яких за межами України, крім випадків, коли чинним законодавством, у тому числі міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено інше.

Господарські суди мають право також розглядати справи за участю іноземних підприємств і організацій, якщо: місцезнаходженням філії, представництва, іншого відособленого підрозділу іноземного підприємства чи організації є територія України; іноземне підприємство чи організація має на території України нерухоме майно, щодо якого виник спір.

Стаття 125 ГПК України містить поняття судового імунітету. Подання до господарського суду позову до іноземної держави, залучення її до участі у справі як третьої особи, накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать іноземній державі і знаходяться на території України, а також застосування щодо неї інших заходів забезпечення позову, звернення стягнення на майно іноземної держави в порядку примусового виконання судового рішення господарського суду допускаються лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено законами України або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Судовий імунітет міжнародних організацій визначається законодавством України і міжнародними договорами України.

Закон України «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» установлює умови і порядок визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

Рішення іноземного суду (рішення іноземних судів у цивільних справах, а також рішення іноземних арбітражів та акти інших

органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ, що набрали законної сили і підлягають визнанню та виконанню на території України відповідно до міжнародних договорів України) визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачено міжнародними договорами України (міжнародні договори про надання правової допомоги у цивільних справах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші міжнародні двосторонні або багатосторонні договори за участю України, якими передбачається визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів) або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні. Рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами України або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні.

Рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом трьох років із дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів протягом строку, що перевищує три роки, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки.

Питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду на клопотання стягувача розглядається апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними обласними, Київським і Севастопольським міськими судами (далі — відповідний суд України) за місцем постійного чи тимчасового проживання або перебування (місцезнаходження) боржника. У разі коли боржник не має постійного чи тимчасового місця проживання або перебування (місцезнаходження) на території України або місце його постійного чи тимчасового проживання або перебування (місцезнаходження) невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається відповідним судом України за місцезнаходженням в Україні майна боржника.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається у порядку, передбаченому міжнародними договорами України, а також може бути подане стягувачем безпосередньо до відповідного суду України, визначеного Законом України «Про визнання та виконання в

Україні рішень іноземних судів». У разі коли міжнародними договорами України передбачено подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду через органи державної влади України, відповідний суд України приймає до розгляду клопотання, що надійшло через орган державної влади України.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду має містити:

- найменування стягувача або його представника (якщо клопотання подається представником), зазначення їхнього постійного чи тимчасового місця проживання або перебування (місцезнаходження);

- найменування боржника, зазначення його постійного чи тимчасового місця проживання чи перебування (місцезнаходження) або місцезнаходження його майна в Україні;

- мотиви подання клопотання.

До клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду додаються документи, передбачені міжнародними договорами України. У разі коли міжнародними договорами України не визначено перелік документів, які мають додаватися до клопотання, до нього додаються такі документи:

- засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про примусове виконання якого подається клопотання;

- офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили (якщо це не зазначено в самому рішенні);

- документ, який засвідчує, що сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду і яка не брала участі в судовому процесі, була своєчасно і належним чином повідомлена про час і місце розгляду справи;

- документ, що визначає, в якій частині чи з якого часу рішення іноземного суду підлягає виконанню (якщо воно вже виконувалося раніше);

- документ, який посвідчує повноваження представника стягувача (якщо клопотання подається представником);

- засвідчений відповідно до законодавства переклад названих документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами України.

Якщо зазначене клопотання і документи, що додаються до нього, не оформлено відповідно до вимог, передбачених законом, або до клопотання не додано всі названі документи, відповідний суд України повертає їх стягувачеві (або його представникові) без розгляду. Для розгляду клопотання про надання дозволу на

примусове виконання рішення іноземного суду по суті забороняється вимагати інші документи та відомості, ніж визначені законом.

Про надходження клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду відповідний суд України у 5-денний строк письмово повідомляє боржника і пропонує йому в місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання. Після подання боржником заперечень у письмовій формі або у разі його відмови від подання заперечень, а також коли у місячний строк із часу повідомлення боржника про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що стягувач і боржник повідомляються письмово не пізніше як за 10 днів до його розгляду.

Розгляд клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду провадиться суддею одноособово у відкритому судовому засіданні. Розглянувши подані документи та вислухавши пояснення сторін, суд постановляє ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання. Копія ухвали надсилається судом стягувачеві та боржникові у триденний строк з дня постановлення ухвали. Якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд, який розглядає це клопотання, визначає суму в національній валюті за курсом Національного банку України на день постановлення ухвали. Якщо рішення іноземного суду вже виконувалося раніше, відповідний суд України визначає, в якій частині чи з якого часу воно підлягає виконанню.

За заявою стягувача або боржника і за наявності поважних причин суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє сторони. Неявка без поважних причин у судові засідання стягувача, боржника або їхніх представників, стосовно яких суду відомо про своєчасне вручення їм повістки про виклик до суду, не є перешкодою для розгляду клопотання.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду не задовольняється у випадках, передбачених міжнародними договорами України. У разі коли міжнародними договорами України такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено:

— якщо рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили;

— якщо сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було своєчасно і належним чином повідомлено про розгляд справи;

— якщо рішення постановлене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України;

— якщо постановлене рішення суду України у спорі між тими самими сторонами, з того самого предмета і на тих самих підставах, що набрало законної сили, або якщо у провадженні суду України є справа у спорі, порушена між тими самими сторонами, з того самого предмета і на тих самих підставах до часу порушення справи в іноземному суді;

— якщо пропущено встановлений міжнародними договорами України та законом строк пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні;

— якщо предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду;

— якщо виконання рішення загрожує інтересам України;

— в інших випадках, передбачених законами України.

На підставі рішення іноземного суду та ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили, відповідний суд України видає виконавчий лист, який надсилається для виконання в порядку, встановленому законом. Дії та заходи з примусового виконання рішення іноземного суду провадяться державними виконавцями у порядку, передбаченому законом.

Ухвала, постановлена відповідним судом України, про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання може бути оскаржена стягувачем або боржником у порядку і строки, передбачені законами України.

Клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, за умови, що це передбачено міжнародними договорами України, подається заінтересованою особою до відповідного суду України, визначеного законом.

У такому разі до клопотання додаються такі документи:

— засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про визнання якого порушується клопотання;

— офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили, якщо це не зазначено в самому рішенні;

— засвідчений відповідно до законодавства переклад зазначених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами України.

Розгляд клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, провадиться у порядку і строки, передбачені для розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. За наслідками розгляду постановляється ухвала про визнання в Україні рішення іноземного суду та залишення заперечення без задоволення або про відмову у задоволенні цього клопотання. Ця ухвала може бути оскаржена.

Тема 13. Третейський розгляд господарських спорів

• Третейські суди: поняття і значення. • Види третейських судів. • Підвідомчість справ. • Угода про передачу спору на вирішення третейського суду. • Порядок створення третейських судів. • Порушення справи і порядок розгляду. • Рішення третейського суду та його виконання

Інститут третейських судів в Україні існує на основі положень Законів України «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж» та інших нормативно-правових актів.

За чинним законодавством можуть створюватися такі види третейських судів:

— третейський суд для вирішення господарських спорів між фізичними особами, юридичними особами та фізичними та юридичними особами (створюються та діють на підставі Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р.);

— третейські суди, які відповідно до законодавства України забезпечують вирішення спорів, що виникають у сфері міжнародних зв'язків, до яких відносяться Міжнародний комерційний господарський суд, Морська арбітражна комісія при Торговельно-промисловій палаті України (їх діяльність регулює Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р.);

— в теорії міжнародного права також виокремлюють і четвертий тип третейських судів — це міжнародний третейський суд

для розв'язання спору між двома країнами за посередництвом третьої країни чи групи країн.

Роль і місце третейських судів в системі органів, які вирішують господарські спори, зумовлюються особливостями розвитку процесуального права, що обслуговує господарський оборот у державі, а третейські суди для суб'єктів господарювання виступають як альтернатива господарському суду в разі звернення для вирішення господарських спорів. Третейські суди не включені в судову систему України, встановлену VIII розділом. Правосуддя Конституції України, та ні є державними органами, які здійснюють правосуддя.

Вирішення спору між суб'єктами господарювання третейським судом є формою вирішення господарських спорів, що здійснює не державний суд, а орган, який утворений самими сторонами спору відповідно до Закону України «Про третейські суди» інших нормативно-правових актів міжнародних договорів України.

Третейський суд на підставі угоди сторін розглядає правові спори, підвідомчі за відсутності такої угоди державним судам. Саме тому третейський розгляд називають також альтернативною (по відношенню до державних судів) формою вирішення спору. Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів сторін третейського розгляду шляхом усебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону. До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Третейський суд — це суд, утворений за угодою сторін для вирішення спору, який виник між ними. Він є недержавним незалежним органом, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Сутність третейського розгляду спору полягає в тому, що сторони, які сперечаються, обирають третіх осіб, яким довіряють, вирішення спору і винесення рішення. При цьому сторони заздалегідь зобов'язуються підкоритися рішенням третейського суду.

Третейські суди діють як недержавний механізм вирішення спору і порівняно з державними господарськими судами мають певні переваги, такі як оперативність, спеціалізація, довірчість,

конфіденційність, зручність для сторін щодо часу, місця вирішення спору, відсутність публічності, іноді економічність тощо. В Україні можуть утворюватися та діяти третейські суди для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*) та постійно діючі третейські суди. Такі суди утворюються без статусу юридичної особи.

Третейський суд *ad hoc* створюється сторонами для розгляду конкретного спору. Склад такого третейського суду формується сторонами, і самі сторони можуть встановлювати практично всі процесуальні правила, які застосовуються при розгляді та вирішенні спору, за винятком правил, що визначені законодавством як імперативні, тобто такі, що не підлягають зміні за угодою сторін. Після винесення рішення такий суд припиняє своє існування. Такі третейські суди називають тимчасовими, ізольованими *ad hoc* (з латини перекладається як «на даний випадок, до даної мети»).

Постійно діючі, третейські суди створюються при певних організаціях — юридичних особах. Порядок створення, устрою та функціонування постійно діючих третейських судів регламентується його положенням.

Постійно діючий третейський суд — це орган, якому за угодою сторін доручено організувати третейське вирішення певного спору. За своєю суттю постійно діючий третейський суд є органом, який на підставі угоди сторін формує склад третейського суду для вирішення спору й організує розгляд справ. Сторони, які погодилися на передачу їхнього спору до постійно діючого третейського суду, вже не мають тієї свободи в окремих процесуальних аспектах розгляду справи, як у третейських судах *ad hoc*. Можна вважати, що коли сторони уклали угоду про передачу спору на розгляд постійно діючого суду, вони вже погодили між собою той порядок розгляду і вирішення спору, який передбачений його Регламентом, що встановлює порядок та правила розгляду справ у третейському суді.

Залежно від компетенції (кола, категорій спорів, які може бути розглянуто відповідно до положення) серед постійно діючих судів виокремлюють суди: 1) відкритого типу (загальної і спеціальної компетенції); 2) закритого типу; 3) змішані, що об'єднують у собі ознаки судів першого і другого типів.

Третейські суди відкритого типу загальної компетенції мають право розглядати будь-які спори, які має бути передано до третейського суду за угодою сторін. Третейські суди відкритого типу спеціальної компетенції мають право розглядати лише категорії спорів, які визначені в їхньому затвердженому положенні.

Третейські суди закритого типу розглядають спори лише між організаціями-засновниками (асоціації, біржі тощо).

На вирішення третейського суду може бути передано будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Підвідомчий господарському суду господарський (економічний) спір, який виник з адміністративних відносин, не може бути передано на розгляд третейського суду. У статті 12 ГПК України законодавець визначає дві категорії спорів, які не може бути передано сторонами на вирішення третейського суду:

- спори про визнання актів недійсними;

- спори, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб.

Справи про банкрутство підвідомчі лише господарським судам, отже не можуть розглядатися третейськими судами.

Закон України «Про третейські суди» регламентує діяльність третейських судів, які вирішують спори як між фізичними, так і між юридичними особами. Отже, ст. 6 Закону встановлює виключення з підвідомчості третейського суду: справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів; справ у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; справ, пов'язаних з державною таємницею; справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім тих, що виникають із шлюбних контрактів (договорів); справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; справ, однією зі сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державна установа чи організація, казенне підприємство; інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України; справ, в яких хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України

До міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися: спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їхніми учасниками, а також їх спори з іншими суб'єктами права України.

Спір може бути переданий на розгляд третейського суду, а третейський суд управі розглядати і вирішувати спори лише за наявності між сторонами третейської угоди, яка відповідає вимогам Закону України «Про третейські суди». Угода про передачу спору до третейського суду це угода сторін про передачу третейському суду певного спору, окремих категорій або всіх спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими правовідносинами незалежно від того, чи мали вони договірний характер. Третейська угода може містити як вказівку про конкретно визначений третейський суд, так і просте посилання на вирішення відповідних спорів між сторонами третейським судом.

Законодавство передбачає певні вимоги до форми угоди про передачу спору третейському суду. Така угода має бути зафіксована у письмовій формі. Недодержання письмової форми угоди тягне визнання її неукладення.

Третейська угода може бути укладена у формі третейського застереження в договорі, контракті або у формі окремої письмової угоди. Якщо сторони не домовилися про інше при передачі спору до постійно діючого третейського суду, а також за наявності у третейській угоді вказівки на конкретний постійно діючий третейський суд регламент третейського суду розглядається як невід'ємна частина третейської угоди. За будь-яких обставин у разі суперечності третейської угоди регламенту третейського суду застосовуються положення регламенту.

Третейська угода вважається укладеною, якщо вона підписана сторонами чи укладена шляхом обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу або з використанням засобів електронного чи іншого зв'язку, що забезпечує фіксацію такої угоди, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна зі сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує. Посилання у договорі, контракті на документ, який містить умову про третейський розгляд спору, є третейською угодою за умови, що договір укладений у письмовій формі і це посилання є таким, що робить третейську угоду частиною договору.

Вимоги щодо форми третейської угоди містить ст. 12 Закону України «Про третейські суди». У разі недодержання правил, передбачених цією статтею, третейська угода є недійсною.

Третейське застереження розглядається як автономне від інших умов основного договору положення. Це означає, що визнання недійсності окремих положень договору, контракту, що

містять третейське застереження, не тягне за собою недійсність такого третейського застереження.

Третейський суд вирішує питання про наявність або дійсність угоди між сторонами про передачу спору на його розгляд. Якщо третейський суд визнає відсутність або недійсність угоди сторін, спір може бути переданий на вирішення господарського суду.

Угода про передачу спору третейському суду може бути анульована лише за взаємною згодою сторін. Одностороння відмова від угоди про передачу спору до третейського суду не допускається, але зацікавлена сторона, за наявності підстав, може звернутися до господарського суду з позовом про визнання такої угоди недійсною.

Процесуальний ефект угоди про передачу спору до третейського суду полягає в тому, що її укладення виключає можливість розгляду спору в державному господарському суді навіть у порушеній справі. Згідно з п. 5 ст. 80 ГПК України господарський суд припиняє провадження у справі, якщо сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейського суду.

Порядок утворення третейського суду для вирішення конкретного спору визначається третейською угодою, умови якої не можуть суперечити положенням Закону України «Про третейські суди».

Постійно діючі третейські суди можуть утворюватися та діяти при зареєстрованих згідно з чинним законодавством України: всеукраїнських громадських організаціях; всеукраїнських організаціях роботодавців; фондових і товарних біржах, саморегулювальних організаціях професійних учасників ринку цінних паперів; торгово-промислових палатах; всеукраїнських асоціаціях кредитних спілок, Центральній спілці споживчих товариств України; об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності — юридичних осіб, у тому числі банків. Постійно діючі третейські суди не можуть утворюватися та діяти при органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Утворення постійно діючого третейського суду вимагає: 1) прийняття рішення про утворення постійно діючого третейського суду; 2) затвердження Положення про постійно діючий третейський суд; 3) затвердження регламенту третейського суду; 4) затвердження списку третейських суддів.

Місцезнаходженням постійно діючого третейського суду є місцезнаходження його засновника, що не обмежує засновника третейського суду в праві визначати розташування третейських суддів за адміністративно-територіальним принципом.

Постійно діючий третейський суд підлягає державній реєстрації. Він визнається утвореним з моменту його державної реєстрації.

Положення про постійно діючий третейський суд та регламент третейського суду затверджуються його засновником і публікуються.

Сторони мають право вільно призначати чи обирати третейський суд та третейських суддів. За домовленістю сторін вони можуть доручити третій особі (юридичній або фізичній) призначення чи обрання третейського суду чи суддів. Для призначення чи обрання третейських суддів у кожній справі необхідна їхня згода. У постійно діючих третейських судах призначення чи обрання третейських суддів здійснюється зі списку третейських суддів, який за регламентом цього постійно діючого третейського суду може мати обов'язків чи рекомендаційний характер.

Третейський суд може розглядати справи у складі одного третейського судді або в будь-якій непарній кількості третейських суддів. У постійно діючому третейському суді кількісний та персональний склад третейського суду визначається за правилами, встановленими регламентом третейського суду. У третейському суді для вирішення конкретного спору сторони на свій розсуд можуть домовитися про кількісний і персональний склад третейського суду. За всіх умов третейський суд може розглядати справи в будь-якій непарній кількості третейських суддів. Якщо сторони не погодили кількісний склад третейського суду в третейському суді для вирішення конкретного спору, то третейський розгляд здійснюється у складі трьох суддів (ст. 16 Закону України «Про третейські суди»).

Формування складу третейського суду в третейському суді для вирішення конкретного спору здійснюється в порядку, погодженому сторонами. Якщо сторони не погодили іншого, то формування складу третейського суду в третейському суді для вирішення конкретного спору здійснюється в такому порядку:

- 1) при формуванні третейського суду в складі трьох і більше третейських суддів кожна зі сторін призначає чи обирає рівну кількість третейських суддів, а обрані у такий спосіб третейські судді обирають ще одного третейського суддю для забезпечення непарної кількості третейських суддів. Якщо одна зі сторін не призначить чи не обере належної кількості третейських суддів протягом 10 днів після одержання прохання про це від іншої сторони або якщо призначені чи обрані сторонами третейські судді протягом 10 днів після їх призначення чи обрання не оберуть ще

одного третейського суддю, то розгляд спору в третейському суді припиняється і цей спір може бути переданий на вирішення компетентного суду;

2) якщо спір підлягає вирішенню третейським суддею одноособово і після звернення однієї сторони до іншої з пропозицією про призначення чи обрання третейського судді сторони не призначать чи не оберуть третейського суддю, то розгляд спору в третейському суді припиняється і цей спір може бути переданий на вирішення компетентного суду.

Головуючий складу третейського суду у справі та третейський суддя обираються не менш як двома третинами призначеного чи обраного складу суду шляхом відкритого голосування.

Формування складу третейського суду в постійно діючому третейському суді здійснюється в порядку, встановленому регламентом третейського суду.

Третейські судді не є представниками сторін. У статті 18 Закону України «Про третейські суди» встановлено вимоги до їхніх суддів. Третейським суддею може бути призначена чи обрана особа, яка прямо чи опосередковано не заінтересована в результаті вирішення спору, а також має визнані сторонами знання, досвід, ділові та моральні якості, необхідні для вирішення спору. Третейськими суддями не можуть бути: особи, які не досягли повноліття, та особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; особи, які не мають кваліфікації, погодженої сторонами безпосередньо чи визначеної у регламенті третейського суду; особи, які мають судимість; особи, визнані в судовому порядку недієздатними.

У разі одноособового вирішення спору третейський суддя постійно діючого третейського суду повинен мати вищу юридичну освіту. У разі колегіального вирішення спору вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти поширюються лише на головуючого складу третейського суду.

При вирішенні конкретного спору третейським судом угодою сторін можуть бути встановлені додаткові вимоги до третейських суддів.

Статтями 19 і 20 Закону України «Про третейські суди» передбачено підстави і порядок відводу чи самовідводу третейського судді, причому у третейському суді для вирішення конкретного спору угодою сторін можуть бути встановлені додаткові підстави для відводу чи самовідводу третейського судді, а статтею 23 також заміна третейського судді.

Повноваження третейського судді припиняються: за погодженням сторін, а також у разі: відводу чи самовідводу відповідно до закону; набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; набрання законної сили судовим рішенням про визнання його обмежено дієздатним чи недієздатним; його смерті, визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим рішенням суду, що набрало законної сили. Повноваження складу третейського суду, яким вирішувався спір, припиняються після прийняття ним рішення по конкретній справі. У випадках прийняття додаткового рішення, роз'яснення і виправлення рішення повноваження складу третейського суду поновлюються і припиняються після проведення зазначених процесуальних дій (ст. 21 Закону).

Третейський суд самостійно вирішує питання про наявність або відсутність у нього компетенції для розгляду конкретної справи, до того ж законодавець передбачає, у разі необхідності, активну участь сторін у вирішенні цього питання. З питань наявності чи відсутності компетенції третейський суд у зазначених випадках виносить мотивовану ухвалу.

При прийнятті позову третейський суд вирішує питання про наявність і дійсність угоди про передачу спору на розгляд третейського суду. У разі якщо третейський суд дійде висновку про відсутність або недійсність зазначеної угоди, він повинен відмовити в розгляді справи. Про відмову у розгляді справи виноситься мотивована ухвала, яка надсилається сторонам. При цьому заявнику разом з ухвалою повертаються позовні матеріали (ст. 27 Закону).

Правила третейського розгляду у третейському суді для вирішення конкретного спору визначаються законом та третейською угодою. Правила третейського розгляду постійно діючим третейським судом визначаються регламентом третейського суду, який не повинен суперечити закону. З питань, не врегульованих регламентом третейського суду або третейською угодою у третейському суді для вирішення конкретного спору щодо правил третейського розгляду, третейський суд застосовує норми закону та може визначити власні правила третейського розгляду лише в тій частині, що не суперечить принципам організації та діяльності третейського суду, які визначені законом. Для зручності розгляду спору третейським судом, поряд із іншими питаннями, правила розгляду спору обов'язково мають визначити місце, строки і мову третейського розгляду.

Законом України «Про третейські суди» окреслено правові інститути, які регламентують відносини в процесі вирішення господарських спорів третейськими судами: учасники третейського розгляду; витрати, пов'язанні з вирішенням спору; докази; процесуальні строки; позовна заява, відзив, зустрічний позов; забезпечення позову та ін. Певним чином усі відносини, що регламентують правові норми названих інститутів, мають бути узгоджені в угоді сторін та встановлені в регламенті третейського суду, але важливим є те, що сторони можуть вільно домовлятися щодо питань, урегульованих диспозитивними нормами права, і не мають такого права щодо питань, урегульованих імперативним нормами.

Позовна заява подається у письмовій формі. У позовній заяві, що подається до третейського суду, повинні зазначатися:

- назва постійно діючого третейського суду або склад третейського суду для вирішення конкретного спору;

- дата подання позовної заяви;

- найменування і юридичні адреси сторін, які є юридичними особами, та/або прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи сторін, які є фізичними особами;

- найменування і юридична адреса представника позивача, якщо він є юридичною особою, або прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи представника, який є фізичною особою, у випадках, коли позов подається представником;

- зміст вимоги, ціна позову, якщо вимога підлягає оцінці;

- обставини, якими обґрунтовані позовні вимоги, докази, що їх підтверджують, розрахунок вимог;

- посилання на наявність третейської угоди між сторонами та докази її укладення;

- перелік письмових матеріалів, які додаються до позовної заяви;

- підпис позивача або його представника з посиланням на документ, що засвідчує повноваження представника.

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують: 1) наявність третейської угоди; 2) обґрунтованість позовних вимог; 3) повноваження представника; 4) направлення копії позовної заяви іншій стороні (опис вкладення про відправлення цінного листа, виписки з реєстру поштових відправлень тощо) (ст. 35 Закону).

Відповідач повинен надати третейському суду письмовий відзив на позовну заяву. Відзив на позовну заяву направляється по-

зивачу та третейському суду в порядку та строки, що передбачені третейською угодою у третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду або визначені Законом України «Про третейські суди».

Відповідач управі подати зустрічний позов для розгляду третейським судом, якщо такий позов є підвідомчим третейському суду та може бути предметом третейського розгляду відповідно до третейської угоди. Зустрічний позов може бути подано на будь-якій стадії третейського розгляду до прийняття рішення по справі (ст. 37 Закону).

Розгляд справи третейським судом починається з винесення відповідної ухвали та направлення її сторонам. Третейський розгляд здійснюється у засіданні третейського суду за участю сторін або їх представників, якщо сторони не домовилися про інше щодо їхньої участі в засіданні. Третейський суд управі визнати явку сторін у засідання обов'язковою. Протокол засідання третейського суду ведеться лише в разі наявності угоди між сторонами про ведення протоколу або коли ведення протоколу передбачено регламентом третейського суду.

Сторони мають право закінчити справу укладенням мирової угоди як до початку третейського розгляду, так і на будь-якій його стадії до прийняття рішення. За клопотанням сторін третейський суд приймає рішення про затвердження мирової угоди. Мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмета спору. Зміст мирової угоди викладається безпосередньо в рішенні третейського суду (ст. 33 Закону).

Після дослідження усіх обставин справи рішення третейського суду приймається третейським суддею, що одноособово розглядав справу, або більшістю голосів третейських суддів, які входять до складу третейського суду, і оголошується у засіданні третейського суду.

Третейський суд управі оголосити лише резолютивну частину рішення. У випадку якщо сторони не погодили строк направлення їм рішення, мотивоване рішення має бути направлене сторонам у строк, який не перевищує п'яти днів з дня оголошення резолютивної частини рішення. Кожній стороні направляється по одному примірнику рішення. У разі відмови сторони одержати рішення третейського суду або її неявки без поважних причин у засідання третейського суду, де воно оголошується, рішення вважається таким, що оголошене сторонам, про що на рішенні робиться відповідна відмітка, а копія такого рішення надсилається такій стороні (ст. 45 Закону).

Рішення третейського суду викладається у письмовій формі і підписується третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або повним складом третейського суду, що розглядав справу, в тому числі і третейським суддею, який має окрему думку. Окрема думка третейського судді викладається письмово та додається до рішення третейського суду.

Рішення постійно діючого третейського суду скріплюється підписом керівника та круглою печаткою юридичної особи — засновника цього третейського суду. Підписи третейських суддів третейського суду для вирішення конкретного спору на рішенні третейського суду засвідчуються нотаріально (ст. 46 Закону).

Рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених Законом, і може бути оскаржене стороною до компетентного суду відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ протягом трьох місяців з дня прийняття рішення третейським судом.

Рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване лише з таких підстав:

1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;

4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав положенням Закону України «Про третейські суди» щодо складу третейського суду, його формування, вимог до третейських суддів, порушено норми про відвід та самовідвід третейського судді.

Скасування компетентним судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, якщо рішення третейського суду скасовано повністю або частково внаслідок визнання компетентним судом недійсною третейської угоди, або через те, що рішення прийнято у спорі, який не передбачений третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, що виходять за межі третейської уго-

ди. Відповідний спір не підлягає подальшому розгляду в третейських судах (ст. 51 Закону).

У разі неможливості вирішення спору по суті третейський суд припиняє третейський розгляд, про що постановляє ухвалу. Підстави припинення третейського розгляду передбачені у ст. 53 Закону, а саме:

- спір не підлягає вирішенню в третейських судах України;
- є рішення компетентного суду між тими самими сторонами, з того самого предмета і з тих самих підстав;
- позивач відмовився від позову;
- сторони уклали угоду про припинення третейського розгляду;
- підприємство, установу чи організацію, які є стороною третейського розгляду, ліквідовано;
- третейський суд є некомпетентним щодо переданого на його розгляд спору;
- у разі смерті фізичної особи, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Сторони, які передали спір на вирішення третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду без будь-яких зволікань чи застережень. Рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно в порядку та строки, що встановлені в рішенні.

Виконання рішення третейського суду, якщо воно потребує вчинення дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх службовими особами, здійснюється за умови видачі компетентним судом виконавчого документа (ст. 55 Закону).

Рішення третейського суду, яке не виконано добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Тема 14. Міжнародно-правові питання вирішення господарських спорів. Вирішення спорів міжнародним комерційним арбітражем

Діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні регулюється Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. і міжнародними договорами України. До міжнародного комерційного арбітражу за угодою сторін можуть передаватися: спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зов-

нішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України. Якщо сторона має більше ніж одне комерційне підприємство, комерційним підприємством вважається те, яке має більше відношення до арбітражної угоди; якщо сторона не має комерційного підприємства, береться до уваги її постійне місце проживання.

Підставою для звернення до міжнародного комерційного арбітражу є арбітражна угода. Арбітражна угода — це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами незалежно від того, чи мають вони договірний характер. Вона може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди. Арбітражна угода укладається в письмовій формі. Угода вважається укладеною в письмовій формі, якщо вона міститься в документі, підписаному сторонами, або укладена шляхом обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу чи з використанням інших засобів електрозв'язку, що забезпечують фіксацію такої угоди, або шляхом обміну позовною заявою та відзивом на позов, у яких одна зі сторін стверджує наявність угоди, а інша проти цього не заперечує. Посилання в угоді на документ, який містить арбітражне застереження, є арбітражною угодою за умови, що угода укладена в письмовій формі і це посилання є таким, що робить згадане застереження частиною угоди.

Важливим у процедурі домовлення та узгодження є питання щодо підтвердження отримання письмового повідомлення. Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яке письмове повідомлення вважається отриманим, якщо воно доставлено адресату особисто або на його комерційне підприємство за його постійним місцем проживання або поштовою адресою. Коли останні не можуть бути встановлені шляхом наведення довідок, письмове повідомлення вважається отриманим, якщо воно надіслано за останнім відомим місцезнаходженням комерційного підприємства, постійним місцем проживання чи на поштову адресу рекомендованим листом або будь-яким іншим чином, який передбачає реєстрацію спроби доставки цього повідомлення; повідомлення вважається отриманим у день такої доставки.

Звернення до міжнародного комерційного арбітражу є правом на альтернативний вибір способу захисту порушеного або оспорюваного права, а звернення до суду є безумовним правом суб'єктів правовідносин. Суд, до якого подано позов у питанні, що є предметом арбітражної угоди, повинен, коли будь-яка зі сторін попросить про це не пізніше подання своєї першої заяви щодо суті спору, припинити провадження у справі й направити сторони до арбітражу, якщо не визнає, що ця арбітражна угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана. У разі подання зазначеного позову арбітражний розгляд може бути розпочато або продовжено і арбітражне рішення може бути винесено, поки сперечання про підсудність розв'язуватимуться в суді. Звернення сторони до суду до або під час арбітражного розгляду з проханням про вжиття забезпечувальних заходів і винесення судом ухвали про вжиття таких заходів не є несумісними з арбітражною угодою.

Сторони можуть за власним розсудом визначати кількість арбітрів. Якщо сторони не визначають цієї кількості, то призначаються три арбітри. Жодна особа не може бути позбавлена права виступати арбітром через її громадянство, якщо сторони не домовилися про інше. Сторони можуть за власним розсудом узгодити процедуру призначення арбітра чи арбітрів.

У разі відсутності такої угоди:

— за арбітражу з трьома арбітрами кожна сторона призначає одного арбітра і двоє призначених таким чином арбітрів призначають третього арбітра; якщо сторона не призначить арбітра протягом 30 днів після отримання прохання про це від другої сторони або якщо двоє арбітрів протягом 30 днів з моменту їх призначення не домовляться про призначення третього арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається президентом Торгово-промислової палати України;

— за арбітражу з одноособовим арбітром, якщо сторони не домовляться про вибір арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається президентом Торгово-промислової палати України.

Якщо під час процедури призначення, узгодженої сторонами, одна зі сторін не дотримується такої процедури, або сторони чи два арбітри не можуть досягти згоди згідно з такою процедурою, або третя особа, включаючи установу, не виконує яку-небудь функцію, покладену на неї згідно з такою процедурою, будь-яка сторона може просити президента Торгово-промислової палати України вжити необхідних заходів, якщо тільки угода про процедуру призначення не передбачає інших способів забезпечення призначення.

Рішення з будь-якого питання щодо призначення арбітра президентом Торгово-промислової палати України не підлягає оскарженню. Президент Торгово-промислової палати України, призначаючи арбітра, зважає на будь-які вимоги, що ставляться до кваліфікації арбітра угодою сторін, і на такі міркування, які можуть забезпечити призначення незалежного і неупередженого арбітра, а в разі призначення одноособового або третього арбітра бере також до уваги бажаність призначення арбітром особи іншого громадянства, ніж громадянство, до якого належать сторони.

Однією з гарантій справедливого вирішення спору є можливість відмови арбітра на підставах, передбачених законом. У разі звернення до будь-якої особи у зв'язку з її можливим призначенням як арбітра ця особа повинна повідомити про будь-які обставини, які можуть викликати обґрунтовані сумніви щодо її неупередженості або незалежності. Арбітр з моменту його призначення і протягом усього арбітражного розгляду повинен без зволікання повідомити сторони про такі обставини, якщо він не повідомив їх про них раніше. Відвід арбітру може бути заявлено тільки в тому разі, якщо існують обставини, що викликають обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості або незалежності, чи якщо він не має кваліфікації, обумовленої угодою сторін. Сторона може заявити відвід арбітру, якого вона призначила або у призначенні якого вона брала участь, лише з причин, які стали їй відомі після його призначення.

Сторони можуть на свій розсуд домовитися про процедуру відводу арбітра за умови додержання положень, передбачених законом. У разі відсутності такої домовленості сторона, що має намір заявити відвід арбітру, протягом 15 днів після того, як їй стало відомо про сформування третейського суду або про будь-які обставини, повинна в письмовій формі повідомити третейський суд про мотиви відводу. Якщо арбітр, якому заявлено відвід, сам не відмовляється від посади або інша сторона не погоджується з відводом, питання про відвід вирішується третейським судом. Якщо заяву про відвід при застосуванні будь-якої процедури, узгодженої сторонами, або процедури, передбаченої законом, не задоволено, сторона, що заявляє відвід, може протягом 30 днів після отримання повідомлення про рішення про відхилення відводу просити президента Торгово-промислової палати України прийняти рішення про відвід. Таке рішення не підлягає ніякому оскарженню. Поки таке прохання чекає на своє вирішення, третейський суд, включаючи арбітра, якому заявлено відвід, може продовжувати арбітражний розгляд і винести арбітражне рішення.

У разі коли арбітр юридично або фактично виявляється неспроможним виконувати свої функції або невинновато доовго не виконує їх з інших причин, його мандат втрачає чинність, якщо арбітр бере самовідвід або сторони домовляються про припинення мандата. В інших випадках, якщо зберігаються розбіжності щодо будь-якої з таких підстав, кожна зі сторін може звернутися до президента Торгово-промислової палати України з проханням вирішити питання про припинення дії мандата. Таке рішення не підлягає ніякому оскарженню.

Якщо мандат арбітра припиняє чинність на підставі статей закону, або через те, що арбітр бере самовідвід з будь-якої іншої причини, або тому, що його мандат скасовується угодою сторін, а також у будь-якому іншому випадку припинення чинності мандата арбітра новий арбітр призначається згідно з правилами, які були застосовані при призначенні арбітра, якого замінюють.

Законом установлено право третейського суду на винесення постанови про свою компетенцію. Третейський суд може сам прийняти постанову про свою компетенцію, зокрема й стосовно будь-яких заперечень щодо наявності або дійсності арбітражної угоди. З цією метою арбітражне застереження, що є частиною договору, має трактуватися як угода, що не залежить від інших умов договору. Згідно із законом винесення третейським судом рішення про недійсність договору не тягне за собою недійсність арбітражного застереження. Заява про відсутність у третейського суду компетенції може бути зроблена не пізніше подання заперечень щодо позову. Призначення стороною арбітра або її участь у призначенні арбітра не позбавляє сторону права зробити таку заяву. Заява про те, що третейський суд перевищує межі своєї компетенції, має бути зроблена, як тільки питання, що, на думку сторони, виходить за ці межі, буде поставлено в ході арбітражного розгляду. Третейський суд може в будь-якому з цих випадків прийняти заяву, зроблену пізніше, якщо він визнає затримку виправданою. Третейський суд може винести постанову щодо зазначеної заяви або як з питання попереднього характеру, або в рішенні щодо суті спору. Якщо третейський суд винесе постанову з питання попереднього характеру щодо своєї компетенції, будь-яка сторона може протягом 30 днів після отримання повідомлення про цю постанову просити суд, зазначений у законі, прийняти рішення з цього питання. Таке рішення не підлягає ніякому оскарженню. Поки таке прохання чекає на своє вирішення, третейський суд може продовжувати розгляд та прийняти арбітражне рішення.

Якщо сторони не домовилися про інше, третейський суд може на прохання будь-якої зі сторін розпорядитися про вжиття якою-небудь стороною таких забезпечувальних заходів щодо предмета спору, які він вважає необхідними. Третейський суд може зажадати від будь-якої сторони надати належне забезпечення у зв'язку з такими заходами.

Арбітражне провадження починається з подання позовної заяви. Протягом строку, погодженого сторонами або визначеного третейським судом, позивач має заявити про обставини, що підтверджують його позовні вимоги, про питання, що підлягають вирішенню, та про зміст своїх позовних вимог, а відповідач повинен заявити свої заперечення з цих причин, якщо тільки сторони не домовилися про інше щодо необхідних реквізитів таких заяв. Сторони можуть подати разом зі своїми заявами всі документи, які вони вважають такими, що мають відношення до справи, або зробити посилання на документи чи інші докази, які вони представлять надалі.

Якщо сторони не домовилися про інше, в ході арбітражного розгляду будь-яка сторона може змінити чи доповнити свої позовні вимоги або заперечення щодо позову, якщо тільки третейський суд не визнає недоцільним дозволити таку зміну або доповнення з урахуванням допущеної затримки.

До сторін має бути однакове ставлення, і кожній стороні мають бути надані всі можливості для викладу своєї позиції.

За умови дотримання положень закону сторони можуть на свій розсуд домовитися про процедуру розгляду справи третейським судом. У разі відсутності такої угоди третейський суд може з дотриманням положень закону вести арбітражний розгляд так, як він вважає належним. Повноваження, надані третейському суду, включають повноваження на визначення допустимості, належності, істотності та значущості будь-якого доказу.

Якщо сторони не домовилися про інше, арбітражний розгляд щодо конкретного спору починається в день, коли прохання про передачу цього спору до арбітражу одержано відповідачем.

Сторони можуть на свій розсуд домовитися про місце арбітражу. В разі відсутності такої домовленості місце арбітражу визначається третейським судом з урахуванням обставин справи, включаючи фактор зручності для сторін. Незважаючи на це, третейський суд може, якщо сторони не домовилися про інше, зібратися в будь-якому місці, яке він вважає належним для проведення консультацій між його членами, заслуховування свідків, експертів чи сторін або для огляду товарів, іншого майна чи документів.

Сторони можуть на свій розсуд домовитися про мову чи мови, які використовуватимуться в арбітражному розгляді. У разі відсутності такої домовленості третейський суд визначає мову або мови, які мають використовуватися під час розгляду. Така домовленість (або визначення), якщо в ній не обумовлено інше, стосується будь-якої письмової заяви сторони, будь-якого слухання справи та будь-якого арбітражного рішення, постанови чи іншого повідомлення третейського суду. Третейський суд може дати розпорядження про те, щоб будь-які заяви і документальні докази супроводжувалися перекладом мовою або мовами, про які домовилися сторони або які визначені третейським судом.

За умови дотримання будь-якої іншої угоди сторін третейський суд приймає рішення про те, проводити усне слухання справи для представлення доказів або усних дебатів чи здійснювати розгляд тільки на підставі документів та інших матеріалів. Проте, крім того випадку, коли сторони домовилися не проводити усного слухання, третейський суд повинен провести таке слухання на відповідній стадії розгляду, якщо про це просить будь-яка зі сторін. Сторонам завчасно має бути надіслано повідомлення про будь-яке слухання та про будь-яке засідання третейського суду, що проводиться з метою огляду товарів, іншого майна або документів.

Усі заяви, документи або інша інформація, що подаються однією зі сторін третейському суду, мають бути передані іншій стороні. Сторонам мають бути передані також будь-які висновки експертів або інші документи доказового характеру, на які третейський суд може посилатися при прийнятті свого рішення.

При розгляді справи важливим є питання вирішення спору в разі неподання документів або нез'явлення сторін. Якщо сторони не домовилися про інше, в тих випадках, коли без зазначення поважної причини:

- протягом строку, погодженого сторонами або визначеного третейським судом, позивач не подає свою позовну заяву — третейський суд припиняє розгляд;

- відповідач не подає своїх заперечень щодо позову — третейський суд продовжує розгляд, не розцінюючи таке неподання само по собі як визнання тверджень позивача;

- будь-яка зі сторін не з'являється на слухання або не подає документальні докази — третейський суд може продовжити розгляд і прийняти рішення на підставі доказів, які є у справі.

Третейський суд або сторона за згодою третейського суду можуть звернутися до компетентного суду цієї держави з проханням про сприяння в отриманні доказів. Суд може виконати це

прохання в межах своєї компетенції і згідно зі своїми правилами отримання доказів.

Як докази міжнародний комерційний арбітраж може використовувати висновок експерта. Отже, якщо сторони не домовилися про інше, третейський суд може:

- призначити одного або кількох експертів для подання йому доповіді з конкретних питань, які визначаються третейським судом;
- зажадати від сторони надання експерту будь-якої інформації, що стосується справи, чи пред'явлення для огляду або надання можливості огляду будь-яких документів, товарів чи іншого майна, що мають відношення до справи.

У разі відсутності домовленості сторін про інше експерт, якщо сторона просить або якщо третейський суд вважає це за необхідне, повинен після подання свого письмового або усного висновку взяти участь у слуханні, на якому сторонам надається можливість ставити йому запитання та представляти свідків-експертів для одержання свідчень зі спірних питань.

При вирішенні спору третейським судом важливим є питання про норми права, які третейський суд застосовує. Третейський суд вирішує спір згідно з такими нормами права, які сторони обрали як такі, що застосовуються до суті спору. Якщо в ньому не висловлено іншого наміру, будь-яке положення права або системи права будь-якої держави повинно тлумачитись як таке, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї держави, а не до її колізійних норм. У разі відсутності якої-небудь вказівки сторін третейський суд застосовує право, визначене згідно з колізійними нормами, які він вважає застосовними. Третейський суд приймає рішення *ex aequo et bono*, або як «дружній посередник», лише в тому разі, коли сторони прямо уповноважили його на це. В усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з урахуванням торгових звичаїв, що стосуються даної угоди.

За арбітражного розгляду колегіальним складом арбітрів будь-яке рішення третейського суду, якщо сторони не домовилися про інше, має бути винесено більшістю арбітрів. Проте питання процедури можуть вирішуватись арбітром, що є головою третейського суду, якщо його уповноважать на це сторони або всі члени третейського суду.

Арбітражне рішення має бути винесено в письмовій формі та підписано одноособовим арбітром або арбітрами. При колегіальному арбітражному розгляді достатньо наявності підписів більшості членів третейського суду за умови зазначення причини від-

сутності інших підписів. В арбітражному рішенні мають бути зазначені: мотиви, на яких воно ґрунтується; висновок про задоволення або відхилення позовних вимог; сума арбітражного збору і витрат по справі, їх розподіл між сторонами; його дата та місце арбітражу, визначене згідно із законом. Арбітражне рішення вважається винесеним у цьому місці. Після винесення арбітражного рішення кожній стороні має бути передана його копія, підписана арбітрами.

Якщо в ході арбітражного розгляду сторони врегулюють спір, третейський суд припиняє розгляд і на прохання сторін та за відсутності заперечень з його боку фіксує це врегулювання у вигляді арбітражного рішення на узгоджених умовах. Арбітражне рішення на узгоджених умовах має бути винесено згідно з положеннями закону про форму і зміст арбітражного рішення і повинно містити вказівку на те, що воно є арбітражним рішенням. Таке арбітражне рішення має ту саму силу і підлягає виконанню так само, як і будь-яке інше арбітражне рішення щодо суті спору.

Протягом 30 днів після отримання рішення, якщо сторонами не узгоджено інший строк:

- будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може просити арбітражний суд виправити будь-яку допущену в рішенні помилку в підрахунках, описку чи друкарську помилку або інші подібні помилки;

- за наявності відповідної домовленості між сторонами будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може просити третейський суд дати роз'яснення якого-небудь конкретного пункту або частини арбітражного рішення.

Третейський суд, якщо він визнає прохання виправданим, повинен протягом 30 днів після його отримання внести відповідні виправлення або дати роз'яснення. Таке роз'яснення стає складовою арбітражного рішення. Третейський суд протягом 30 днів від дати прийняття арбітражного рішення може за своєю ініціативою виправити будь-які помилки (помилку в підрахунках, описку чи друкарську помилку або інші подібні помилки).

Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може протягом 30 днів після отримання арбітражного рішення просити третейський суд винести додаткове рішення стосовно вимог, які були заявлені в ході арбітражного розгляду, проте не були відображені в рішенні. Арбітражний суд, якщо він визнає прохання виправданим, повинен протягом 60 днів винести додаткове рішення.

Арбітражний розгляд припиняється остаточним арбітражним рішенням або постановою третейського суду. Третейський суд приймає постанову про припинення арбітражного розгляду, коли:

- позивач відмовляється від своєї вимоги, якщо тільки відповідач не висуне заперечень проти припинення розгляду і третейський суд не визнає законний інтерес відповідача в остаточному врегулюванні спору;

- сторони домовляються про припинення розгляду;

- третейський суд визнає, що продовження розгляду стало з якоїсь причини непотрібним або неможливим.

Дія мандата третейського суду припиняється водночас із припиненням арбітражного розгляду.

Однією з гарантій винесення законного та обґрунтованого рішення третейським судом є можливість його перевірки іншим судом. Оспорювання в суді арбітражного рішення може бути проведено тільки шляхом подання клопотання про скасування. Арбітражне рішення може бути скасоване Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя за місцезнаходженням арбітражу лише у разі, якщо:

- сторона, що заявляє клопотання про скасування, подасть докази того, що:

- одна зі сторін в арбітражній угоді була якоюсь мірою недієздатною;

- ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки — за законом України;

- її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення;

- рішення винесено щодо не передбаченого арбітражною угодою спору або такого, що не підпадає під її умови чи містить постанови з питань, які виходять за межі арбітражної угоди; проте якщо постанови з питань, які охоплюються арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, що не охоплюються такою угодою, то може бути скасована тільки та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що не охоплюються арбітражною угодою;

- склад третейського суду чи арбітражна процедура не відповідали угоді сторін, якщо тільки така угода не суперечить будь-якому положенню закону, від якого сторони не можуть відступати, або, за відсутності такої угоди, не відповідали закону;

- суд визначить, що:
 - об'єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законодавством України;
 - арбітражне рішення суперечить публічному порядку України.

Клопотання про скасування не може бути заявлено після закінчення трьох місяців з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а в разі якщо було подано прохання про виправлення і роз'яснення рішення або винесення додаткового рішення — з дня винесення третейським судом рішення з цього прохання.

Суд, до якого подано клопотання про скасування арбітражного рішення, може, якщо визнає це належним і якщо про це просить одна зі сторін, зупинити провадження з питання про скасування на встановлений ним строк для того, щоб надати третейському суду можливість відновити арбітражний розгляд або вжити інших дій, які, на думку третейського суду, дадуть можливість усунути підстави для скасування арбітражного рішення.

Остаточне відновлення порушеного права здійснюється шляхом виконання арбітражного рішення. Арбітражне рішення, незалежно від того, в якій країні його було винесено, визнається обов'язковим. Сторона, що спирається на арбітражне рішення чи порушує клопотання про його виконання, повинна подати оригінал належним чином засвідченого арбітражного рішення або належним чином засвідчену копію такого, а також оригінал арбітражної угоди або належним чином засвідчену копію такої. Якщо арбітражне рішення або угода викладені іноземною мовою, сторона повинна подати належним чином засвідчений переклад цих документів українською або російською мовою.

У визнанні або у виконанні арбітражного рішення, незалежно від того, в якій державі воно було винесено, може бути відмовлено лише:

- на прохання сторони, проти якої воно спрямоване, якщо ця сторона подасть компетентному суду, в якого просить визнання або виконання, доказ того, що:
 - одна зі сторін в арбітражній угоді була якоюсь мірою недієздатною;
 - ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки — за законом держави, де рішення було винесено;
 - сторону, проти якої винесено рішення, не було належним чином сповіщено про призначення арбітра або про арбітражний

розгляд чи з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення;

— рішення винесено щодо спору, не передбаченого арбітражною угодою, або такого, що не підпадає під її умови чи містить постанови з питань, які виходять за межі арбітражної угоди; проте якщо постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, які не охоплюються такою угодою, то та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що охоплені арбітражною угодою, може бути визнана і виконана;

— склад третейського суду чи арбітражна процедура не відповідали угоді між сторонами або, за відсутності такої, не відповідали закону тієї держави, де мав місце арбітраж;

— рішення ще не стало обов'язковим для сторін, або було скасовано, або його виконання зупинено судом держави, в якій чи згідно із законом якої воно було прийнято;

- якщо суд визнає, що:

— об'єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законодавством України;

— визнання та виконання цього арбітражного рішення суперечить публічному порядку України.

РОЗДІЛ II

ПРОБЛЕМИ ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Тема 15. Відповідальність учасників господарських відносин

• Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин. • Відшкодування збитків у сфері господарювання. • Штрафні та оперативно-господарські санкції. • Адміністративно-господарські санкції. • Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства

Вирішення господарських спорів здійснюється на підставі та відповідно до чинного законодавства України. Процедура вирішення господарських спорів регулюється нормами процесуального права, але спори виникають у господарських відносинах, які регулюються нормами матеріального права. Окремий розділ Гос-

подарського кодексу України присвячений питанням відповідальності за правопорушення у сфері господарювання, в якому визначено загальні засади відповідальності учасників господарських відносин, відшкодування збитків у сфері господарювання, штрафні та оперативно-господарські санкції, а також адміністративно-господарські санкції і відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин. Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом України, іншими законами та договором. Застосування господарських санкцій має гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, зокрема відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Господарсько-правова відповідальність ґрунтується на принципах, згідно з якими:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні; оперативно-господарські. Крім зазначених господарських санкцій до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

Господарські санкції застосовуються в установленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції — уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Проте спори, пов'язані із застосуванням санкцій, у будь-якому випадку (незалежно від того, чи то господарські, чи то адміністративно-господарські санкції) можуть і мають бути вирішені в межах господарського процесу господарським судом.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним ужито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим унаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

За невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено Господарським кодексом та іншими законами України. Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта. Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності. Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у разі порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

За Цивільним кодексом України (ст. 610) порушенням зобов'язання є невиконання або неналежне виконання зобов'язання (тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання). Порушення господарського зобов'язання, зокрема прострочення виконання господарського зобов'язання, може статися як з вини боржника, так і з вини кредитора. Залежно від того, хто припустився прострочення — боржник чи кредитор, настають різні правові наслідки господарської відповідальності.

Боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення. Якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків. Боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, поки воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора.

Кредитор вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами чи впливають зі змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором. Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого чи тих осіб, на яких за законом або дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах. У разі якщо кредитор не виконав дій, зазначених у законодавстві, за відсутності яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором, за погодженням сторін допускається відстрочення виконання на строк прострочення кредитора.

За чинним законодавством вимога щодо застосування досудового порядку реалізації господарсько-правової відповідальності втрачає свою обов'язковість, але учасники господарських відносин застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених законодавством, а також за домовленістю між собою, якщо це обумовлено договором. До того ж суб'єкт господарювання з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником його прав або інтересів має право звер-

нутися до нього з письмовою претензією, що не буде порушенням чинного законодавства.

При реалізації в судовому порядку відповідальності за правопорушення у сфері господарювання застосовуються строки позовної давності, передбачені Цивільним і Господарським кодексами України, а строки застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання встановлюються Господарським кодексом України.

Відшкодування збитків у сфері господарювання. Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Законом щодо окремих видів господарських зобов'язань може бути встановлено обмежену відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

При визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, ураховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а в разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку — на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їхньої відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом. Склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання — господарськими організаціями — з урахуванням специфіки їхньої діяльності.

Учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру, а в разі якщо збитків завдано іншим суб'єктам — відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків у іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знає, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону. У протилежному випадку ця сторона позбавляється права посилаючись на невжиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам і вимагати відповідного зменшення розміру збитків. Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків, якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше. Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання про передачу їй індивідуально визначеної речі (речей, визначених родовими ознаками) управнена сторона має право вимагати відібрання цієї речі (речей) у зобов'язаної сторони або вимагати відшкодування останньою збитків, а невиконання зобов'язання виконати певну роботу (надати послугу) — право виконати цю роботу самостійно або доручити її виконання (надання послуги) третім особам, якщо інше не передбачено законом або зобов'язанням, і вимагати відшкодування збитків, завданих невиконанням зобов'язання. Відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання,

не звільняє зобов'язану сторону від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, зазначених у законодавстві.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єкту, якому завдано збитків, відповідно до вимог законодавства.

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

Учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і повинен відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до вимог, установлених Господарським кодексом та іншими законами України. Обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або мають бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом. У разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Штрафні та оперативно-господарські санкції. Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми — неустойки (штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

У разі якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектору економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

— за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі 20 % вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

— за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 % вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад 30 днів додатково стягується штраф у розмірі 7 % вказаної вартості;

— законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів зазначених господарських зобов'язань.

У разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання, або у певній визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений у судовому порядку за заявою заінтересованої сторони відповідно до вимог Господарського кодексу України.

Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за весь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньогосподарських відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання — господарською організацією.

Якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Законом або договором передбачаються випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції;
- на вибір кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, — уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк. За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

У разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому має бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або запобігання повторенню порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачене договором.

Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

У господарських договорах сторони можуть передбачати використання таких видів оперативно-господарських санкцій, як:

- 1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною зі звільненням її від відповідальності за це у разі порушення зобов'язання другою стороною; відмова від опла-

ти за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони; відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником; припинення видачі банківських позичок тощо;

2) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунка боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) установлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їхньої якості тощо;

4) відмова від установлення на майбутнє господарських відносин зі стороною, яка порушує зобов'язання.

Установлений перелік оперативно-господарських санкцій не є вичерпним. Сторони можуть передбачити в договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, в позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди із застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

Адміністративно-господарські санкції. За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Види адміністративно-господарських санкцій, умови та порядок їх застосування визначаються Господарським кодексом України, іншими законодавчими актами. Адміністративно-господарські санкції можуть бути встановлені виключно законами.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів);
- зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання;
- застосування антидемпінгових заходів;
- припинення експортно-імпортних операцій;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання;
- інші адміністративно-господарські санкції, встановлені Господарським кодексом та іншими законами України.

Прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету в порядку, встановленому законом. Крім того, із суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а в разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції — у трикратному розмірі вилученої суми. Перелік порушень, за які до суб'єкта господарювання застосовуються зазначені санкції, а також порядок їх застосування визначаються законом.

Адміністративно-господарський штраф — це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету в разі порушення ним установлених правил здійснення господарської діяльності. Перелік порушень, за які із суб'єкта гос-

подарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення. Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими Господарським кодексом України.

У разі порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів (обов'язкових платежів) або їх несплати чи неповної сплати сума, яку належить сплатити, стягується до відповідного бюджету. Крім того, із суб'єкта господарювання у визначених законом випадках може бути стягнуто штраф у розмірі до 50 % належної до сплати суми збору (обов'язкового платежу).

У разі відмови органів управління або посадових осіб суб'єкта господарювання у проведенні документальної перевірки чи у допуску працівників податкових органів для обстеження приміщень, що використовуються для здійснення господарської діяльності, ненадання податковим та іншим органам чи їхнім посадовим особам установлені законом звітності, розрахунків, декларацій чи інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів), операції цього суб'єкта за його рахунками в установах банку припиняються. Порядок і строки припинення операцій суб'єктів господарювання за їхніми рахунками визначаються законом.

У разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону. Порядок визначення розміру шкоди (загрози шкоди) економіці України та застосування зазначених заходів установлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

У випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках і вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України, експортно-імпортні операції таких суб'єктів господарювання припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом.

За порушення суб'єктами господарювання правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших зазначених правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, до таких суб'єктів може застосовуватися індивідуальний режим ліцензування. Порядок і строки застосування індивідуального режиму ліцензування встановлюються законом.

Здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється. У разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом. До підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, що неодноразово допускали реалізацію недоброякісних товарів або систематично порушують встановлені законодавством правила торгівлі та надання послуг чи умови зберігання і транспортування товарів, крім господарських та адміністративно-господарських санкцій, передбачених Господарським кодексом України, можуть застосовуватися також спеціально передбачені законом про захист прав споживачів адміністративно-господарські санкції, включаючи вилучення недоброякісних товарів і зупинення діяльності зазначених суб'єктів у встановленому законом порядку.

Органи державної влади з питань захисту прав споживачів мають право у випадках і порядку, передбачених законом, приймати обов'язкові рішення про припинення суб'єктом господарювання виробництва продукції (виконання робіт, послуг), відвантаження і реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних актів.

У разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, до нього може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді скасування державної реєстрації цього суб'єкта та його ліквідації. Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання проводиться за рішенням суду, що є підставою для ліквідації даного суб'єкта господарювання відповідно до Господарського кодексу України. Ліквідація суб'єкта господарювання у зв'язку із скасуванням його державної реєстрації за порушення закону здійснюється в порядку, встановленому Господарським кодексом України.

Суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій. У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до законодавства має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним. Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому Господарським кодексом та іншими законами України.

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом установлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства. Здійснення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства покладене насамперед на Антимонопольний комітет України. Антимонопольний комітет України накладає штрафи на суб'єктів господарювання — юридичних осіб за:

— учинення дій, передбачених статтями Господарського кодексу України як зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірні угоди між суб'єктами господарювання, недобросовісна конкуренція, ухиляння від виконання або несвоєчасне виконання рішень Антимонопольного комітету України чи його територіальних відділень про припинення порушень антимонопольно-конкурентного законодавства, відновлення первинного стану або зміну угод, що суперечать антимонопольно-конкурентному законодавству;

— створення, реорганізацію (злиття, приєднання), ліквідацію суб'єктів господарювання, вступ одного або кількох суб'єктів господарювання в об'єднання, придбання чи набуття в будь-який інший спосіб у власність, одержання в управління (користування) часток (акцій, паїв) та активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів підприємств чи їхніх структурних підрозділів, а також в оренду цілісних майнових комплексів підприємств чи їхніх структурних підрозділів без згоди на це Антимонопольного

комітету України чи його органів у випадках, якщо законом передбачено необхідність одержання такої згоди;

— неподання чи несвоєчасне подання передбаченої законом інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальним відділенням.

Учинення дій, визначених Господарським кодексом України як недобросовісна конкуренція, юридичними особами, що не є суб'єктами господарювання, тягне за собою накладення на них Антимонопольним комітетом України або його територіальними відділеннями штрафу в розмірі, передбаченому законом.

Посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, а також громадяни, зареєстровані як підприємці, несуть адміністративну відповідальність згідно із законом за:

— учинення дій, передбачених статтями Господарського кодексу України як зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірні угоди між суб'єктами господарювання, дискримінація суб'єктів господарювання, недобросовісна конкуренція;

— неподання чи несвоєчасне подання передбаченої законом інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальним відділенням;

— ухилення від виконання чи несвоєчасне виконання рішень Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень.

Учинення дій, визначених Господарським кодексом України як недобросовісна конкуренція, громадянами-підприємцями, а також учинення в інтересах третіх осіб зазначених дій громадянами, які не є підприємцями, тягне за собою адміністративну відповідальність, передбачену законом. Штрафи за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства стягуються в судовому порядку.

Прибуток (дохід), незаконно одержаний суб'єктами підприємницької діяльності в результаті порушення статей Господарського кодексу України про зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірні угоди між суб'єктами господарювання, недобросовісну конкуренцію, стягується за рішенням суду до Державного бюджету України.

У разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або факту копіювання виробів заінтересовані особи згідно зі статтею Господарського кодексу України про неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання можуть звернутися до Анти-

монопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про вилучення в судовому порядку товарів з неправомірно використаним позначенням або копій виробів іншого суб'єкта господарювання як у виробника, так і у продавця. Вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання застосовується в тому разі, коли можливість змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунута іншим шляхом. Порядок використання вилучених товарів визначається Кабінетом Міністрів України.

Збитки, заподіяні зловживанням монопольним становищем, антиконкурентними узгодженими діями, дискримінацією суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також збитки, заподіяні внаслідок учинення дій, визначених Господарським кодексом України як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, встановленому законом.

У разі встановлення факту дискредитації суб'єкта господарювання Антимонопольний комітет України, його територіальні відділення мають право прийняти рішення про спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей у строк і спосіб, що визначені законодавством або цим рішенням.

Справи про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства розглядаються Антимонопольним комітетом України, його територіальними відділеннями в порядку, встановленому законом.

А – Я Словник ключових понять

Адміністративно-господарські санкції — заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Апеляційне провадження як стадія господарського процесу — сукупність дій суду апеляційної інстанції та осіб, які беруть участь у справі, що здійснюються з метою перевірки законності та обґрунтованості судових рішень місцевих господарських судів, які не набрали законної сили, та повторного розгляду справи по суті.

Виконання рішення господарського суду — реальний захист відновлення порушених суб'єктивних прав особи.

Висновок судового експерта — засіб доказування, який містить докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені господарським судом запитання.

Відкладення розгляду справи — відстрочка вирішення спору по суті з призначенням часу наступного засідання зі справи. Полягає у перенесенні засідання на інший строк для того, щоб забезпечити необхідні умови розв'язання спору.

Відповідач — суб'єкт господарської діяльності, якому пред'явлено позовну вимогу. Тобто це особа, яка є, за ствердженням позивача, порушником його прав або необґрунтовано, на думку позивача, оспорує його права і внаслідок цього притягується до відповіді за позовом і проти якої порушено справу.

Господарський процес — установлена нормами процесуального права форма діяльності господарських судів, спрямована на захист порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання.

Господарські санкції — заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. До суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності також застосовуються адміністративно-господарські санкції.

Господарські суди — спеціалізовані суди системи судів загальної юрисдикції держави, які здійснюють правосуддя в господарських відносинах.

Державне мито — обов'язковий платіж за дії, які здійснює господарський суд з розгляду, вирішення, перегляду господарських справ. Розмір державного мита визначений законом і залежить від характеру та ціни позову.

Доказування при вирішенні господарських спорів — процес, який охоплює розумову і процесуальну діяльність суб'єктів доказування з обґрунтування якого-небудь положення та виявлення якогось знання на підставі дослідженого.

Допустимість доказів — установлена вимогами законодавства власність доказів, яка означає, що суд обмежений нормами права при виборі засобів доказування. Обставини справи, що відповідно до законодавства мають бути підтверджені

певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Досудове врегулювання господарських спорів — повідомлення відповідачеві про порушення ним законних інтересів і прав контрагента, здійснюване шляхом подання претензії з пропозицією усунення порушення і задоволення претензійних вимог без звернення до суду. Визнання і задоволення претензійних вимог є добровільним урегулюванням спору.

Елементи позову — складові позову, якими вичерпується його зміст. Зміст позову становлять підстава позову і предмет позову.

Забезпечення позову — вжиття господарським судом передбачених законом заходів, які гарантують можливість реального виконання майбутнього рішення господарського суду.

Загальновідомий факт — факт, відомий значному колу осіб і складу суду, який розглядає справу.

Залишення позову без розгляду господарським судом — закінчення судового провадження у справі господарського суду, якщо розпочата справа не може бути закінчена прийняттям рішення через виявлення при її розгляді недодержання позивачем деяких зобов'язань у процесі.

Запобіжні заходи — вжиття господарським судом до порушення провадження у справі передбачених законом заходів, які гарантують можливість у подальшому, при вирішенні спору по суті, отримання доказів і реального захисту порушених прав.

Збитки — витрати управненої сторони, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані управненою стороною доходи, які вона мала б одержати у разі належного виконання зобов'язання чи додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Зупинення провадження у справі — припинення процесуальних дій зі справи на невизначений строк за наявності обставин, які перешкоджають подальшому розгляду справи і час усунення яких не можна точно встановити.

Зустрічний позов — матеріально-правова вимога відповідача до позивача, подана для розгляду в тому самому процесі, який порушено за позовом позивача до відповідача і в якому вони є сторонами за справою.

Інші судові витрати — суми, що підлягають сплаті за проведення експертизи, призначеної господарським судом, послуги перекладача, адвоката, за проведення огляду і дослідження доказів у місці їх знаходження, виконання господарського рішення та ін. Розмір судових витрат прямо не залежить від характеру спору та ціни позову і є окремим із кожної конк-

ретної справи залежно від фактично вчинених витрат. Грошові суми судових витрат виплачуються особам, для яких призначені.

Касаційне провадження як самостійна стадія господарського процесу — сукупність процесуальних дій, що виникають і розвиваються між господарським судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі, з метою перевірки судових рішень місцевих та апеляційних господарських судів, які набрали законної сили, а у визначених господарським процесуальним законодавством випадках — з метою перевірки ухвали та постанови Вищого господарського суду України.

Наказ — виконавчий документ, який видається суддею господарського суду на виконання рішення та постанови господарського суду.

Належність доказів — властивість доказів, пов'язана зі змістом судових доказів. Докази, які підтверджують або спростовують існування обставин предмета доказування, є належними.

Оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника господарських зобов'язань з метою припинення або запобігання повторенню порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами — стадія господарського процесу з перегляду незаконності чи необґрунтованості судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, що не пов'язаний із судовою помилкою, оскільки в основу судового рішення, що переглядається, було покладено правильні висновки на підставі оцінки зібраних у справі доказів.

Письмові докази — документи та інші матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Це предмети, які відображують (віддзеркалюють) за допомогою доступних для сприйняття людиною засобів відомості, котрі мають значення для справи.

Підвідомчість — правовий інститут, за допомогою якого розмежовують коло справ між судами, господарським судом й адміністративними органами. Підвідомчість, або предметна компетенція, господарських судів — коло справ, віднесених законодавством до розгляду і вирішення системою господарських судів України.

Підстава позову: фактична — юридичні факти, на яких ґрунтуються позовні вимоги позивача до відповідача; правова — поси-

лання у позовній заяві на закони та інші нормативно-правові акти, на яких ґрунтується вимога позивача.

Підсудність — правовий інститут, за допомогою якого розподіляють підвідомчі господарським судам справи між відмінними елементами господарської судової системи.

Позивач — суб'єкт господарської діяльності, який подав позов або в інтересах якого подано позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Тобто це особа, яка передбачувано є володарем спірного права або охоронюваного законом інтересу і яка звертається до господарського суду за захистом, оскільки вважає, що її право порушено або необґрунтовано оспорується відповідачем.

Позов — спірна правова вимога однієї особи до іншої, яка впливає з матеріально-правового відношення, заснованого на юридичних фактах, і подана до господарського або третейського суду для розгляду та вирішення у визначеному законом порядку.

Постанова господарського суду — судові рішення господарського суду, що приймається за наслідками перегляду судами апеляційної інстанції судових рішень господарського суду, які не набрали законної сили, та судом касаційної інстанції судових рішень господарського суду, які набрали законної сили.

Предмет доказування — сукупність фактів, що мають матеріально-правове значення, встановлення яких необхідне для винесення судом законного і обґрунтованого рішення по справі.

Предмет позову — конкретна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка впливає зі спірного матеріально-правового відношення і з приводу якої суд повинен прийняти рішення по справі.

Представництво в судовому процесі — діяльність представника при розгляді справи у судовому засіданні, здійснювана від імені особи, яку представляють, з метою досягти для неї найсприятливішого рішення, а також для надання їй допомоги у здійсненні своїх прав.

Презумпційні факти — факти, які відповідно до закону вважаються встановленими, не доводяться при розгляді справи.

Преюдиційні факти — факти, що відносяться до попереднього судового рішення і не потребують перевірки та доказування.

Припинення провадження у справі по суті — закінчення діяльності господарського суду з розгляду спору через відсутність у позивача права на захист. У такому разі виключається можливість повторного звернення до господарського суду з даної справи.

Прокурор — особливий позивач, який не є учасником спірного матеріального правовідношення, може вступити у справу для представництва інтересів громадянина або держави. У прокурора особливий інтерес до порушеної справи, який визнається його посадовим становищем і необхідністю захисту публічно-правових інтересів у господарському суді.

Процесуальний строк — установлений законом або судом проміжок часу, протягом якого має або може бути здійснена певна процесуальна дія або закінчена певна частина провадження у справі.

Речові докази — предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору.

Рішення господарського суду — акт суду першої інстанції, яким суд на підставі достовірно встановлених під час судового розгляду фактів у суворій відповідності нормам процесуального і матеріального права вирішує справу по суті, тобто задовольняє позов повністю або частково чи відмовляє в його задоволенні. Рішення господарського суду з конкретної справи — це передусім акт, який владно підтверджує наявність або відсутність спірного правовідношення, його конкретний зміст. Таким чином, спірне правовідношення перетворюється на безспірне, яке підлягає примусовому виконанню.

Сторони в господарському процесі — особи (позивач і відповідач), між якими виник спір із матеріального правовідношення.

Суддя господарського суду — носій судової влади, посадова особа, наділена повноваженнями здійснювати правосуддя з господарських відносин.

Судовий експерт — особа, котра має спеціальні знання і зобов'язана за ухвалою господарського суду з'явитися на його виклик і дати вмотивований висновок щодо поставлених йому запитань.

Судові витрати (державне мито та витрати) — відповідні грошові кошти, які витрачаються у зв'язку з розглядом і вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами з метою їх відшкодування державі та спонукання заінтересованих осіб до врегулювання спорів згідно із законом без втручання суду.

Територіальна підсудність — правовий інститут, за допомогою якого розмежовують предметну компетенцію господарських судів одного рівня залежно від розгляду спору.

Третейська (арбітражна) угода — угода сторін про передачу спору на вирішення третейським судом.

Третейський розгляд — процес вирішення спору і прийняття рішення третейським судом.

Третейський суд (арбітраж) — недержавний незалежний орган, утворений за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних і/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, які виникають із цивільних і господарських правовідносин.

Третейський суддя (арбітр) — фізична особа, призначена чи обрана сторонами у погодженому сторонами порядку або призначена чи обрана відповідно до закону для вирішення спорів у третейському суді.

Треті особи із самостійними вимогами на предмет спору — особи, які мають правовий зв'язок зі спірним матеріальним правовідношенням, із предметом спору й можуть вступити у справу до прийняття рішення господарським судом, подавши позов до однієї або двох сторін за умови вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законодавством.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, — особи, які мають опосередкований зв'язок зі сторонами й можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до прийняття рішення господарським судом, якщо рішення з господарського спору може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін.

Ухвала господарського суду — судове рішення місцевого господарського суду, яке приймає господарський суд, що не вирішує спір сторін по суті, а також ухвали господарського суду всіх інстанцій, які виносять судді господарських судів при вирішенні певних питань, котрі виникають у процесі розгляду справи, її порушення, руху, припинення.

Штрафні санкції — господарські санкції у вигляді грошової суми — неустойки (штрафу, пені), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. М. Гайворонський та ін.; Наук. ред. К. К. Гулій. — 2-ге вид., випр. і допов. — Х.: Консум, 2002. — 320 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України з постановними матеріалами / Укладач В. Е. Беляневич. — К.: Юстініан, 2002. — 544 с.
3. Вирішення господарських спорів. Застосування матеріального права в роз'ясненнях і листах Вищого господарського суду України / Укладач В. В. Беляневич; За заг. ред. Д. М. Притики. — К.: Юстініан, 2002. — 638 с.
4. Збірник роз'яснень Вищого господарського суду України / ред. Д. М. Притики. — К.: Ін Юре, 2003. — 304 с.
5. Притика Д. М. Правові засади організацій і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. — К.: Ін Юре, 2003. — 325 с.
6. Радченко М. Ю. Арбитражные споры: Справочник практикующего юриста. — М.: Палеотип, Логос, 2000. — 404 с.
7. Третейський суд: Законодательство, практика, комментарий / Составитель Е. А. Виноградова. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 685 с.
8. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж: Навч. посіб. — К.: Істина, 2002. — 320 с.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ I. Загальні умови вирішення спорів у сфері господарської діяльності	5
Тема 1. Законодавство, застосовуване при вирішенні господарських спорів	5
Тема 2. Учасники господарських спорів та вирішення господарських спорів	7
Тема 3. Господарський суд — спеціалізований суд системи судів загальної юрисдикції	21
Тема 4. Правовий статус суддів господарських судів ...	31
Тема 5. Досудове врегулювання господарських спорів ...	42

<i>Тема 6. Загальні правові інститути вирішення господарського спору</i>	48
<i>Тема 7. Порушення провадження по господарських справах</i>	68
<i>Тема 8. Умови розгляду господарських спорів</i>	79
<i>Тема 9. Перевірка і перегляд судових рішень господарських судів</i>	91
<i>Тема 10. Судові рішення господарського суду</i>	111
<i>Тема 11. Виконання судових рішень</i>	121
<i>Тема 12. Провадження у справах за участю іноземних підприємств та організацій. Визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів</i>	136
<i>Тема 13. Третейський розгляд господарських спорів</i>	142
<i>Тема 14. Міжнародно-правові питання вирішення господарських спорів. Вирішення спорів міжнародним комерційним арбітражем</i>	154
 Розділ II. Проблеми вирішення окремих господарських спорів	165
<i>Тема 15. Відповідальність учасників господарських відносин</i>	165
 Словник ключових понять	180
 Література	187